THE BOOK WAS DRENCHED

TEXT FLY WITHIN THE BOOK ONLY

रविकिरणमण्डळाचें २३ वें पुस्तक

स्वप्न - रञ्जन

माधव जूलियन्

पुणें

आर्यसंस्कृति मुद्रणालय

कविवर्य ताम्बे यांचा ६१ वा वाढदिवस,

ता. २७ नोवेम्बर, १९३४

मू[redacted]॥ रुपया

माझ्या जन्मस्थानांतील

म्हणजे

बडोदें नगरांतील

संस्मरणीय व्यक्तींना

आणि

घटनांना

मुद्रक व प्रकाशक
लक्ष्मण नारायण चापेकर,
"आर्यसंस्कृति मुद्रणालय"
चिमणबाग, टिळकरस्ता, १९८।१७ सदाशिव, पुणें २

प्रस्तावना

‘ स्वप्न-रञ्जन ’ हें रविकिरणमण्डळाचें २३ वें पुस्तक आहे. यांत ‘ गज्जलाञ्जलि ’ व सुनीताञ्जलि वगळून उरलेल्या बहुतेक स्फुट कविता सङ्कलित केल्या आहेत. क्रमाङ्क २२,२३ व ११२ हीं गोल्डन् ट्रेझरींतील क्र० २१९, २१८ व २८० यांचीं भाषान्तरें आहेत. क्र० २८० चें मीच पूर्वी केलेलें भाषान्तर, भाषान्तरप्रक्रियादृष्ट्या ताडून पहाण्यासाठींच पुढे दिलें आहे.

पाहिलें अनीला प्रथम तिच्या बालवयीं
ती हसरी सालस गमली मज त्या समयीं.
जणु अुषाच होती स्मित अपुलें अुधळीत
वासन्त हिमाची सुन्दरता दावीत.
गुल्छबू-गुलाबादि तिचे तैं खेळगडी,
ती तरल-चित्त, अव्याज तयांसम अगदी. १
पाहिली पुन्हा मी ती सुकुमार कुमारी,
वर्षांची अठरा काही अजब खुमारी !
सौन्दर्य आणि मन विकासतां युवतीचे
विलसती मुखावर रङ्ग नवे नवतीचे,
चन्द्रिकाच शोभे, भाषण म्हणजे गाणें—
बहु करिती हेवा, अेक धन्य प्रेमानें. २
लोटलीं यावरी वर्षांमागुनि वर्षें;
पायाशी तिच्चिया अुभा राहुनी हर्षें
देखिलें कळीचें फूल, फुलाचें फळ तें—
मातेच्या जवळी बाळ अेक कोमळ तें.
तो रुबाब, तें सौन्दर्य आणि पोक्तपणा
—वाटला योग तो अपूर्व माझ्या नयनां. ३

मी तिला पाहिलें पुन्हा अेकदा देवा !
त्यागिलें जग तिने शान्तपणाने जेव्हा.
स्वर्गीय भोवती विहरत होतीं तेजें,
सान्निध्य प्रभुचें तीस दिलासा दे जें;
न विकार-भीति-वासना तिच्या जीवास
—ती सौन्दर्याची सीमा होती खास ! ४

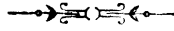
ता. २३ जुलै १९२०] (काव्यरत्नावलि ३३।१)

क्र० ३४ हें Hardy च्या The Rival चें, व क्र० २६ हें कलापीच्या 'अेक घा'चें भाषान्तर आहे. क्र० १२ भाषान्तरित नाही. मूळ कल्पना अेका अप्रकाशित गुजराथी कवितेवरून सुचली असावी; परन्तु ताडून पहायला ती आता अुपलब्ध नाही.

गेल्या २३ वर्षांतील या कविता, मागाहून सुधारल्या असल्या तरी मूळलेखनकालानुक्रमें दिल्या आहेत. या वाचून माझ्या मनांत ज्या स्मृति अुभ्या रहातात त्यांच्या या पडछाया नव्हत. प्रत्येक कलात्मक कृतींत अनुभूतींची निवड—जुळणी असली तरी अधिक अुणी कल्पनेची भर असतेच. प्रतिभेकडून त्यांचें संयोजन होअून त्यांत अेक प्रकारचें रासायनिक नावीन्य प्रतीत होतें. कवितेवरून प्रतीत होणारी कल्पना ही मूळ सत्याहून अगदी निराळी असूं शकते. 'प्रेम होअीना तुझ्याने, प्रेम माझें राहुं दे' ही कविता मूलतः अेका सार्वजनिक संस्थेस अुद्देशून आहे हें मूळ सत्य तर काव्याची रमणीयताहि नष्ट करणारें आहे. रसिकाला मूळ सत्याशी काही कर्तव्य नाही, त्याला हृदयङ्गम सत्याभास पुरे असतो. म्हणून रसिक-हो, कवित्व हें तुमच्यासाठी आहे. आत्मरञ्जनासाठी आरम्भ केला तरी काव्याची समाप्ति ही रसिकरञ्जनासाठीच असते. या रञ्जित स्वप्नचित्रांनी तुमचें मनोरञ्जन होअील अशी आशा आहे.

ता. २६ नोवेम्बर १९३४, पुणें] माधव-जूलियन्

स्वप्न - रञ्जन

१ मुरली

[जाति अक्रूर]

श्रीकृष्णा रे, आस न दुसरी उरली,
ये घुमव मधुर तव मुरली. ध्रु०
क्षण दीपवुनी होशी दृष्टीआड
अन् वरिशि मूकता द्वाड.
स्वरसङ्गम तो, तगमगतो हा जीव,
वाजीव गडे वाजीव !
ये वरस पुन्हा तो रम्याद्भुत राग,
ये फुलव झुलव दिल्बाग.
  हृदयाच्या सखयावीण
  संसार सदाचा शीण !
  दे जीवन हृद्य नवीन,
किति वर्षांची हौस अजूनि न पुरली,
ये घुमव मधुर तव मुरली. १

सौभाग्य कुठे विधिसम्मित अनयाचें,
अन् स्फुरण कुठे प्रणयाचें !
हें हक्काचें चुम्बन काल्यावाणी
बधिरता अन्तरीं आणी.
मज तूच हवा सौन्दर्याचा कन्द !
तुजवरच जडे स्वच्छन्द.
ही मिणमिणणारी ज्योत
क्षण फुलव, सोड तव झोत !
– कुणि सुखें नित्य धुमसोत !
ही वेडी त्या निर्वाणास्तव झुरली,
ये घुमव मधुर तव मुरली. २

कुणि म्हणती की " ही लोकांतुनि अुठली,
चवचाल चाल ही कुठली !
ते रङ्ग कुठे कौमारस्वप्नाचे ?
हे ढङ्ग स्वैरपणाचे ! "
पण या हृदयीं प्रेम झऱ्यापरि वाहे,
पाटाचें पाणी का हें !
तू कुमार, मी न कुमारी !
परि हृदय हाक तुज मारी,
वैषम्य दुरीच झुगारी.
मज तू दिसतां अुणीव कळली, स्फुरली–
ये घुमव मधुर तव मुरली. ३

अन् त्या समयीं पडदा अपुल्यामधला
क्षणभरच खालती पडला.

तव रूपाचें स्वप्नहि पडलें नव्हतें,
पण वेडच जडलें तंव तें.
मज या लोकीं तूच अेक अभिराम,
तुजमधेच कामविराम.
कां मारा हृदय अुपाशी
परलोककल्पनापाशीं !
द्या हिमकण कां मधुपाशी !
हीं भोक्तृत्वें तुझ्याच साठी अुरलीं—
ये घुमव मधुर तव मुरली. ४

मज देव नको माझा तू अधिदेव,
दे जुळ्या जिवाची खेंव.
ज्या मित्राच्या भवती हे ग्रहगोल
नाचती सावरुनि तोल,
अन् अवकाशीं अेकच घुमुनी नाद
अुमटवी मनीं पडसाद,
रङ्गूनि विश्व रासांत
जडतेवर होअी मात,
तो तूच चहुकडे नाथ !
दे शान्ति मला रासभ्रमणीं मुरली,
ये घुमव मधुर तव मुरली.

तू पूर्वयुगीं मुरलीच्याच सुराने
भारिलीं खिलारें, रानें.
त्या नादाने साध्या भोळ्या गोपी
हरि-हृदयीं गेल्या झोपीं.

मज अैकव तो कुटवर राहूं जागी
संशयत्रस्त हतभागी !
हें अन्तर डहुळे शोकें,
झोक्यावर बसती झोके;
नाडींचे वाढति ठोके—
ये हृद्दैया, वेडी बघ आतुरली
ये घुमव मधुर तव मुरली. ६

प्रथम लेखन ऑगस्ट १९११]

२ पतङ्गाची आशा

[सुनीत, वृत्त हरिणी]

हृदय मम हें कोणी नाही अजूनिहि जाणिलें,
भटकत कुणाच्या छन्दें मी असा भ्रमतों पिसा—
सकल बघती आहे माझा किती भरला खिसा,
कुणिहि न बघे हृद्रत्नाचें अुपायन आणिलें.
चतुर दयिते, तूंतेंही हें नये कधि पाहता—
कृश मम तनू, ओले डोळे, विशीर्ण दशा पहा,
सहन करितों कोणासाटी अलौकिक ताप हा !
बघ जरा मी प्रेमानें तुझा छळ साहतां.
रुचिरे, अन्धारीं या प्रकाश तुझा हवा,
मग बघ पतङ्गाची क्रीडा—नको पण आस ती !
विफलच मनोराज्यें सारीं अिथे नित भासतीं,
न रुचते शिष्टाचारी स्मितांतिल वाहवा.

सरस रमणीयार्थांचें गे सुवर्ण अकिञ्चन
कवि पिकवितो होतां रामादृगमृतासिञ्चन.

ता २१ जानेवारी १९१२]

३ चिमुकली शान्ता

[जाति अञ्जनी]

सोड अकालिक लाज सोनुले, सोड अकालिक लाज् ध्रु०
हृदयकवाडें झालीं उघडीं,
हाक मारिते प्रीति हरघडी,
खेळ हिशी चल झिम्मा–फुगडी;
खेळ–वय तुझें, खुल्या अङ्गणीं नाच, खिदळ तू आज्. १
केस मोकळे–छे, घन काळे
बालरवीवर टाकिति जाळें,
मागे सारित ते लडिवाळे,
उजळ दश दिशा दृष्टि फेकुनी बेडर कुर्रेबाज्. २
नेत्र न, शाळिग्राम साजिरे
हिमस्नात किति निर्मळ गहिरे !
कटाक्ष नच हे तर शुचिरुचिरे,
दवबिन्दुच, मोदाश्रु अुषेचे रम्य तरल अव्याज् . ३
रानझरा लहरी झुळझुळतो,
विजनाशी तो कलरव जुळतो,
बोल तसा तव या हृदिं खुलतो,
चोरुं नको गा ! तुझा कोवळा लाडिक हा आवाज् . ४

असती बहुविध पक्षी रानीं,
गाती, अुडती नभोवितानीं,
त्या सर्वांची परि तू राणी !
प्रसाद तव हा सहज विहङ्गम भावांचा अधिराज्. ५

स्वभाव लहरी तव आनन्दी
जणू वसन्तश्वास सुगन्धी,
करी बागडुनि मजला बन्दी;
दावी साधा रुचिर चिरसुखी प्रेमळतेचा साज्. ६

अुद्बोधक ही प्रभातलाली
विहरे तुझिया फुगीर गालीं,
गुलाब जणु हा बघुनि अकालीं
पाण्डुर होअी यमुनाकाठीं शिल्पगुच्छ तो ताज्. ७

घेरी जंव मज ढगाळ रजनी
तंव तू हो मम अढळ चान्दणी,
स्मित अुद्धारक तुझिया वदनीं
न्याहाळित हें तडीस लागो माझें जीर्ण जहाज्. ८

प्रथम लेखन ता. २ फेब्रुवारी १९१३]

४ आत्म-निवेदन

[जाति साकी]

सखे, बरें जर नसती झाली ओळख अपुली दाट,
नसती भरली मग काट्यानी संसाराची वाट,

प्रेम तुझ्यावरचें हें माझें मधुरच नित्य रहातें,
अजुनिहि आहे परन्तु झालें कटुतम सत्वर हा ! तें,
दूर राहुनी नकळत तुजला तुझीच करितां सेवा
भाग्याचा तो कुणिहि निघेना ! मला न शिवता हेवा.
मला कल्पनास्वर्गीतिल तू तिलोत्तमा गमतीस,
कधी न शिवती हीन भावना पार्थिव दुर्दम जीस.
स्मित आधी, मग खुलें बोलणें, नन्तर तें हितगूज,
मागुनि आठी, तुटक बोलणें, मौन रुचे नित तूज.
आण घेतली तू, मी केलें अभिनन्दन कवनांहीं,
आज साङ्गशी " कीव वाटली, प्रीति कधी लव नाही. "
भलें जाहलें आत्मनिवेदन ! – दिव्यच मम भक्तीचें !
कशास घालूं ओझें तुजवर नवीन विज्ञप्तीचें ?
प्रीतिपरीक्षा नको, कीव तव नको, नको भिक्षाही !
प्रेमापायी पुरे मिळाली जन्मठेप शिक्षा ही.
जीवित म्हणजे स्वप्न मनोहर, विलसित विश्वासाचें !
नको प्रबोधन असलें नीरस सन्तत निःश्वासाचें !

ता. ११ मे १९१३]

५ निसर्ग आणि मी

[सुनीत, वृत्त पृथ्वी]

निशा दश दिशांत या भरुनि शान्तता राहिली,
भरे शिशिर अन्तरीं, ढग न अम्बरीं, कम्बल.
न वायुहि फिरूं शके, स्थिति अशी न मी पाहिली,
निशेस बिलगूनि हें जग निजे, पडे निश्चल.

निसर्गहृदयक्रिया जणु गमे पडे बन्द ती,
असे अमर तो परी, परम योग-निद्राच ही !
मनुष्यहृदयें किती अशि सुखामधे स्पन्दतीं !
नकोच दुरि जावया, मजसि जागवी आच ही.
प्रिया कधि धरील हें शिर अुरावरी दाबुनी,
म्हणेल मज, रे नको विरहभीति ती दारुण ?
कितीक दमलास तू फिरुनि येअुनी लाम्बुनी !
जरा पड, नसे दुरी मधुर मङ्गलाशारुण.
निसर्ग, तुजला नसे मम सहानुभूती मनीं,
अशान्त विरहार्त मी, सुखित शान्त तू मीलनीं.
सप्टेम्बर १९१३]

६ श्यामा—रजनी

[वृत्त वियोगिनी]

सखये, रजनी तुझ्यापरी
दिसते श्यामल आणि सुन्दर;
किति ही सुखशान्त रागिणी !
परि तू—हाय कितीक अन्तर ! १
करिती गगनांत तारका
नयनांचा तव मूक मत्सर;
दुरुनी मज या खुणाविती,
परि कोडेंच तुझ्या मुखावर. २

मिणमीण करी दुरी दिवा,
मज तो फक्त दिशाच दाखवी,
न अुजेड कुठे पडे पथीं,
भवती कीर्र करी घनाटवी. ३

निजलीं तरुकोटरांमधे
अथवा चञ्चल डाहळीवरी,
अपुल्या घरट्यांत पाखरें–
मज अेकासच जाग ही वरी. ४

विसरूनि दिनास लोटल्या
गवती टोळ अिथेच झोपतो,
अितका जरि नीच हा किडा,
मजहूनीहि सुखी निकोप तो. ५

निजली असशील तू प्रिये,
मृदु शय्येवर आपुल्या गृहीं,
कुठलें तुज शीत त्या स्थलीं !
कुठली गे मनिं काळजी, दुही ! ६

परि मी फिरतों भिरीभिरी,
मज दे सङ्गत रात्रिकीटक;
फुलबाग दुरी फुले, फुलो;
सलतो सन्तत येथ कण्टक. ७

ता. २० सप्टेम्बर १९१३]

७ स्वप्नयोग

[जाति अुद्धव]

झोपेंत कधी असतां मी
त्या शान्त तमोमय काळीं
प्रियदर्शन माझा येअी,
अुमटवी टवटवी गालीं.

माझिया टिपें नेत्रींचीं
घे टिपुनि अुष्ण ओठांनी,
दे अरुण शान्ति हृदयाला
वचनामृत ओतुनि कानीं.

जणु अर्धोत्फुल्ल गुलाब
मृदु सरस ओठ ते गमती,
तो सुखस्पर्श होअी तों
जीवींच्या तृष्णा शमती.

झोपेतुनि हलक्या हातीं
अुठवूनि धरी हृदयाशी
तों लागुनि जाय समाधी
त्या प्रेमळ करयुगपाशीं !

या जगीं न माझें कोणी
झोपेंत कोण मग येअी
अन् नित्य वियोगीं माझ्या
तें स्वप्नयोगसुख देअी !

का ध्येय दूर गेलेलें
परत ये गाढ झोपेंत ?
मग राहिन अपुली आता
मी झोप सदाची घेत !
पण झोपहि गाढ न येअी
जरि मरतें कामाखालीं,
ये प्रभो, झाक हे डोळे,
गाडून टाक पाताळीं !

आक्टोबर १९१२]

८ मुलाचा प्रश्न

[जाति अुद्धव]

“ बघ बाळ, चन्द्र वर येअी
रात्रिचा सोनुला खासा — ”
तों “ कुठून मी मग आअी ? ”
बोलली बाल-जिज्ञासा.

. . .

अङ्गणीं लाडका खेळे
आअीचें बोट धरूनी,
दुडदुडा कोकरावाणी
बागडे मधूनि मधूनी;
पाहूनि मुखींचीं मोत्यें
हो चान्दण्यांस आनन्द,

बोबडे बोल लाडिक ते
झेलितो गन्धवह मन्द.
सौवर्ण चन्द्र ये गगनीं,
हो तेणें प्रमुदित रजनी,
परि खोचुनि शिशुच्या प्रश्नीं
घे माय अुचलुनी, चुम्बी
त्या बालरूप अुल्हासा. १

त्या ग्रीष्मसरित्कृश तनुला
शरपाण्डुर पातळ शोभे,
आजानु पदर जरकाठी
फेनवत् बघुनि विधु लोभे;
ती सैल गाठ केसाची
मानेवर गोऱ्या लोळे,
अन् विषण्ण वात्सल्याने
येतात भरुनि ते डोळे.
त्या सुन्दर भव्य कपाळीं
नच सौभाग्याची लाली:—
अवकळा गृहीं जंव आली
त्या निशीं कुणी आंतुनि दे
हृदयाला मूक दिलासा. २

"साङ्गना, साङ्गना आअी!"
जिज्ञासा आतुर झाली,
ती पोरमाय गोन्धळली,
जाहला जीव वरखाली.

कापशी ढगीं विधु धावे
त्याकडे दृष्टि वर जाअी,
तों बाळ अधीर म्हणे की
" का तेथुनि आलों आअी !
चल बोलव त्याला पाहूं,
नाहीतर आपण जाअूं,
चान्दण्यांशि खेळत राहूं ! "
तो वरच बघे, ही सोडी
थाम्बूनी लाम्ब अुसासा. ३
" चल बाळ जाअुं झोपाया,
निजण्याची झाली वेळ.
चान्दण्यांसङ्गती खेळूं
सारेच कधीतरि खेळ. "
अैकूनि बाळ झणि जाअी
सोडूनि शान्त फुलबाग
माडीवर शयनमहालीं
आअीच्या मागोमाग.
तो पुढ्यांत बिलगुनि पडला,
झोपेंत तत्क्षणीं गढला;
मातृजीव बन्धीं अडला;
परि बसुनी स्वप्नविमानीं
ये जाअुनि आत्मनिवासा. ४

ता. ८ फेब्रुवारी १९१४]

९ प्रेमाची परीक्षा नको

[वृत्त वियोगिनी]

सखये, तुज पासुनी दुरी
असतों मी, परि हें न वावगें.
दुरुनी दिसतेस देवता,
जवळूनी दिसशील काय गे ! १

पुढती जरि वाळवण्ट हें,
तळपे उग्र रवी शिरावरी,
परि दूर दिसे सरोवर,
पडछाया तरुंची उरीं धरी. २

नयनास सुरम्य ही दिसे,
परि ही घात करी मरीचिका;
तुज भास म्हणूं ! चुकेन मी,
दिसशी सुन्दर पुण्य बालिका. ३

फुलवीत गुलाबगुच्छ हे
तव गालीं जणु हृद्वसन्त ये,
सुमनांतुनि या तुझ्या परी
वचनोद्गन्ध अतीव मन्द ये. ४

तुझिया नयनीं चकाकती
हिमबिन्दूच मनोज्ञ चारु की–
जणुं शादतरङ्गिणीवरी
कवळें ऊन तशी छटा मुखीं ! ५

जळ खोल, ढगाळ अम्बर,
अुठवी चञ्चल वायु त्या जळीं
तनु वीचि तसाच भङ्गुर
तव हा केशकलाप काजळी. ६
तव भावुक, मन्द, मोजकें,
मधु, निष्पाप, सलज्ज भाषण—
भरल्या जणु मोहळांतुनी
मध खाली ठिबके क्षणक्षण. ७
हृदयांतिल माधुरी तुझ्या
बहिरङ्गावरुनी कळूनि ये,
दुरुनी सुख हो जरी अुणें
न परीक्षा बघणार मी प्रिये. ८

ता. ६ ऑगस्ट १९१४]

१० स्वप्नांतील स्वप्न

[जाति साकी]

भलत्यावेळीं कोण वाजवुनि पाही टिचकी दारीं !
चोर ! हृदयही नाही जवळी; का ये कुणि कैवारी !
दार लोटुनी चन्द्राचा का प्रकाश हा मधि झुकला !
पण ही छायामूर्ति कुणाची !–“ वाट कुणिकडे चुकलां ! ”

. . . .

प्रिये निष्ठुरे, हृदय अगोदर तू आशामय केलें,
आणिक नेलें ताट ओढुनी जंव तें प्रेमभुकेलें.
पुन्हा कल्पनाम्बरीं अुडवुनी कातरिले मम पङ्ख,
खाली पडतां, ‘ अधःपात हा ! ’ म्हणूनि केला डङ्ख.

गेली श्रद्धा पार ढासळुनि, पडे हृदय ओसाड,
वृत्ति काव्यमय निजली येउनि तीस मूर्च्छना गाढ.
सकाळ गेली दुपार गेली, गेली मागुनि सन्ध्या,
तिमिरजाल ही विणीत बैसे ढगाळ रजनी वन्ध्या.
आणि अचानक मध्यनिशा जों वाटे उलटुनि गेली
तों शुद्धीसह आसभीति कां उभ्या कराया केली ?

. . . .

हृदयद्रावक किति ही चर्या ! प्रेमोद्दीपक कां ही ?
प्रेम जाय परि गुदमरुनी हें किती विविध शङ्कांहीं !
दृष्टि हाय ही करूनि सोडी मम हृदयाचें पाणी,
स्मृति मागिल ती परन्तु पुनरपि तयास घनता आणी.
" पायधूळ ही दुर्मिळ अिकडे झडली कैशी आज ?
कवण निकडिचें या दीनाचें पडे अेवढें काज ?
आंत या बसा. क्षमा करा पण. भिकार घरटें माझें
श्रीमन्तीच्या मानित्वाला कसें बरें हें साजे ? "

. . . .

असें नको गे पाहूं ! माझ्या आंत काय कालवतें !
परी अचल मुख माझें काही तुज दाविल का लव तें ?
नको पेटवूं पुन्हा, कृपा कर, ही प्रेमाची ज्वाला !
राख करी ही, थट्टा समजूं नकोस जीवित्वाला.

. . . .

" नका नका अभिमानी डोकें ठेवूं पायावरती !
वादळ होतां प्रेमपुराच्या लाटा मग नावरती —
वेडे पोरी, वाफ जाहली तरि पाणी तें पाणी,
नीट पहा हिमशिलाहि पाणी ! तू का दासी ? राणी !

रोष निमाला, पूर्वीची ती गेली दुष्ट असूया,
बघ नव जीवित ! पहाटतारा अुगवे, अूठ हसूं या ! ”

. . . .

हाय ! परी स्वर्गीय तरी तें होतें स्वप्नच सारें !
फसवुनि छळिशी असा नववर्यीं, दैवा दुष्ट कसा रे !

ता. २६ ऑक्टोबर १९१४]

११ निशिगन्धाचीं फुलें

[जाति केशवकरणी]

ज्या निशिगन्धीं जीव लोभती दोघांचे आपुले
सहज हीं देशीं त्याचीं फुलें. ध्रु०

लावितात या रौप्य कुटिलमुख सनया वायुस पिसें,
रागरव काढुनि सौरभ-मिषें.
जिवन्तपणिं मी समाधि घेअीं बन्द करुनि चहुकडे,
बुजवुनी हृदयाचेही तडे.
हेर तुझे पण कोठुनि शिरले न कळे त्यांनी परी
पाडिलें महाद्वार अन्तरीं.
आडवूं केवि मी ! विजयी तव लोचनें !
लक्ष्मीस यावया ‘ नको ’ कोण हो म्हणे !
देअूळ भग्न हें तुझेंच गे शोभने !
पण तू येशी जाशी, आजहि अशाच लहरीमुळे
अर्पिशी प्रसाद म्हणुनी फुलें. १

मी कान्तारीं कण्टकशयनीं पडें अेकलेपणीं,
न लागे पापणीस पापणी.

संशयाभ्र येऊनि अकालीं शिशिराकाशावरी
लपवी सर्व अमरसुन्दरी.
वठूनि गेल्या भावतरूंच्या ढोलीमधुनी कुठे
मधूनिच पिङ्गलध्वनी अुठे.
तों मन्द गन्धवह ये, मग मधुदेवता,
नव यौवनरस पुनरपि वाहूं लागतां
सृष्टीस रङ्गवी अरुण राग हा अता—
हृत्स्वामिनि, तू अता न जाओं, गृह हें कर आपुलें,
जंवर तू तंवरच मधु हा फुले ! २
ता० २२ जुलै १९१५]

१२ प्रेम कशावर ?

[वृत्त तोटक]

मणिकाञ्चनयोग बरा म्हणुनी
प्रिय मी तुजला तर हें कथितें;
बहु लाभ तुला न मला वरुनी
खनि देख रुचेल तुझ्या मतितें.
तनु राजस, पाटल कान्ति मम
म्हणुनी जर मानसचुम्बक मी,
तर ती बघ बाग, तिच्यांत रम
मिळतील तिथे न गुलाब कमी.
हृदयांतिल रत्न अनर्घ्य परी
गुण देतिल तेज असे अितर—
जडलें तव यांवर चित्त तरी
प्रिय तूच सदा हृदयीं विहर.
वा. २९ सप्टेंम्बर १९१५]

१३ कुमारी पिरोजा

[जाति पादाकुलक]

सुशुभ्र पाठीवरुनी लोम्बे
सैल तिपेडी वेणी धूसर,
लाल फितीच्या आगवळाची
गाठ रुन्द किति चमके सुन्दर ! १
तलम मल्मली तगरशुभ्र तो
तङ्ग झगा आजानु तनूवर,
अुठाव अपुला त्यांतुनि दावी
गोण्डस बान्धा प्रमाणसुन्दर. २
दिसे कसा सुकुमार अुन्च हा !
हालचाल रमणीय पहा की–
पवनें लवुनिहि सरूतरू जणु
अूर्ध्वसरलगति सन्तत राखी. ३
तुरळक तुरळक झग्यास झालर,
ती साधेपण अधिकचि खुलवी;
श्रीमन्तीचें हें साधेपण
सदभिरुचीला केवि न झुलवी ! ४
काळ्या जाळीच्या मोज्यांतुनि
विलसति हिमसित जङ्घा सुन्दर,
येतां मौक्तिकधवल मत्स्य ते
जसे गहनजलिं जवळ जवळ वर. ५
अुन्च निमुळत्या टाचेचे ते
बूट घालुनी शाद्वल-भूवर

डौलानें किति फेऱ्या घेते
गिरेबाज गुल्छबू कबूतर ! ६

फिरत गुणगुणे चाल विदेशी
नाचवील ती जिवास अैशी,
किती हळू की शान्तता दिसे,
कान देति तरु हे पुष्पमिषें. ७

गुलाब टवटवले अुद्यानीं
त्यांत विराजे ही फुलराणी,
जाय हळू फुलझाडाजवळी
फुलांस हुङ्गी, चुम्बी, कवळी. ८

अहा परी हे निर्भय डोळे,
किति विश्वासी साधे भोळे !
दृग्शर येथे नसे प्राणहर,
विद्ध जरी हो मृदु रसिकान्तर. ९

तरतरीत ही अुन्नत नासा
आर्यत्वाची बोले भाषा,
मुखीं बागडे अल्लड आशा
अजुनि न ठाअुक जिला अुसासा. १०

लाजवीत अुत्फुल्ल सरोजां
फिरे प्रभातीं पहा पिरोजा,
या अर्धोन्नत वक्षीं ताजें
फूल गुलाबी सपर्ण साजें; ११

परी फूल हें नामी कसलें !
जरा वर पहा किती विकसलें—

किती विकसले गुलाब गालीं !
अिरमबाग जणु बाला झाली ! १२
छटा फुलौरी जरी ही हिची,
तरी अजुनि ती लज्जालाली
मूक सङ्कुचित मधु प्रीतिची
नाही शिवली हिला अकालीं. १३
खेळाडूपण मुक्त मनाचें
चमके नयनीं, विहरे वदनीं;
मोकळिकीच्या आनन्दाचें
लास्य विशद हें मौक्तिकरदनीं. १४
सतेज मुक्ता रम्य हुर्मुजी,
का ही गाथेमधली कविता !
ज्ञान मधुर जें हिच्या हितगुर्जी
गाथेसहि ये काय शिकवितां ! १५
रस्त्यानें मी जातां जातां
थबकुनि बघतां ती मधुमूर्ती
सहज भेटले डोळे चारी,
हृदिं अवतरली काव्यस्फूर्ती. १६
दृष्टि काढुनी परि मजवरुनी
फिरे कुमारी ती निजतन्त्रें,
अुभा जेथल्या तिथे परी मी
भारियलेला अनुक्तमन्त्रें. १७

ता. २८ आक्टोबर १९१५]

१४ वाग्यत मोहिनी

[जाति केशवकरणी]

जणु चिन्तांचा समूह सारुनि मागे तू बान्धिला,
भव्य हा तव अम्बाडा ढिला.
पुढे विराजे शारद साधा प्रसादपूर्णेन्दु हा,
न या जणु कुणि मित्राची स्पृहा.
परि हा दिसतां भावसिन्धु मम हेलावूं लागतो,
तयावर मी वाहत राहतों.
हा अुचलुनि मज कधि आस्वर्गात् चढवितो,
गर्तेंत तर कधी खोल खोल दडवितो,
तट पार दिसेना, हा न पुरा बुडवितो,
सागर न कधी आटायाचा, असह्य माझी स्थिती—
कुणाला परन्तु याची क्षिती ? १
दृष्टि मना, तव या नवयुवतीहृदयोद्यानावर—
अरे, पण अतिकाङ्क्षा आवर.
हनूवरिल खन्दकापलिकडे पद्मराग-गोपुरीं
कवाडें बन्द पहा हीं पुरीं.
अुत्सुकता वाढवी बन्द हें गोपुर चेतोहर,
दिसे वर मौनाची मोहर.
असतील अन्तरीं भावसारिका किती,
मज गमे न ज्यांच्या अुत्कटतेला मिती,
जणु वाणिविलासास्तव झेपा टाकिती,
थरके सरके अधर गमे हा दाविल करुणा जिती—
विलसते मुकुलदन्तराजि ती. २

हीं नयनें का चन्द्रकान्तरसपूर्ण शान्त हीं तळीं
जयांच्या यशोधवल हिमजळीं
शामी झेनोबियासारख्या दोन श्यामसुन्दरी
विलसती डौली बदकापरी !
नर्मद्युतिची लकेर करितां नर्तन येथे क्षण
चमकती कसे हिऱ्याचे कण?—
लावण्ययुक्त थडकतां नर्मदाजळ
निशिं घाटीं अुतरे जणु तारा-मण्डळ !
हे कटाक्ष देअुनि सुख करिती विव्हल,
नेत्र बदामाकार कधि असा चमत्कार दाविती
यांस पण जन सालस भाविती. ३

तप्त रूक्ष पण संस्कारक्षम कोमल भूमीवरी
मृगाच्या पडतां काही सरी
अन्तर्वैभव वरती ये नव सतेज जणु पाचुचें-
पुनरपि नव वय न कुणा रुचे ?
तें झालें या हृदीं जंव तुझे मृगलोचन वर्षले,
हुरळलें हृदय खुळें हर्षलें !
परि मग आर्द्रांना कां नच आला द्रव ?
नित दिसे ढगांचें शुष्करङ्गलाघव,
न स्वातिहि वळली, होय न तिज आठव,
न हो जिवाचें सोनें जरि ती दसऱ्याची ये मिती,
नेत्र हे तव मुख अन्वेक्षिती. ४

आणिक कोजागरी अहा ती पवित्र सुखशीतल !
सुधा तंव न्हाणी अवनीतल,

विश्व लावुनी समाधि बैसे आत्मतत्त्वचिन्तनीं
प्राण तो ब्रह्माण्डीं चढवुनी,
प्राण तोच हा पूर्ण चन्द्रमा, तपस्तेज चान्दणें,
चहुकडे शान्तीचें नान्दणें,
मधुतरङ्ग अुठती त्यासमयीं हृत्सरीं,
अुमलतीं ध्येयकुमुदें मग नव हासरीं,
काव्यात्म गूढ तरलता हले अन्तरीं—
मधु मुद्रा तव शान्त चन्दिरी समुद्रापरी किती !
चकोरें व्यर्थ ती सुधा पितीं ! ५

ताप शमेना, अर्थ जमेना काही तुझिया मुखीं,
दृष्टि मम जरि सौष्ठव-कौतुकी.
पाहत राही बाळ कौतुकें काळ्यावर पाण्ढरें,
क्षणच परि ती जिज्ञासा ठरे;
रत्नजडित परि लेख या निळ्या घुमटावरचे निशीं
कौतुकें किती निरखी ज्योतिषी !
वेडावुनि त्यापरि मी तव वदनाकडे
पाहतों, झटूनहि अर्थ न कां सापडे ?
कधि औदास्याची त्यावर छाया पडे,
शरदभ्रासम धवल रम्य अुपजवी परी भीति ती,
लुप्त हो पुढे तरलवीचि ती. ६

काहीतरि गुणगुणुनि निर्मिशी स्वरसङ्गम सुन्दरी,
पहा वर तारा स्थिर अम्बरीं !
अवकाशीं अतिदूर मण्डलीं नाचत त्या हासती,
प्रमोदें का कम्पित भासती

मुरलीरव ऐकुनी मधुवनीं प्रीतियोगसाधिका
हो जशी कम्पित ती राधिका !
या दिव्य देहिनींना येअी ऐकुं का
तव गान चित्तहर ! का भ्रम मज हो फुका !
प्रेमाकुल मानस सहज करी या चुका—
झुळूक परिमळ हरी तशी हृद्भाव गीतलहरि ती —
मोहिनी परि तू वाग्यत किती ! ७

ता.२२ आक्टोबर १९१६]

१५ निराशेंतील समाधान

प्रेम कुणाचें मजवर नाही हें खडतर दैव,
असे हा तथापि आनन्द;
असती कोणी ज्यावर माझें प्रेम सर्वथैव,
न त्याला काही निर्बन्ध.
मी न भिकारी, हृदयीं माझ्या प्रेमाचा साठा
लुटा हो लुटा सन्धि हीच !
पळूं नका मोकळ्या तुम्हाला जरी दहा वाटा,
नसे हा कोठवळा नीच.
प्रेम करीं मी, दगड नसें हें नसें काय काही !
लोटली ही अमृतगङ्गा,
शोण कुठे, यमुनाहि कुठे या भलत्या शङ्काही
कां करूं हिच्या वृत्तिभङ्गा !
हृदयजे, वहा खोल सन्थ
नसो तुज कसलीही खन्त;

प्रयाग येतां होअिल सङ्गम, आक्रम निजपन्थ,
अडुं नको, नको म्हणूं ‘ हन्त ! ’ १

रत्न निपजलें तें भूगर्भीं पडे अन्धकारीं,
येअी वरी गारगोटी;
रविकिरणें चुम्बितीं तिशी, कुतुकतीं मुलें भारी,
प्रतिष्ठा परि ती का मोठी ?
साधी वाङ्मोहिनी सहज जो असा रसाळ कवी
स्वस्थळीं राही अज्ञात;
चन्द्रशेखरा, तव कविता-रति परी मला झुकवी
फुलाला जसा अुषावात.
रसिक नसेना कुणी ? जन्म ये मला गुलाबाचा,
स्वतःला कां लेखूं तुच्छ ?
खिस्तशिरीं बैसला म्हणुनि का कण्टकमुकुटाचा
होअिल कधी सुमनगुच्छ ?
विहङ्गम होअुनि गाअीन,
साद जरि दे वनराअी न,
अिन्द्रधनूस न बघे अभागी कुणी दृष्टिहीन
म्हणुनि का वैभव तें दीन ? २

मजवर नाही प्रेम तुझें हें सखे, जाणतों मी,
नको तू पुनःपुन्हा साङ्गूं.
पडली आहुति या जीवाची प्रेमाच्या होमीं
आणखी काय दुजें मागूं ?
म्हणती प्रभुने निम्रूदाच्या भव्य अग्निकुण्डीं
निर्मिली बाग थण्डगार,

अदाह्य अिब्राहीम मधोमध, देवदूतझुण्डी
भोवती करीत सञ्चार.
न मी प्रभुप्रिय, मी प्रेमपिसा अणू अणू जळतों !
यांतही समाधान वाटे;
अेकतानता परी भङ्गतां आत्मा कळवळतो,
फुलांचे मग बनतीं काटे.
तथापि न माझा आक्रोष,
जरी तू देशि मला दोष.
वायुरूप होअूनि करिन मी नित्य तुझा घोष,
मला कीं त्यांतच सन्तोष ! ३

ता. १० ऑगस्ट १९१७]

१६ चूकामूक

[जाति अुद्धव]

ध्यानाचा भङ्ग न व्हावा
लाविलें म्हणुनि मी दार,
मग अिष्टदेवताप्रतिमा
पूजिली घालुनी हार,
वाजतां कुठे पाचोळा
शापिली खोडकर वार !
ये ध्येयमूर्ति सुखदायी,
मम दार लाविलें पाही,
अन तशीच परतनि जाअी–

अन् सान्ज टळूनी आता
चहुकडे भरे अन्धार. १

स्तुतिकाव्य रचाया बसलों
यमकास यमक जुळवीत;
स्वरभावयोग साधाया
हृदयाची तार पिळीत;
गुरफटलों, रस्ता चुकलों
परि शब्दांच्या अटवींत—
परि अवतारी ती कविता
स्वरतरङ्गिणी मधुललिता
हा योगच— तिज आळवितां
निश्शब्द येउनी गेली—
विनसलें हृदयसङ्गीत. २

सजविलें सखे, सुमनीं या
निर्जीव तुझ्या प्रतिमेस,
सजविले तयांनी असतें
तव मादक काळे केस.
का फुलांस आशा नसती !
भलतेंच काय केलेंस !
दारावर टिचकी नुसती
अन् हीं वेणीवर हसतीं—
करि दार हानि ही नसती,
भङ्गिलें दार, ये आता
वा धाड मधुर सन्देश. ३

ता. २५ सप्टेम्बर १९१७]

१७ गोड शेवट

[जाति दिण्डी]

अजुनि युवती-गालास लाजवील
असा पाटल तव रङ्ग हे गुलाबा !
स्वार्थसाधू परिवार कठिण काळीं
तशा बघती त्यजुं पाकळ्या तुला बा ! १

गड्या, कोटुनि आलास पहा कोठे,
हाय दबुनी चुरलास पुस्तकांत !
सूक्ष्म उरला तव गन्ध परी माझ्या
शान्ति वितरी या भ्रान्त मस्तकांत. २

स्नान करुनी ठेवुनी अङ्ग ओलें
खात झोके होतास मन्दवातीं,
भाव अपुला वाटीत विनामोलें
सृष्टिभक्तांना मधुर सुप्रभातीं. ३

नेत्र-सम्भाषण गोड तुझें माझें
थाम्बवूनी मज मित्र मम म्हणाला;
व्यर्थ झुडुपावर सुमन हें विराजे,
पहा खुडिलें मी, साङ्ग तर कशाला ! ४

ओळखेना छे, रसिकता न तूज,
केशपाशीं कुसुमच्या खोवणार.
स्फूर्ति पावुनि ती स्वीय हृदयगूज
काव्यमालेमधि सरस ओवणार. ५

अुत्तमाङ्गीं तुज ठेविलें असेल,
तिनें त्याचे ऋण फेडिलें स्मितांनी;

आणि नर्मशृङ्गारभाषणाची
लाट चढली असणार त्या ठिकाणीं. ६

तिच्या केशीं परि दिसे अता अन्तीं
गुल्छबूची ती दन्तशुभ्र वेणी,
आणि अवचित तू सापडशी ग्रन्थीं,
भग्नहृदयावलि ज्यांत कविश्रेणी ! ७

तोडुनी ना तुज आणिलें सख्याने !
वृत्ति घायाळ न कशी तुझी झाली !
दिसे भावि स्थिति पुढे कवण रम्य
जिच्या आशेने जखम भरुनि आली ! ८

केशगुच्छावर बसुनि साभिमान
श्रेष्ठसङ्गतिची स्तुतिच जागजागीं
घेत जीवित-दिन सुखें घालवावा—
सद्गुणांची स्तुति हीच कां बिदागी ! ९

प्रीतिकवनीं तरि नांव हें निदान
अमर व्हावें म्हणुनि तू अुल्हसूनी
सज्ज का रे झालास दूर जाया !
कीर्ति लाभे का घरीं कधि बसूनी ! १०

परी कां तें ! प्रेतास वहायाला
जरी असतें तोडूनि तूज नेलें,
हवें तें ही हसुनीच सहायाला,—
कीर्तिसौख्याचें सुमन नच भुकेलें. ११

जवळ आहे तें कुठे कुणिहि न्यावें,
काय होअिल पुढती न विचारावें,

हसुनि हसवावें, रञ्जनीं रमावें,
काळ येतां धूळीस मिळुनि जावें. १२
बरें सुमना ! मज कळे तुझा हेतू,
कविश्रेष्ठांची सङ्गतिहि न नीच;
अशा सुहृदांसह दिव्य शान्ति घे तू,
ग्रथित करितों तुज काव्यसरीं मीच. १३
मुक्त सुमना, तुज शेवटीं पहा ही
युयुक्षूंची लाभली जशी जोड
तशी लाभो मज, नको अन्य काही,
गोड शेवट, मागील सर्व गोड. १४

ता. २९ ऑगस्ट १९१८]

१८ माझी अिन्दुबाला

[जाति केशवकरणी]

पहा वर नभीं स्वयम्प्रकाशी निश्चळ तारा किती
खुणेचे दग्शर मधु टाकिती.
अगणित या पळबिन्दु ज्यापरी कालमहासागरीं,
वा जसे भानुकिरण अम्बरीं,
अथवा जैसे किरणामधुनी तरङ्गणारे अणू,
अणूपरि मज या तारा जणू !
मजवर सत्ता गाजवायला मजला नलगे कुणी,
चित्त घे अिन्दु अेक वेधुनी.
कलाधीन ही असो, क्रमणपर असो, नसो निर्मल
—सुधा ही दे परि मज शीतळ.

म्हणो ज्योतिषी असनें सारें हिचें रूप्य वैभव
अशाश्वत जसें चमकतें दव,
त्यांचा न दोष अनुमान जरी वाकडें,
रूरूची दृष्टि न त्यांस कुठे सापडे
की कसें बघावें प्रमद्वरेच्या कडे.
पहा अिन्दुसौन्दर्यापुढती फिक्या तारका किती !
अहा प्रिय अिन्दु अेक जीवितीं !

ता. २४ ऑक्टोबर १९१८]

१९ मधु-मोहनी

[जाति उद्धव]

कां नको मधुक्रम आज ?
कां सुरअी करिशी दूर ?
कां कान झाकुनी घेशी
पाहूनि चङ्ग-तम्बूर ?
संहिता गजलांची ही
श्रुतिमधुर न लागे आता ?
वाटती आज का तुज या
अळशाच्या बाष्कळ बाता ?
कां देशी आज निरोप
मायेचा करुनी लोप ?
काय हा मधूवर कोप ?
सोडिशी सनातन धर्म ?
काय हें भयावह कर्म ! १

बग्दाद अिङ्ग्रजी झालें,
  रे प्रभूचीच घटना ही !
देवाज्ञा शीर्षी धरणें
  अिस्लाम अन्य बघ नाही.
पाचवा मुहम्मद तुर्की,
  नृप जॉर्ज पाचवा पाही !
अेकाची सरली शाही
  दुसऱ्याची फिरली द्वाही.
    क्रान्तीचें फिरतें जातें,
    राष्ट्रपीठ होअुनि जातें,
    काळतोण्ड खातें त्यातें;
तू परी मुक्त अविनाशी !
कां भिअूनि बहकुनि जाशी ! २

हा सदा पवित्रच आत्मा,
  शारीरिक किल्बिश सारें !
अल्लाचे आपण अवघे
  त्यालाच मिळूं माघारे.
तो करीम कनवाळू तो
  तो क्षमाशील गफ्फार,
तत्क्षमेस कार्य असावें
  म्हणुनि हा पाप-करभार.
    या विरोधिनी भक्तीस
    प्रेरिता तोच जगदीश !
    नर जणू वायुवर पीस.

हो अुमजुनि अन्तर्यामीं
निज भवितव्याचा स्वामी. ३

हें अैहिक जीवित म्हणजे
करमणूक, केवळ खेळ.
अज्ञेय कठिण नियतीचें
हें असें दास्य निर्भेळ.
कवण ती युक्ति मुक्तीची
साधाया आत्मविकास !
मधुसमाधि अेकच साधी;
कां साङ्गूं अनुभविकास !
घे पद्मराग-रस घुटका
हटकूनि पळांतच सुटका !
खोटीच मनीं चुटपुट कां !
भूतलीं मधुच अमृत रे !
मधुरूपें ब्रह्मचि अुतरें ! ४

येवोत धर्म, जावोत
जणु सिन्धूवरिल तरङ्ग,
वाढोत जन्मुनी राष्ट्रें
वा पडोत पावुनि भङ्ग.
बेफिकीर पीर फकीर
जे तेच मुक्त निस्सङ्ग !
तारेने चढती स्वर्गीं
रागरङ्ग जेथ सवङ्ग.

जरि फिरवी काळ रहाट
दर्वेशी अेकच थाट,
हे चिदानन्दसम्राट !
दिसण्यांत कलन्दर दीन
त्यापुढे शिकन्दर हीन ! ५

या द्रवीभूत अग्नीला
प्राशुनी पवित्र बनावें,
तें मदिर नयनिंचें पाणी
दृग्शरीं ओढुनी प्यावें,
प्रेमवायु शिरतां अङ्गीं
अद्वैत गूढ साधावें,
जननयनिं धूळ फेकाया
मधुगीत द्व्यर्थी गावें;
मग- गुरुप्रसादावीण
प्रेमपन्थ फार कठीण;
बसुं नको परि अुदासीन.
चल वस्त्रें ठेव गहाण
पण मधुची शमव तहान. ६

ही पहा कला सृष्टीची—
मधुवात फुलवि ओसाडी;
भाळुनी प्रफुल्ल गुलाबीं
बुल्बुलहि मधुस्वर काढी.
जाणीव नेणिवेची घे,
मधुविद्या शिक आनन्दी,

तनु दों दिवसाची साची—
मधुच्याच गढुनि जा छन्दीं.
बुडबुडे तरङ्गति काठीं,
छे ! नको कपाळीं आठी—
अुलटली, अुलटुं दे साटी !!
हें जिवन्त पावक पाणी
यौवनश्री पुन्हा आणी. ७

विधिनिषेध पाळुनि लाभे
स्वर्गी तरि काय विशेष !
जें अिथे दिसे कधि काळीं,
तें तिथे असेच हमेश.
हारीत-गमा त्या हूरी
प्रोन्नतस्तनी, रजताङ्गी,
मदिराक्षी, ललना, त्यांच्या
तारांची चमक अपाङ्गीं;
पाचुच्या पाण-थळ बागा
प्रणयानुकूल त्या जागा !
ये रङ्ग अधिक अनुरागा
चुम्बितां द्राक्षकन्येला—
चल घे रे ! — अेकच पेला ! ८

ता. ९ फेब्रुवारी १९१९]

२० कुणी काय बान्धिलें

तेज पाहतां याचें दिपते होउनि जाते मूक गिरा,
कोहिनूर जणु ! अद्वितीय हा कला-किरीटांतील हिरा.
रवितापाने वितळेना जर हिममन्दिर मी यास म्हणूं,
कर्पूराचें कसें ! गन्ध नच, न जाय उडुनी अणू अणू.
उदात्त जणु मन्दार-मण्डपीं बघे स्वप्न मधु वास्तुकला,
कुराणवचनाक्षरी हार हा जिच्या गळां न पहा सुकला.
पुण्य कुणाचें असें रूप घे हृदयङ्गम सङ्गमरवरी !
शान्ति मनाला पावे येथे, मृत्युहि शोभा अमर वरी.
यमुनातीरीं कीर्तिकुञ्ज हा बघतां साक्षात् काळ म्हणे,
" धर्म नको मज माझा, नलगे यापुढती अथवा जगणें. "
काय नवल जर आले सोडुनि यक्ष सौधमय निज नगरी
जीतें बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिका धौत करी !
स्मारक धन्य ! प्रीति धन्य ही ! धन्यच राणी मुम्ताज !
चिरनिद्रेचें स्थान तिच्या हो मन्दिरराज असा ताज !
यवनीप्रिय-कवि-रसगङ्गेचा पडे फिकाच अिथे नखरा !
दिल्लीवल्लभ शहाजहान् ! तू जगन्नाथ दयितेन्द्र खरा !

भस्म चर्चुनी कृष्णमूर्ति हे कोण अुभे जागोजागीं !
बैरागी का सुकाळले जे हिन्दुस्थानीं हतभागी !
गाम्भीर्याचे वा स्थैर्याचे पुतळे भव्य, सदैव खडे,
यांच्या डोळ्यासमोर झाले कितीक तख्तांचे तुकडे !
हतबल यांच्या पुढे जाहले सृष्टींतिल राक्षस सगळे—
गाठ पडे निःस्पृह शूराशी तंव सत्वर बळि-गर्व गळे.

भुऱ्या काजळी जटासङ्गती वायु करी खेळुनि दङ्गा,
भीति कुणाची त्याला जाचे नाचे जो जगभर नङ्गा ?
सह्यसुतांना सह्य सदोदित अुष्णशीतवायुवृष्टी—
करी प्रतीक्षा कालाशेची अुदासीन मिटली दृष्टी.
कुणी यांजला प्रसन्न केलें महत्त्व यांचें ओळखुनी ?
शिरीं घातले किरीट नूतन, भग्न तरी दिसती अजुनी.
दुर्गस्तम्भीं याच अुभविला कुणी घुमट शिव-राअीचा ?
शिङ्ग वाजतां ध्वनि दुमदुमला हिन्दुपदाच्या द्वाहीचा.
असे किती गड ज्यांवर आता फडकेना झेण्डा भगवा—
हालवूनि जो हृदय मराठी म्हणे "स्वत्व मरुनी जगवा" !
त्यांत रायगड, राय गडांचा, राज्यारोहण तेथ घडे,
स्वामिनिष्ठ शिवरक्षारक्षक ! आज अ-नाथ कडेस पडे.
धन्य महत्त्वाकाङ्क्षा, धर्मप्रीति, राज्यकारण नव तें !
धन्य शिवाजी राष्ट्रब्रह्मा ! चरित्र अुद्बोधक तव तें !

स्थळें शोधुनी निसर्ग सुन्दर रम्य मन्दिरें, घाट कुणी
वा पडशाळा बान्धुनि केले येते जाते लोक ऋणीं ?
पुनरुद्धारें नवीं पाहतां किती मन्दिरें भग्न जुनीं
धन्यवाद आसेतुहिमाचल मिळतां कोणाला अजुनी ?
अन्नछत्रही विद्याभिक्षुक, यात्रिक यांस्तव करुनि सुरू
संसृतिचिन्तेतुनि सोडविले विद्याध्यापक धर्मगुरू ?
जिच्या व्यक्तिगत अुत्पन्नांतुनि वाहे दानाची सरिता
ती गङ्गाजलनिर्मल राणी कोण जिचा नच कोश रिता ?
भोगपराङ्मुख होय परि न घे कर्तव्याचा संन्यास,
निदिध्यास घे सदा शिवाचा—योग कठिण हा अन्यास.

राजयोग जनकाचा नाही भाकड गोष्ट पुराणींची
रहस्य दावी अितिहासींची कथा अहल्याराणीची.
काञ्चनगङ्गा वाहवूनि जी अुभवि यशाचा धवलगिरी
होळकरकुलप्रभा, कोण हो तत्स्मृतिला न धरील शिरीं ?

प्रेक्षणीय हे हौद पर्वतीवरी कुणि गर्वें दाखविती,
आणि कशाचे आणुनि चित्तीं भोजनपर्वें आठविती.
पक्वान्नांचे म्हणतां येअी अजुनिहि तद्गन्ध त्वरित—
या दुष्काळीं महाभोजनस्मरणहि होअी रसभरित !
थू थू त्याच्या राजवटीवर ज्याचें स्मारक हेंच असें !
बघुनि मराठी हृदय भग्न हो, अुपहासें जग बघुनि हसे.
लाडुबहादुर, कामान्धातुर, वाक्चतुर परी जो बाजी
भेकड पाजी, महाल-गाजी, करी पुण्याची शोभा जी !

कुणी काय बान्धिलें पाहतां दिसतो क्रम अितिहासाचा,
अन्ध सदा नर, विमार्ग दिसला स्पष्ट जरी किति ऱ्हासाचा !
ता. ६ अेप्रील१९१९]

२१ असो स्थिर तुझा हृक्सन्देश

तुजपासुनि मी असतां दूर्
लागे हृदयीं नित हुरहूर् ,
नयनीं अुत्कण्ठेचा पूर्,
क्षणोक्षणीं ज्या अुठती शङ्का त्यांनी होअी अन्तर चूर्. १

स्मरण तुझी काढी तस्वीर्,
चुम्बाया मी होय अधीर्,
भीति वदे तों मागे फीर्,
आता मागे जाअुं कुठे मी टाळुनि ही नैराश्यविहीर् ? २

प्रीतीच्या सुन्दर बागांत्,
सुमकञ्चुक घालुनि अङ्गांत्,
आशा बसली गाणीं गात्,
वसन्तरागांतले आळवित मोहक मधुरस्वर रङ्गांत्. ३

अितर्क्यांत दिसे भीति कुरूप,
आशा होअुनि जाअी चूप्,
जाअी गाण्यांतील हुरूप्,
गप्प बसावें लागे कष्टें तळमळ असुनी आंत अमूप् . ४

मागे टाकुनि कितिक मुलूख्
आलों गणुनि न तहानभूक्,
गवसेना तुज बघुनिहि सूख्
काय करूं मी ! साङ्ग सखे मज, यामध्ये कवणाची चूक् ! ५

आत्मनिवेदन हा का दोष्
की तू धरिशी मौन सरोष् !
अैक प्रेमाचा जयघोष्,
तुला साङ्गतों, पर्वकाळ हा, सखे लूट ये हा हृत्कोष् ! ६

मेघासम कान्तीने श्याम,
त्याचपरी तू जीवनधाम्,
चातकास या दे विश्राम्,
तव हृदयङ्गम वाग्वर्षावें टाक फुलवुनी जगदाराम् ! ७

वर बघ अुघडुनि नेत्र विशाल्,
बघुं दे मज हृद्रङ्गमहाल्
भ्रमवी मज किति मोहनजाल्,
प्रेमाभिक्षु मी, भ्रमुनी थकलों, थोडी तरि मज भिक्षा घाल् ८

असला पुण्यप्रीतिनिवास्
सदा मिळावा या जीवास् ;
व्हावा याचा येथ विकास् —
प्रिय रमणीच्या पुढे कोणती गे दुसरी पुरुषाची आस् ! ९

मुखकुड्मल तव हें कां बन्द् !
लपवायाचा तुज कां छन्द् !
सोड प्रणयोद्गारसुगन्ध्,
कण्ठ सोकला, दे मज चाखूं निदान शब्दाचा आनन्द् !१०

सोड सोड नयनांतुनि बाण्,
विद्ध हृदय कर, घेअीं प्राण्,
शङ्कांचें बघ हें थैमान्—
सोडुनि आश्वासनास्त्र अपुलें कर गे यांची दाणादाण्. ११

प्रियकर तव हा बघ निष्काम् !
नाम तुझें घे, न पुसे दाम्,
माझ्या हातुनि तू घे काम्,
पुरुष भिअीना कष्ट कराया, निथळो निढळाचा या घाम्. १२

सहानुभूतीचा तव वात्
भरो फिरो मम हृदयशिडांत् ;
हेलावत जावो दिनरात्,
अिष्ट तडीला परी शेवटीं लागो तारू धक्के खात्. १३

ध्रुवासनीं तू अपुल्या बैस्,
आत्मानन्दीं विलसत अैस् ,
भलें दावुं दे सिन्धु त्वेष् ,
मी न गणीं या प्रचण्ड लाटा, असो स्थिर तुझा दृक्सन्देश्! १४
ता. २१ मे १९१९]

२२ भितों मी तुझ्या चुम्बनातें

भितों मी तुझ्या चुम्बनांतें सुशीले, परी भ्यावयाला नको तूज गे,
असे जीव आक्रान्त हा शोक-भारें, न तूझ्यावरी भार लोटूं बघे;
तुझी चाल, चर्या, तुझा शब्द, यांना भितों मी, मला तू न भ्यावें परी,
असे शान्त अव्याज भक्ती कुमारी, जिने पुजितों मी तुला अन्तरीं.
ता. २९ जून १९१९]

२३ दिसण्यांत सुन्दर ती नसे

दिसण्यांत सुन्दर ती नसे बाला जशा बहु बाह्यता,
स्मित ती करीपर्यन्त ती न कळे तिची रमणीयता;
मग मी बघें डोळे किती गहिरे सतेज अहा तिचे !
जणु ते जिव्हाळे प्रीतिचे, अुन्मेष किंवा कान्तिचे.

संवाद न करी दृष्टिने आता सलज्ज विरक्त ती,
नयनीं तिच्या अजुनी परी बघतोंच मी प्रणयद्युती;
दुसऱ्या कुमारींचीं स्मितें असलीं किती जरि सुन्दर
भ्रूभङ्गही गमती हिचे मज त्यांहुनी चेतोहर.
ता. २ जुलै १९१९]

२४ अङ्गाअी

[जाति अक्रूर]

निज नीज अता आनन्दा लडिवाळा,
अङ्गाअी माझ्या बाळा. ध्रु०

बघ रस्त्याला ओस करी ही रात्र,
जागती दिवे हे मात्र.
या बाजूला कुठुनि अता मोटार
पों कुर्र शह्व करणार !
तो विलायती कुठुनी आणूं बाजा !
माझेंच अैक पद राजा.
मी हेंहि हळुहळू म्हणतें,
जणु अपुल्याशी गुणगुणतें,
शेजारीं कोणी कण्हतें
त्या झोंपूं दे, तूहि झोप ये बाळा,
ये मलाहि बघ कण्टाळा. १

परि जाशी तू झोपीं गाढ दुपारीं,
अन् छळिशी आता भारी.
किति माझे हे डोळे चुरचुर करिती,
तुज कोठे ओळख परि ती !
अन् त्यांचाही खाअुनि साधा गोळा
नुक्ताच लागला डोळा.
तों तुला अुजाडे, छान !
अगदीच खुळें हें ध्यान !
बघतां मम हरपे भान,

परि झोप कशी आळेना तुज बाळा !
रुम् झुम् छुम् वाजे वाळा. २

दुर जाशी का ! तुला काय रे वाटे !
माण्डीवर रुतती काटे !
बघ बाळ, तुझा निजला रे मोत्याही,
कर तूहि अता अङ्गाअी.
चल नीज कसा, करूं नको पुण्डावा;
छळ किती बरें माण्डावा !
देवाची येअिल फेरी,
कोवळें ऊन सोनेरी
पसरेल आंत बाहेरीं;
मग खेळ अुद्या, नीज अता पण बाळा,
बघ येअिल बोवा काळा. ३

तुज थोपटतें, माण्डीवर मी घेतें
झोकेहि हळुहळू देतें.
जर आअीची माण्डी शिर टेकाया,
तर अिन्द्रपदहि तें वाया !
मज दुर्मिळ ती, जीवर ठेवुनि डोकें
विसरूनि भोवतिल धोके,
वाटतें यथेच्छ रडावें,
अन् पदराखालि दडावें,
झोपेत अथाङ्ग पडावें--
ही प्राप्त तुला— नीज ! नसे जरि बाळा
पाळणा आणि झोपाळा. ४

आकाशाच्या चाळणीतुनी खाली
जो प्रकाश शारद गाळी
वर येअी तो मिरवित अपुली शोभा
हा बाळमित्र चान्दोबा.
हा मामाच्या वाड्याकडुनी आला,
चल जोड हात तू याला.
सोन्याचा चेण्डु पहात
चिमुकले करिशि वर हात,
किति कौतुक हें डोळ्यांत !
जरि धडपडशी यास धराया बाळा,
शिवशील केवि आभाळा ! ५

मज आअीने हेंच नभाचें लेणें
दाविलें असेल मजेने,
भरवित अिवले काअुचिअूचे घास—
रुचि काय तिच्या प्रेमास !
त्या प्रेमाची गोड गहन अुत्कटता
या हृदयीं आता पटतां,
हा स्मारक बाल्यसुखाचा
हा स्मारक मातृमुखाचा
हा साक्षी मधुकुतुकाचा,
नभिं बघतां मी परिचित या चन्द्राला
ये हृदयीं भाव-अुमाळा. ६

कां आअी, गे होय असें पुनवेला !
अुलझी स्मृति हृद्रेला;

का देवाच्या घरुनि तेधवा येशी
भेटाया प्रिय तनयेशी !
मधु बाल्याच्या आठवणींचा पेला
कितिकदा रिकामा केला !
तो तरी पुन्हा भरलेला,
जीव ही पुन्हा तान्हेला,
ये पूर दुग्धगङ्गेला !
तव ममतेची होतां वृष्टि जिवाला
भासणार कुठुनि उन्हाळा ! ७

जंव बघतें मी सुधास्नात आकाश
तंव अचूक हो मज भास–
प्रतिबिम्ब तुझ्या वदनाचें तर नाही !
खुणगाठ पटे मजला ही–
ये प्रेमाच्या स्वार्थत्यागें शान्ती,
ती पसरे सकल दिशान्तीं.
सूर्याचें तेज गिळूनी
त्यांतील ताप वगळूनी
दे थण्ड तेज उलटूनी
त्या चन्द्राचें साम्य तुझ्या चरिताला,
मन माझें दे निर्वाळा. ८

तू प्रभुपाशी दूर असुनि मजजवळी,
तव माया मजला कवळी.
जगिं खेळाया, पडो कसाही डाव,
आश्वासी मज तव भाव.

वात्सल्य तुझें निःस्पृह अक्षय आओी,
मी होअुं कशी अुतराओी !
दायांश तुझ्या हृदयाचा
जो मला मिळाला त्याचा
मधु लुटो जीव हा माझा !
गेला झोपीं, जडता ये पायाला,
अुचलूनि ठेवितें बाळा. ९

ता. ८ सप्टेंबर १९२०]

२५ तो क्षण

क्षण आहे का तो तव हृदयीं ! ध्रु०

बसलों होतों बोलत गोष्टी अन्धुक ताम्बुस त्या समयीं; १
अैकित होतिस तू 'हूं' बोलत, चित्त न लव परि त्या विषयीं. २
अुठलिस वेगें खुर्चीमागे जाअुनि लवलिस सहज तओीं. ३
तुझ्या निरर्थक शब्दीं तों किति सुरस अुचम्बळला प्रणयी ! ४
मग कां झडकरि दूर जहालिस शङ्कित, भयकम्पित विनयी ! ५
भिडले चारी डोळे रमणी क्षणच अहा त्या प्रीत्युदयीं ! ६
धन्य करी मज अजुनिहि ती स्मृति, तारी प्रेमाच्या प्रलयीं. ७

ता. ३० जानेवारी १९२१]

२६ अेक घाव

रे त्या पक्ष्यावर दगड मी फेकितां फेकिला की !
झालें हातांतुनि निसटतां चर्र या काळजांत !
घोण्डा वक्षावरच बसला, श्वास कोण्डूनि जातां
खाली वृक्षावरुनि पडला पङ्ख होतांच जाया.

मी पाळी तो तडफडुनि का याच हातें मरावा ?
पाणी टाकीं, अुर धडधडे—हा अुठाया शकेना.
कैसें व्हावें ? जखम हृदयीं होय या क्रूर हस्तें
अन् अत्यन्त मृदु हृदय हें, हाय ! कैसा अुठावा ?

झाली आता पण कळ कमी, नेत्र की अूघडी हा !
मृत्यू किंवा अजुनिहि पुनर्जन्म हो तें कळेना;
गाणीं गाया मृदुमधु पुन्हा वाचला हा अहाहा !
अुद्यानींची रुचिकर फळें चाखण्याला अुठे हा.

माझ्यापाशी परि फिरुनि हा ये न पूर्वीप्रमाणे,
येतां केव्हातरि भिअुनि हा दूर पाही अुडाया,
गेली श्रद्धा पुनरपि न ये ती करूनीहि शर्थ,
झाल्या घावा विसरूं शकण्या कोण आहे समर्थ ?

ता. २० मे १९२१]

२७ कौमार्यस्मित

[जाति केशवकरणी]

पुलाजवळ वळणावर चमकुनि चपलेपरि सुन्दरी,
दाविशी स्मित अद्‌भुत पळभरी. ध्रु०

पुढले आखुड केस काजळी कुरळे क्रीडातुर
तरङ्गति वाऱ्यावर भुरभुर;
टवटवीत या वदनीं खेळे वृत्ति सरळ मोकळी,
चिमुकली डाव्या गालीं खळी.
विशाळ डोळ्यामधे विनोदी चमक खोडकर भली,
खुले मुखिं बारिक मुक्तावली.
तव बुद्धितेज अुपजवी भयादर अुरीं,
सङ्कोच घालवी लाडिक जिवणी दुरी,
लोचनांत सन्ध्याग्रहकौतुकमाधुरी !
दृष्टिक्षेपें करिशी पावन आणि शान्त अन्तरीं,
दाविशी स्मित अद्‌भुत पळभरी. १

चार दिसांची ओळख, कधितरि चार शब्द बोललों,
क्वचित् कधि डाव दोन खेळलों.
मी न सगासोयरा, न मी विख्यात कुणी मोहरा--
जुअी तू मी न परी मोगरा !
ओळखीस जागशी, माधुरी भरली हृदयामधीं,
सहज ही वाहे जेवी नदी.
धिटुकले, हासुनी बघशी माझ्याकडे,
कुणी बघेल हें भय न तुज, परि मला पडे.
मज कळे जनमनीं अेकच ये—वाकडें !

तोंच अिकडुनी तिकडे जाशी हसऱ्या अुल्केपरी,
दाविशी स्मित अद्‌भुत पळभरी. २

पाअुल पडलें अेक तुझें हें जरि यौवनवैभवीं,
दुजें पण घोटाळे शैशवीं.
अनुभूतीच्या रणाअलिकडे आशेच्या नन्दनीं
तरल तू झुलुक भावचन्दनी !
लटूपटीच्या संसाराची अुरली घटिका निमी
साजरी करूं या का तू नि मी !
घाकुटी बहिण तू अन् मी भाअू तुझा,
पडदा न आड, नहि भेदभाव हा दुजा,
बसुं, हसूं, रुसूं, कुजबुजूं जिवींच्या गुजां—
हाय विसरतों गे कोठे तू कोठे मी सुन्दरी,
दाविशी स्मित अद्‌भुत पळभरी. ३

ता. २५ जुलै १९२१]

२८ पोरक्या पोराचा धावा

[जाति भूपति]

[१]

कोणत्या स्वरूपीं प्रभो, तुला मी पाहूं !
ये धाव, आसवें पूस, पसर तव बाहू.
तू विश्वात्मक, तू गूढ, तुझी किति सत्ता !
मी क्षुद्र जीव मज चोहीकडुनि अियत्ता.

संसार जगाचा चालविशी तू बापा,
मी स्वतःचसाठी खपुनि टाकितों धापा.
तू सर्वशक्तिमान् सिन्धु तुला भेटाया
मी बिन्दु धडपडें, शोषी मज ही माया.
जें प्रेम अनिर्वचनीय तेंच तू देवा,
मी कुठे अनुभवूं ! कशी करूं तव सेवा !

[२]

प्रेमाची गङ्गा क्षमाशील जी आअी
तन्नेत्रीं, ओष्ठीं, स्तनीं तुझी नवलाअी.
अनसूया माता पदवी किति ही मोठी !
साकार अीश्वरी त्रिपुटी येअी पोटीं.
पोरकें पोर मी रडतों धाअी धाअी,
मी करूं कुणाच्या माण्डीवर अङ्गाअी !
खेळूनि गुदगुल्या करूं कवण जीवाला !
गाळूनि अश्रु मी आणुं कुणास अुमाळा !
सम्पली चढण ही, वृथा अता ती आस—
परि व्हावें बालक, रुचे हेंच जीवास.

[३]

ती प्रेमळ करडी दृष्टि गुरूची शान्त
हो व्यक्त तुझें परिपालन योग्य तिच्यांत.
दिनरात्र दोन परि काळ अेक,त्या रीती
कधि बने क्षमा, कधि शिक्षा त्याची प्रीती.
अुपजवी भीति लव, अत्यादर, विश्वास,
आपुल्या सारिखें करूं झटे शिष्यास.

कोणाच्या प्रेमळ करड्या दृष्टीखाली
वागुनी पराक्रम दावुं कुणा या कालीं ?
अुपमन्यु कुणाचा होअुं गुरुपद त्यजुनी ?
यश हवें वाटतें सेवाधर्मी अजुनीं.

[४]

भाबडी भक्ति कां नष्ट जाहली माझी
वाटते तर्क-निष्ठास जी अफूबाजी ?
ही जन्मवेळ तव बद्धदेवकी-बाळा,
भक्तिने न कां मी हलवावा झोपाळा ?
अन् गात मिरेच्चीं साधी भोळीं गाणी
सिञ्चीत कृष्णमय डोळ्यामधुनी पाणी,
नरसीपरि घेअुनि तूझा अेकच चाळा
कां लाज सोडुनि न नाचावें गोपाळा ?
विसरेन कधी मी स्वतःस तुझिया भजनीं ?
हो लाभ जनीं वा न हो, अभय दिनरजनी !

[५]

मी डोळस असुनी अन्धच हाय करण्टा !
अैकूं न ये जरी गभीर वाजे घण्टा.
खोलींतच रडतों बिलगुनि या विद्येला,
देवेश तो कुठे भक्तसखा आजि गेला ?
बाहेर काजळी मेघावृत आकाश,
अन्तरहि तमोमय होअुनि जाय निराश.
ध्वनि सर्व निमाले गमती या अेकान्तीं,
हा टकटकणारा काळ मात्र साङ्गाती !

दिनकरा, अुगव ये, ओळख दे तव देवा,
घे सेवा अन् दे सान्निध्याचा ठेवा.

ता. २६ ऑगष्ट १९२१]

२९ हास बालिके !

हास बालिके, गडे, अुधळ सुख निकें ! ध्रु०

काहि नको कारण तुज
फुलवाया वदनाम्बुज—
बोल मुके तव हितगुज, अुघड माणिकें. १

तव नयनीं सुख-कौतुक,
जिवणी कशि अर्धोत्सुक,
मुग्धपणांतिल दे सुख, अुजळ मौक्तिकें. २

खेळगडी तूज पवन,
चिमणीही गाअि कवन,
घर हें तुज नन्दनवन, मुक्त सारिके ! ३

करुनी दिनभरहि कष्ट,
तुज बघतां शीण नष्ट;
पडतें मम दैव दुष्ट तुजपुढे फिकें ! ४

स्मारक तू प्रीतीचें,
चित्र हुबेहूब तिचें,
जीवन गतकालींचें तुजमधे टिके. ५

ता. १४ नोवेम्बर १९२१]

३० महात्मा काय करिल अेकला ?

[जाति केशवकरणी]

जिकडे तिकडे देशभक्त हे आणि पुढारी किती !
युक्तिने महात्म्यास जिङ्किती.
पैका, पदवी, राजमान्यता यांना मुकल्यावर
थोर ये देशभक्तिला भर.
मानपत्र, मिरवणूक, टाळ्या, नावाचा घोष तो
पुढारी यावरती पोसतो.
या कुटिलगतींचा द्विजिव्हता सद्‌गुण,
ठेविती तृणतळीं विस्तव विस्तारुन,
मग अजाण दीनांवर सङ्कट दारुण !
आट्यापाट्या विवेकासवें खेळे यांची कला—
महात्मा काय करिल अेकला ! १

प्रिय अेकहि नच तत्त्व, जीवही द्यावा ज्या कारणें,
नित्य परि पडती शाब्दिक रणें;
मर्द भिती सम्मर्द-मताला म्हणुनि सनातन किती
गताचे देव्हारे माण्डिती !
तत्त्व मान्य, तपशील न माने म्हणती हे धोरणी;
नको तप-शील राज्यकारणीं.
सौराज्यशत्रु हे स्वराज्येच्छु फाकडे,
हे लोकसङ्ग्रही समतेशी वाकडे,
हे स्वार्थापुरते बघती धर्माकडे,
काळच घरच्या म्हातारीचा शूर वीर येथला—
महात्मा काय करिल अेकला ! २

व्यक्तीचें माहात्म्य घालवी असा नियम कां हवा
कुणाला लोकवर्टी ! वाहवा !
नीतिकटाक्षहि फक्त लैङ्गिक क्षेत्रापुरता असे,
धर्महि भेदच शोधित बसे.
भिन्न मतांच्या स्वकीयांस या स्वतन्त्रता कासया
हवी ती जैशी परक्यांस या ?
विद्यार्थिदशेमधि जहाल जे ते किती !
तोण्डांतुनि कुलपी गोळे जे फेकिती,
होऊनि थण्ड मग राजदास्य सेविती,
स्वस्थ होउनी शिळोप्यास परि म्हणति, 'देश पेटला !'
महात्मा काय करिल अेकला ! ३

घेउनि सत्यप्रीतिअहिंसा यांचा झेण्डा करीं
सञ्चरे गान्धी देशावरी.
खादी पटका, त्यावर चरका; अर्धा अुघडा गडी
तोण्ड दे जुलुमाला हरघडी.
सान थोर रञ्जले गाञ्जले यांना हृदयीं धरी
योग हा अनासक्तिचा वरी.
हा क्रान्ति कराया झटे राज्यधोरणीं,
हा पुढे सरे की प्रथम मी पडो रणीं;
हा हिरा न फुटणें, हाणा घण अैरणीं !
भूतदयेचा सागर अथवा म्हणा दिसे चेवला—
महात्मा काय करिल अेकला ! ४

न लगे शिष्यप्रपञ्च, होणें गुरु वा पैगम्बर,
मानवी किती थोर अन्तर !

धर्मवेड कधिं मनास न शिवे, धन्य खरा वैष्णव,
वाढवी सत्याचें वैभव;
कृपण भ्याड ती क्रियाशून्यता तो न अहिंसा गणी,
पाहिजे धैर्य आणि लागणी.
अुद्योगी भिक्षू, शेतकरी, विणकर,
दुबळ्यांचा प्रतिनिधि, कैवारी, चाकर,
दे बलाढ्य साम्राज्याशीही टक्कर,
राजमान्यता, लोकमान्यता यांस न भाळे भला—
महात्मा काय करिल अेकला ! ५

कटू पथ्यकर सत्य बोलतां भीति न ज्या वाटते,
अन्तरीं प्रीति गाढ दाटते.
राजनीतिचा रामबाण हा शिकवी—सत्याग्रह—
नवीनच परन्तु न भयावह.
परि अनुयायी तोण्डदेखले भ्याड बोलघेवडे—
सङ्कट ओढविती केवढें !
हे प्रगतिद्रोही फण्डगुण्ड मातले,
हे पोटपुजारी, गुलाम वंशातले,
श्रद्धाळु यांहुनी अशिक्षितच चाङ्गले !
हुल्लडहौशी मित्र दाविती अत्याचारें गळा—
महात्मा काय करिल अेकला ! ६

ता. १८ नोवेम्बर १९२१]

३१ खुळी लाजरी पोर

[जाति अञ्जनी]

काय लाजरी पोर ! खरोखर खुळी लाजरी पोर् ! ध्रु०

चिमण्या तोण्डीं घास भरविले,
अङ्गाखान्द्यावर खेळविलें,
गाउनि गाणीं तुज जोजविलें,
मागे सरशी ती तू लाजत अन् माझ्याच समोर् ! १

आणि नेसुनी चोळी परकर
खेळ खेळलिस मजसह सुन्दर,
तऱ्हेतऱ्हेच्या फुगड्या गरगर—
शिकविलेंस तू, होतिस तेव्हा कैशी दङ्गेखोर् ! २

तोंच कळीचें फूल विकसलें,
हृद्य वसन्तोद्यानच हसलें,
लाजुनि लाजुनि का परि असलें
हें मधुवैभव चोरायाचा राहिल मधुकर चोर् ! ३

पढित लाज चल टाकुनि दे ही,
उषःप्रभा तू पसरी गेहीं,
दाव चपलता जी तव देहीं,
नाच रेशमी पातळांत या जेवीं प्रमुदित मोर् . ४

पोटाशी तुज बळें आवळुनि
केसांतुनि तव अङ्गुलि फिरवुनि,
गालींचे हे गुलाब खुलवुनि
म्हणतों नेवो रसिक तुज कुणी, प्रेमळ पण शिरजोर् . ५

ता. २८ डिसेम्बर १९२१]

३२ आमुची मायबोली

मराठी असे आमुची मायबोली जरी आज ही राजभाषा नसे,
नसो आज अैश्वर्य या माअुलीला, यशाची पुढे दिव्य आशा असे;
जरी पञ्चखण्डांतही मान्यता घे स्वसत्ताबळें श्रीमती अिङ्ग्रजी,
मराठी भिकारीण झाली तरीही कुशीचा तिच्या तीस केवी त्यजी ! १

जरी मान्यता आज हिन्दीस देअी अुदेलें नवें राष्ट्र हें हिन्दवी,
मनाचे मराठे मराठीस घ्याती हिची जाणुनी योग्यता, थोरवी;
असूं दूर पेशावरीं अुत्तरीं वा असूं दक्षिणीं दूर तन्जावरीं,
मराठी असे आमुची मायबोली, अहो ज्ञानदेवीच देखा खरी. २

मराठी असे आमुची मायबोली जरी भिन्नधर्मानुयायी असूं,
पुरी बाणली बन्धुता अन्तरङ्गीं, हिच्या अेक ताटांत आम्ही बसूं;
हिचे पुत्र आम्ही हिचे पाङ्ग फेडूं, वसे आमुच्या मात्र हृन्मन्दिरीं,
जगन्मान्यता हीस अर्पूं प्रतापें हिला बैसवूं वैभवाच्या शिरीं. ३

हिच्या लक्तरांची असे लाज आम्हां, नका फक्त पाहूं हिच्या लक्तरां—
प्रभावी हिचें रूपचापल्य देखा पडावी फिकी ज्यापुढे अप्सरा;
न घालूं जरी वाङ्मयांतील अुञ्ची हिरेमोतियांचे हिला दागिने,
मराठी असे आमुची मायबोली, वृथा ही बढाअी सुकार्याविणें. ४

मराठी असे आमुची मायबोली, अहो, पारतन्त्र्यांत ही खङ्गली,
हिची थोर सम्पत्ति गेली अुपक्षेमुळे खोल कालार्णवाच्या तळीं,
तरी सिन्धु मन्थूनि काढूनि रत्नें नियोजूं तयांना हिच्या मण्डनीं —
नको रीण ! देवोत देतील तेव्हा जगांतील भाषा हिला खण्डणी. ५

ता. १७ मे १९२२]

३३ कवितेचें देणें

[जाति चन्द्रकान्त]

मला अेकदा चित्र काढुनी दिलें कल्पनेने
दरिद्यास या दुसरें कुठलें प्रेमाचें देणें ?
दश वर्षें कण्ठिलीं चित्र तें हृदयाशी धरुनी,
गजबजलेली जगती गमली न मग अुजाड सुनी.
प्रतिमा ठेवुनि ती हृदयाच्या गाभाऱ्यामाजीं
ध्येयाला त्या किती वाहिलीं काव्यफुलें ताजीं !
भास दिव्य तो प्रसन्न होअी मज पुढती मूर्त,
नभास माझे हात पोचती, राजा मी तूर्त ! १

स्वप्नांतिल अुर्वशी कशी ती आज अिथे आली ?
मादकतेची ललित छटा ती कुठे हिच्या गालीं ?
अुषा म्हणूं तर झगमग कोठे ? ती रङ्गे प्राची,
हिचिया नयनीं शुक्राची द्युति, वदनीं चन्द्राची.
शरच्चन्द्रिका चन्द्रावाचुनि ही रमते कोठे !
बावरलों, मुखचन्द्र न कळला आश्चर्यच मोठें !
तगरशुभ्र नेसुनी मल्मली पातळ चन्देरी
अुषेस लज्जित करी, क्षौम जी नेसे सोनेरी. २

डौलदार सुकुमार देखणा शेलाटा बान्धा,
मोल न करवे त्या वेषाचें अितका तो साधा.
पोलकेंहि बेतीव रेशमी कट्युत्तर अङ्गीं
खुलवुनि दावी तनुसौष्ठव तें फिकट पीतरङ्गी.

सोन्याची अेकेक बाङ्गडी चमके मणिबन्धीं,
अेकाकी, तिज हाय मिळेना सम्भाषणसन्धी.
कर्णफुलांच्या हिरकण्यामधे पद्मराग लाल,
स्फटिकीं जणु हृद्रक्त, त्यापरी लज्जारुण गाल. ३

हिला हिमाने दिधला अपुला नितळ विमल रङ्ग,
करी पाटलच्छटेसवें तो येथे मधुरङ्ग.
वसन्त गेले वीस ठेवुनी श्रीस हिच्या वदनीं,
नयनीं लाडिक कुतूहल, स्मित अर्धस्फुट रदनीं.
ओष्ठसम्पुटाभवती पडती चिमुकल्याच परिखा,
खोडसाळपण लपे हसे हें कसें पहा हरिखा !
सौभाग्याची केवळ पुतळी, अल्लड जरि शिकली,
सौभाग्याची लटकी टिकली नसे नसो टिकली ! ४

बघणाऱ्याचें मन चरके, ही नच केविलवाणी;
अुषःसखी ही भाद्रपदींची वसुन्धरा राणी !
झरा वाढत्या रक्ताचा हा अजुनि नसे निवला,
पोक्तपणा जीवास अकालीं अजुनि नसे शिवला.
नैराश्याचें वारें गेलें हृदयावरुनी न,
अजुनि न वाटे, सारें गेलें ! ही मी तरुणी न !
लाजलाजणें अथवा निश्चल अुदासीन बसणें
हिला न ठाअुक, भावुक हीचें पहा खुलें हसणें. ५

जरी निघाल्या अितर सखीच्या लग्नाच्या गोष्टी
ताळें न बसे हिच्या मोकळ्या वावदूक ओष्ठीं;
आणि विचारस्वातन्त्र्याचे फेकी ही गोल,
फ़ोल हिचें सन्धान हो कधी जाय हिचा तोल.

होय निरुत्तर तर गोन्धळुनी किति सुन्दर हासे,
मुरका मारुनि रोखी दृष्टी अुत्कट अुल्लासें.
घाऱ्या भोळ्या डोळ्यांतुनि या मग गम्मत चमके,
प्रतिपक्षीही स्वपक्ष विसरे, क्षणभर तरि थबके. ६

वाट निराळी फुटे जिथे तें येअी कल्याण,
नमस्कार मग ते घाअीचे हलवित सामान.
कोण कुणाचे कुठले ? हो पण अन्तर कोन्दट कां ?
औट घडीची सङ्गति सोडी लावुनि ही चटका.
नावहि न कुणी कुणास पुशिलें – घोर किति चूक !
स्वप्नसुखाच्या स्मरणें जीवा, शान्तव ती भूक.
दिधलें तों स्मृतिचित्र काढुनी प्रेमळ कवितेने—
अभाग्यास या दुसरें कुठलें लाभावें देणें ! ७

ता. २ आक्टोम्बर १९२२]

३४ सवत

केला निश्चय की बघेनच छबी आहे कुणाची अशी
की न्याहाळित तीस नित्य बसती निःश्वास सोडीत ते;
ते गेल्यावर मागलें स्मरुनि तें पस्तावतें मी कशी !
माझ्या नीचपणास निन्दित अता तप्ताश्रु मी ढाळितें ! १

मेजाचे खण शोधिले बघुनिया नाहीत की ते घरीं,
होती ती प्रतिमा तिथेच—परि ती माझीच होती बरें !
प्रेमें काढविली यदा चमकलें वासन्तिका सुन्दरी !
काळाने नव्हते तदा खरडिले माझ्या कपाळीं चरे. २

मी माझीच छबी बघूनि हसलें गालीं, पुन्हा ठेविली
ती जेथील तिथे, नि ते नित तिच्या आराधनीं रङ्गत.
आला राग परी अखेर, न रुचे जीवन्त मी आजची;
मेली मागिल ती – तिच्यावर पिसे ! भावे तिची सङ्गत ! ३

पाहूनी सवतीस मत्सर असा पोटामधे पेटला
कीं माझीच छबी, परन्तु सटवी मी नष्ट केली त्वरें !
येअी का कधि कल्पना चुकुनिही कोणाचिया मानसीं
कीं स्त्री वर्तन हें करील असलें वेडावुनी मत्सरें ! ४
ता. ११ डिसेम्बर १९२२]

३५ राजकन्येस जोहार

लावण्यमञ्जरी, दिव्य परी,
तुजवरी धीट मी प्रेम करीं. ध्रु०

मोर कुठे तो, कुठे पारवा !
व्याध कुठे तो कुठे काजवा !
भलतिकडे जरि झुके ताजवा, समता न बघे प्रीति तरी ! १

परिवार झुले तुझ्यासभोती,
अुपायनें किति रत्नें – मोती !—
पायरीवरी मम हृज्ज्योती, नमन तुझ्या कळसास वरी. २

दृष्टि क्षणभर तुझी सुधामय
वरसुनि मजला करो निरामय,
पुरे दुरुनि जरि असेल आश्रय, सुखें अुन्हीं मी काम करीं. ३
ता. ९ फेब्रुवारी १९२३]

३६ रागिणी विधवा

[जाति दिण्डी]

जीव तळमळतो, कुठे खरी प्रीती !
जीव तगमगतो, काय लोकरीती !
जिवा, तुजविण का ओस मर्त्य-लोक !
जिवा, जातां तू कोण करिल शोक ! १

जों न कळलें सौभाग्य तों निमालें,
अितर रडतीं बघुनीच रडूं आलें;
खुल्या वातावरणांत शिक्षणाच्या
क्वचित् छाया आल्यास त्या क्षणाच्या. २

दिवस थिल्लर खिदळण्या-खेळण्याचे,
निरनिराळीं पुस्तकें घोकण्याचे,
कल्पनेचे प्रासाद अुभविण्याचे
खुळ्या कर्मठ पोरींस हासण्याचे. ३

फिरत असतां टेकड्यावरी आम्ही
पुढे धावत कल्पना स्वैर नामी;
आणि विद्यार्जनदशा जणु अुषा ती
अहो सन्ध्या वाटते अता रातीं. ४

तदा म्हटलें होअीन रमाबाअी,
समाजाच्या सेवेंत किति नवाअी !
दुष्ट रूढींची आणि कायद्यांची
शृङ्खला ही अबलांस हाय जाची ! ५

" नव्या बण्डाची वाजवा तुतारी
पुरुषजातीशी व्हाच असहकारी "
असें म्हटलें शाळेंत सभास्थानीं—
वृत्ति नाही राहिली ती ठिकाणीं ! ६

हौस शिकण्याची, नटुनि मुरडण्याची,
पुढे येण्याची, ललित लेखनाची
होय दुबळी, जाणवे नव अुणीव,
आणि येअी माझीच मला कीव. ७

अधनतेची मज वाटली न खन्त,
कीर्ति वाटे अुजळील मम दिगन्त,
कष्ट हौसेने मी करीं सलील,
आणि मानीं मी किती भाग्यशील ! ८

अेक दिवशीं परि होय चमत्कार,
स्पष्ट अजुनी ती आठवे दुपार,
दृश्य होतें कितीकदा पाहिलें तें,
अर्थ कळला त्या क्षणीं परी तेथे. ९

करित होतें जोडपें चिमणियांचें
काम घरटें वळचणींत बान्धण्याचें;
जाय अुडुनी तें भुर्र मग परन्तू
योअि घेअुनि चोचींत गवततन्तू. १०

जाय दारावरुनि तों मिरवणूक,
घोष मङ्गल दाखवी मला चूक—

खोल हृदयीं चळवळे मग निराशा,
पडे हातांतुनि गळुनि ' तर्कभाषा. ' ११

क्षणापासुनि त्या राहिलें न हूड,
कोण हुरहुर मम जाणणार गूढ ?
मान करुनी वर पाहवें न लोकीं.
मग्न झालें मी काहितरी शोकीं. १२

पुस्तकांचा जरि पसरला प्रपञ्च
अर्थ न दिसे परि मला परमिदञ्च;
आणि दिसतां अबलाच मी अनाथ
नको जाणें वाटले समाजात. १३

न्यूनतेची जाणीव सदा जाची
मीहि दैवाचें साह्य तदा याचीं;
दीन दुबळी जाहलें आणि भ्याड,
दिसे आशा ती मृत्युच्या पल्याड ! १४

गमे नाही सुख पुढे जर कपाळीं
रसिक नवतीची फुकट ही नवाळी !
गुप्त झुरणीचे, बेगडी स्मिताने,
दीर्घसूत्री हे दिवस जीविताचे ! १५

दुक्ख पोरीचें जाणणार माय
दृष्टि ठेवी ती पगारीच ऱ्हाय !
चोरटें हें मग दुक्ख कथुं कुणाला !
काय वाऱ्याला ! काय पुस्तकाला ! १६

अुसाशाची ही पत्रिका कुणाला !
कुणासाठी ओघळे अश्रुमाला !
माळ घालूं ! आणखी ही कुणाला !
ज्ञात नाही त्या गूढ निर्गुणाला ! १७

शून्यसंशोधन नको मला सभ्य,
रागिणीला त्यामधे काय लभ्य !
शून्यसंशोधन नको मज अगम्य,
कसें भेटे तें ब्रह्म सगुण रम्य ! १८

वरुनि वशिल्याला आणखी धनाला,
झोकलोलुप परदेशशिक्षणाला,
माल्यपाशीं निर्माल्यवत् पडावें,
दास्यपङ्कीं सौभाग्य तेंच ठावें ! १९

जिवीताची पङ्गुता कशी जाय !
अुडी घ्यावी गर्तेत—वा अुपाय !
भरे धडकी पोटांत या विचारें
मन स्वप्नावर तरङ्गे बिचारें. २०

हृदीं प्रीतीची गोड चाड साची,
भीति वाटे परि अन्ध धाडसाची—
कशा अबला आमुच्या हिन्दुबाला
मिटुनि डोळे गोविती निज जिवाला ! २१

कुठे पापाची, कुठे कुचेष्टेची,
कुठे कुतुकाची, कुठे रसिकतेची,

कुठे भित्री दृष्टि ती जरि ती किंवेची—
कुठे प्रीतीच्या शान्त जाणिवेची ! २२

निराशेच्या अुठतात मनीं लाटा,
सले पूर्वस्मृतिचा न जरी काटा,
प्रश्न पुढती परि सदा—कुणासाठीं !
ध्येय कोठे तें मूर्त ! कधी गाठी ! २३

अन्तरांतुनि वर फुटे रसोद्रेक,
करूं कोणावर तयें सदभिषेक !
आर्यपुत्राला कवण आत्मदान
करुनि साधूं अिहसख्यसुखनिधान ! २४

धर्मकामार्थी सप्तपदी साची
समत्वाने सहकारिता द्वयाची;
कुठे पुरुषोत्तम हाय परी माझा,
सखा प्रेमळ, गुरु, दास आणि राजा ! २५

ज्ञात नाही का कोण, काय नाव !
मना किति रे तू भ्याड आणि साव !
म्हणूं तुजला मी खुळा वा शहाणा !
नाव घ्याया का हवा तुज अुखाणा ! २६

वाममार्गें केव्हा न जावयाचा
मन प्रेमळ अन् चतुर जो वयाचा,
नवाअीने घे जनीं अग्रमान,
आद्य पङ्क्तीं तो, कोण त्यासमान ! २७

शान्त चर्या, हासरी, अुन्च यष्टि,
परीक्षांच्यासाठी न कधी कष्टी;
होय त्यांतुनि अुत्तीर्ण तो सलील
वृत्ति खेळाडू विनोदी सुशील. २८

मूर्ति मैदानीं चपळ जंव विराजे
कीर्ति तेव्हा चौफेर तिची गाजे;
चेण्डु सीमा कितिकदा मग विलङ्घी,
घेत टाळ्यांचा कडकडाट जङ्गी ! २९

स्वच्छ कपडे बेतीव सभ्य साधे,
छचोरीची ती अैट लव न बाधे,
पायगाडीवर बसुनि सरळ ताठ
चतुर गर्दीतुनि काढण्यांत वाट. ३०

आणि करितां झुन्जारवर्गवेष
शान्त वीरश्री खुले ती विशेप !
शिस्त आज्ञेची लोचनीं दिसे जी
कुठे सैनिक जो तिज मनीं न मेजी ? ३१

नर्म भाषण तें मधुर खोचदार,
लीनतेचा अभिजात तो विहार;
केस कुरळे लोचनीं तर बहार !
जणू अवतारी अश्विनीकुमार ! ३२

क्वचित्काळीं बोललें चार शब्द
तीच होअीं मी घाबरुनी स्तब्ध;

कशी बोलूं! मज कल न तो कळेना;
सभ्य विनयी ते करिति परी दैना. ३३

वायु लहरी तर मुका सोनचाफा,
मेघ रडवा दवडील तोण्डवाफा!
आणुं कोठुनि मी सखी चित्रलेखा!
जगीं अबलांची गतिच कठिण देखा! ३४

असुनि सन्निध आहोंत दूर दूर,
अशा विरहाचा मूक रागसूर;
करुनि हिय्या ढुकल्यास हृदयभङ्ग!
आणि म्हणतिल जन, 'नवे काय ढङ्ग!' ३५

लौकिकाची परि लाज कशाला ती,
प्रेमसौख्याची जरी होय माती!
नसे संशयसिन्धूस तळ, न तीर—
जरि न अश्रूविण त्यांत अन्य नीर. ३६

होय म्हणतां ते स्वर्गलाभ येथे;
परी जर का क्षण सोडुनी दयेते
स्पष्ट हासुनि म्हणतील 'शक्य नाही'—
तूच वेडी पण तुज न कळे काही. ३७

ता. २४ ऑगस्ट १९२३]

३७ प्रेमळे, जाशिल का सोडून् ?

[जाति अञ्जनी]

प्रेमळे, जाशिल का सोडून् ! ध्रु०
पत्त्यांचा बङ्गला अुभविला,
हलक्या हातें खपुनि सजविला,
जों न अजुनि वर कळस चढविला तोंच तया मोडून् – १
अेक फुलाचें रोप लाविलें,
पाणी दोघांनीहि शिम्पिलें,
परी अवेळीं येतीं न फुलें म्हणुनि रोप झोडून् – २
करूं समस्या म्हणुनी पहिला
चरण तुवां, मी दुसरा लिहिला,
तिसरा न सुचे तुजला वहिला म्हणुनि लिखित फाडून् – ३
स्वैर वावडी हवेमधे ही
ताण विलक्षण सञ्यास देअी,
ओढुनि कसची जवळी येअी ! सूत्र तसें तोडून् – ४

ता. १० नोवेम्बर १९२३]

३८ चान्दण्यांतील हुरहूर

[जाति मनमोहन]

या वेड्या तेढ्या मनीं माझिया कहर करी हुरहूर ध्रु०
शान्त किति या अुन्च जागीं,
तगमगें मी परि अभागी—
का व्यर्थ पडावें असें चान्दणें सुन्दर गार टिपूर् ! १

अमृताने सृष्टि न्हाली,
चन्द्रिकेचें क्षौम ल्याली,
हा हिजवर अुधळे चूर रुप्याचा का हिम का कापूर ! २

अिन्दु आनन्दाश्रु गाळी,
श्यामलेच्या चारुभाळीं
मधु खिन्न फाकतो नव नवरीच्या आनन्दाचा नूर्. ३

दुग्धगङ्गा गुप्त गगनीं,
अुत्सवीं या येअि भुवनीं—
ये अधान्तरीं हा सरितेवरुनी लोटत पाण्डुर पूर्. ४

शैलशिखरीं शुक्र न लपे,
कृत्तिकांचा पुञ्ज हरपे,
हो ब्रह्महृदय तो फिकट, होअुनी जाअी व्याध चुकूर्. ५

अन्धुके ती गर्द झाडी,
जींत नगरी झोप काढी,
परि दिवे फिकट ते, खडा पहारा करणें त्यांस जरूर्. ६

शुक्र टाकी नजर मागे,
अस्तगिरि अन् अुतरुं लागे,
हिण्डतों टेकडीवर रेङ्गाळत मीच चिन्तनीं चूर्. ७

सृष्टि अगदी शान्त होअी,
जाय झोपीं वायु तोही,
वेताळ मनींचा न निजे– छे, पण रात्रिचाच हा शूर्! ८

कातळाच्या वर पडावें,
चान्दणें हें पाङ्घरावें,
आणखी करावें काय हराया हृदयींचें काहूर्! ९

सूर तों हे कुठुनि येती !
अन्तरींचा ठाव घेती—
छेडितें कोण हें सारङ्गीवर वागीश्वरिचे सूर् ! १०

जवळ आले, स्पष्ट झाले,
दूर गेले, लुप्त झाले,
जीवास लावुनी अधिकच चटका गेले-गेले दूर् ! ११

हाय ! माझें ध्येय का तें
गूढ दुरुनी गीत गातें !
निर्भरालिङ्गनाविण न भरे पण माझें मन दुष्पूर् ! १२

ता. २० जानेवारी १९२४]

३९ कञ्चनी

कञ्चनी रसरङ्गाची खाणी,
शेकडों हृदयांची ही राणी
लागली गावया सहज पाखरावाणी. १

आधिच गोड जनानी गळा
कोवळा खुले, चढे मोकळा,
त्यांतून वश हिला सङ्गीताच्या कळा. २

साधें गीत किती हृत्सङ्गी !
साथ करि चुरशीनें सारङ्गी,
घे तान भिङ्गरीपरी झर्र तन्वङ्गी. ३

पायीं पैंजण रुम्झुम् छुमती,
बोलहि थक्थय थक्थय अुठती,
ध्वनि रम्य अभिनयें विशद करी ही सुदती. ४

तनू ही सडपातळ गुल्छडी,
घवघवे सुरत पाक फाकडी,
नादांत तरङ्गे जशी नभीं वावडी. ५

दावी किति नाचांत चलाखी !
झगमग खेळे मग पोशाखीं,
गिर्कीस विकासे घोळ, झळकती वाकी. ६

कान्ति तर सोनें बावनकशी,
कञ्चुकी नील, साज गुल्बशी,
—अुल्काच अवतरे ही किंवा अुर्वशी ! ७

धीटच परि भलती भ्रूलीला
न रुचे अशा नृत्यवल्लीला;
या विशाल नयनीं दिसे कलाच सुशीला. ८

दिव्यांचा लखलखाट माण्डवीं,
वायुही गीतगन्ध साठवी,
रङ्गली किति सभा नृत्यगानलाघवीं ! ९

हृदयें अेकवटुनि या काळीं
हलती शान्तपणें वरखाली,
पण लाट अुसळुनी पडे समेवर टाळी. १०

वाह्वा ! अैकुनि किञ्चित् लाजे,
गालीं स्मित मधु पुसट विराजे,
किति अुजू कुरङ्गी नजरफेक ही साजे ! ११

वदनीं मुग्ध मधुरता राही,
दावी काय कलाचतुराअी
भाबडी साबडी सरळ पोरसवदा ही ! १२

अभिनव अविट सुखाची झरी
गुणी तू सुगर रूपसुन्दरी,
कञ्चनी, खचित तू श्रेष्ठ काव्यमञ्जरी ! १३

लोटला शान्त रसाचा मजा,
चन्द्रिका, गमशी की सारजा !
फुलवूनि झुलविशी कोळपल्या काळजां. १४

कष्टशी अशी हृदयरञ्जनीं,
हीन तव कला, जात कां जनीं ?
या कृतज्ञास तू वन्द्य सदा कञ्चनी ! १५

ता. ९ एप्रि १९२४]

४० हाकाटी

[अभङ्ग]

१ कशासाठी ! कोणासाठी !
चाले अन्तरीं हाकाटी.
हृदयींची आस आस
चूर झाली सावकाश.

प्रीतिकीर्तीचे डोलारे
गेले कोसळून सारे.
जनतेचा जो भुकेला
तिने केला अर्धा मेला.

झाली जिवाची चाळण,
धीर चालला गळून
बण्डखोर तारुण्याचें
रक्त नसोनसीं नाचें;
परी क्षीण माझ्या मनीं
आस कोठे सञ्जीवनी !

२ पुस्तकींच्या माणकांच्या
व्यवहारीं होती काचा
व्योमचुम्बी कल्पवृक्ष
होती कोळपून रूक्ष
कल्पनेच्या स्वर्गांतून
खाली आदळे तरूण
पूज्य येथे अेक माया
तिच्यावीण सारी माया !
कृपा तिची होअी तर
पङ्गु अुलङ्घी डोङ्गर !
मुका होअी बृहस्पति,
मिळे पाप्याला सद्गति !
सर्व शक्तींची जननी
हीच भवींची तरणी.

३ मदें अव्हेरिले हिला,
आता प्रभाव पाहिला
आता पाहिला प्रभाव
काही लागेना निभाव
सत्ता करी तेंच सत्य
मान वाकविणें पथ्य
जरी पीडा दे कायदा
न्याय त्याला प्रेमें वदा
लोक-रावी येथे ओठीं
हाव सुल्तानीची पोटीं.
प्रेम सुवर्णाच्या मागे,
धन जोडी जीवधागे.
धूळ झाली येथे ध्येयें
आणि वेदान्तप्रमेयें.

४ विकूनिया स्वत्वमणी
नको साम्राज्यरमणी !
राहो शुद्ध अन्तरङ्ग,
होवो आकाङ्क्षांचा भङ्ग;
बन्द होअू द्या वाजणें
थोरवीचीं शहाजणें
विस्मृतीच्या गङ्गेमाजी
नामदीप लोटा आजी
दोन दीस करमाया
नको मुलाम्याची माया
मग काय हवें तरी
हेंच कळेना अन्तरीं.
आंत बाहेर हें सुनें
वाटे नको नको जिणें !

५ तुकोबाच्या पाण्डुरङ्गा,
भावनेच्या अन्तरङ्गा !
वोरी हीच चन्द्रभागा,
हीच पण्ढरीची जागा !
तुम्ही त्रैलोक्याचे राजे
तुम्ही मायबाप माझे.
झाला अुशीरां आठव
तरी येअूं द्याहो द्रव.
अुचलून घ्या हो मला
घट्ट अुराशी आवळा.
तेंच माझें परन्धाम
सुखी जेथे आत्माराम.
मग थाम्बेल हाकाटी
कशासाठीं ! कोणासाठीं !

ता. २२ जुलै १९२४]

४१ माझी ताअी

[अभङ्ग]

१ माझी ताअी, हिरकणी
भूमीवरील चान्दणी
प्राप्त यौवनवैभव
पाय काढीना शैशव
गौर लाडिक या मुखीं
बाळपण सुखी
आशा प्रेमळ पाळणें
आणि निश्चिन्त खेळणें
चाले वसन्तविलास
खेळे प्रसादाशी आस
पोटीं धरी निशा शान्त
अुषा रङ्गवी दिक्प्रान्त
गेली काल स्मृतीपार
नाही अुद्याचा विचार
आजच्या या लाटेवरी
बाललक्ष्मी तू हासरी !
खेळे नेत्रीं कौतुहल
आणि भावना कोमल
स्वामी कैवल्याचा तुला
बघतांच व्हावा खुळा !

२ माझी ताअी तू छकुली
चल खेळूं भातुकली
दृष्टि कशाला स्तिमित !
कां हें आश्चर्याचें स्मित !

भस्म माझ्या केसावरी
काय त्याची चिन्ता परी !
माझ्या जीवीं खोल भूक
शमवाया तूच अेक
तुझ्या बोलाचाच भात
करी शान्त जगतांत
शान्तिहीन दिसन्दीस
जीव होअी कासावीस

ताअी माझी तू धाकुली
माझी अुरली माअुली
नको थोर स्वतन्त्रता
दे ग बाळपण अता
दूर करो जग मला
म्हण परी तू आपला
हात धरून ने झणी
मज वैकुण्ठभुवनीं !

ता. २६ जुलै १९२४]

४२ रसिकास

[जाति मुद्रिका]

हें साधें भोळें गीत आवडे तुला,
सङ्कोच, भीति कां येथे !
घे पुरवुनि तव हेतुला. १

ये आंत, बैसुनी जवळ हृदय कर खुलें;
नच अुपचाराची बाधा,
सर्व हें समज आपुलें. २

ही गड्या, न माझी मुळी काव्यसम्पदा,
ही कृपा गूढ शक्तीची,
म्हण तीस "धन्य शारदा !" ३

सहकम्प पावतां हृदय तुझें पारखी
मज जोड पावली सारी,
देणगी न या सारखी. ४

अनुभूति, कल्पना क्षणिक तरल वायवी,
गुञ्जवून तिजला नादीं
अडकवून ठेवी कवी. ५

शब्दाच्या अवगुण्ठनीं हसे सुन्दरी
ही तिचीच बघ पडछाया,
जी वसे तुझ्या अन्तरीं. ६

म्हणुनीच अैकशी गीत गुञ्ज होअुनी,
ठेविशी अुलट करुनी तू
मज तुझाच रसिका, ऋणी. ७

हें तन्मयतेचें मौन असें बोलतां
स्तुतिशब्द कशाला वाया
हृदयास हृदय बोलतां ! ८

माजला स्तुतीचा तरी क्षणिक गल्बला !
कीर्तिचा स्वर्ग कोणाला
रे मेल्याविण लाभला ! ९

मी माझ्यास्तव गायनें जरि गुम्फिलीं
भेटतां रसिक तुज अैसा
स्नेहाळ तुला वाहिलीं. १०

ता. २६ सप्टेम्बर १९२४]

७८ माझें माहेर-सासर

[अभङ्ग]

कन्या सासऱ्यास जाअी
मागे परतून पाही
डोळे वळोत बापुडे
पाय जातातच पुढे
आसवांच्या भिङ्गांतून
पुढे रम्य ध्येयखूण
सय मागील ती गोड
गोड पुढीलाची ओढ
पोटीं नवलाअी, आस
आणि भाबडा विश्वास
दिला करून नवरा
जाय हौसेने त्या घरा
पाणी अुल्लङ्घी शेवटीं—
आअीबापें अैल तटीं ! १

कां न होअी अैसें मला !
कां न ओढिशी प्रेमला !
सङ्कटींच सय व्हावी
—कां न गूढ हौस ठावी !
लागून तो गोड छन्द
व्हावा मङ्गल आनन्द
शिर तुझ्या वक्षावरी
हेलकावे ते संसारीं
व्हावी मायेसवें गोड
तुझ्या सान्निध्याची जोड
अङ्गीं नाही आता त्राण
सोसायला ओढाताण
कां न होशी विश्वम्भर,
तूच माहेर-सासर ! २

ता. १५ जून १९२५]

*

'अिल्लाहु [illegible]अलाह [illegible]ला !' गरजुना [illegible] तुम्ही
' सारे भाविक बन्धु !' अैक्य-समतायोगें करा मर्दुमी १

आहे अेकच तो मुहम्मद तुम्हां तो अन्तिम प्रेषित,
सर्वांना प्रभुवाक्य अेकच असे, सार्थे कुराणें हित;
युष्मद् दृष्टि वळे निमाजसमयीं त्या अेक 'काब्या'कडे,
मक्का अेकच पुण्यभूमि तुमची, तेथेच यात्रा घडे. २

साधा धर्म मुहम्मदी, अुगिच तो घालीच ना बन्धनें,
दावा साहस आणि घ्या यश; पुनर्जन्मीं न आशा म्हणे.
हा अूर्जस्वल धर्म वन्द्य तुमचा बेलाग किल्ला सदा,
अिन्शाल्ला तुडवीत काफिर जगीं 'अल्हम्दु लिल्लाह्!' वदा. ३

कां व्हावा परधर्म सह्यच ! नका त्या शान्तिवादा भुलूं—
लोकीं अेकच सत्य, काफिर जिथे त्याला तिथे 'अुक्तुलू'—
जो जो काफिर त्यास दुर्गति सदा ! त्याला न द्या आसरा,
जो जो मुस्लिम त्यास सद्गति सदा ! अुत्कर्ष त्याचा करा. ४

ताम्बारे न तिखें कधीच तुमचें या दास-देशामधे,
गाजी होअुनि बुत्शिकन् धन लुटा सामर्थ्यसत्तामदें;

मृत्यूची न तुम्हांस भीति, तुमची श्रद्धा असे ठाम ही–
ऐश्वर्यैंच , हुतात्म होउनि जगा वा येथ भोगा मही. ५

भोगैश्वर्य नसे निषिद्ध अिथलें, सेवूनि ही माधुरी
बेहेस्तांत पहा बहात्तर पुन्हा नेत्राभिरामा हुरी–
रौप्याङ्गी, चिरयौवना, विधुमुखी, कस्तूरिकाकुन्तला,
मत्ताक्षी, सरुयष्टि, हारितगती, पीनस्तनी, पेशला. ६

औत्सुक्यें बघतात वाट वर त्या स्वर्गीय पाटस्थलीं
जेथे बुल्बुलपङ्क्ति पाटलसुमाभावीं न अस्वस्थली;
द्याया मद्य पवित्र ओतुनि तिथे सौन्दर्यवान् भृत्य ते
लालित्यें पुरवूनि हौस तुमची होती कृतकृत्य ते. ७

मध्यस्थी तुमची करीलच नबी, शङ्का पहा यांत ना;
अल्ला फेकिल काफिरास तपनीं द्याया महा यातना;
सारासार तुम्ही विचार करितां अन् दावितां साहस,
शौर्यें ‘ दीन् ’ म्हणतांच दीन दुनिया होअी तुम्हाला वश. ८

हिन्दुस्थान न राष्ट्र, खास तुमची ही भोगभूमी असे,
ऐशाराम मिळे अिथे खचित तो त्या शाम-रूमीं नसे;
कोणा क्षत्रिय सुन्दरी नृपसुता मर्यम् झमानी वरी !
–त्या श्रेष्ठासच जो स्वराज्य पसरी या हिन्दुभूमीवरी. ९

• • •

ता. १४ जुलै १९२५]

४६ मराठबाणा

महासिन्धु याला असे पाठिराखा, तसे साह्य सह्याचलाचे कडे,
खडे दुर्ग साल्हेर, फोण्डा, पराण्डा, अशेरी असे दक्ष चोहीकडे;
महाराष्ट्र हा कृष्णपाषाणदेही, परी लोहपाणीहि अङ्गांत या,
नद्या न्हाणिती तापि, कृष्णा नि गोदा, भिमा, मान्जरा, वैनगङ्गा तया. १

महात्मा खरा जो स्वधर्माभिमानी परी धर्मवेडास थारा न दे,
समत्वें गुणग्राहकत्वेंच योजी स्वकीयांस जो राष्ट्रकार्यामधे,
सदावन्द्य जो क्षात्रकर्मप्रणेता महाराष्ट्रसम्राट् शिवाजी प्रभू
तया पूज्य ती पूज्य तत्सेवकाला न कां सन्तमाता महाराष्ट्रभू ! २

जिचा 'अमृतातेंहि जिङ्कील पैजा' असा बोल ये प्रत्ययाचा निका,
पहा भिन्नजातीय पुष्पाकरांहीं दिसे गालिचा की हिची वाटिका,
मराठी अशी ज्ञानदेवी जयाची असे मायबोली मराठीच तो,
हृदीं रक्त दे साक्ष तो बन्धु माझा, कुठेही असो अुच्च वा नीच तो. ३

मराठीस अन्याय कोठेहि झाला, स्वदेशीं विदेशीं कुणीं गाञ्जिलें
मराठी कसा मी न सन्ताप माझा धडाडे जरी तीव्र दुक्खानिलें !
मराठी जनांचेंच वर्चस्व राहो स्वतःच्या महाराष्ट्रदेशीं तरी—
प्रसादें तुझ्या कोणती व्यक्त आशा करूं अन्य हे वन्द्य वागीश्वरी ! ४

ता. ३१ डिसेम्बर १९२५]

४७ खरा शूर

[ओवी]

१ कुळवन्ताची हो पोर
शोभे शुक्लेन्दूची कोर !
चाले पहात समोर
शाळेला ती.

२ अहो भर रस्त्यामाजी
बोले घटिङ्गण गाजी,
" मारू पाखरूं पहा जी
नवलाचें ! "

३ घाली अुडी तो दाण्डगा,
धरी शेळीला लाण्डगा,
लोक गोळा झाले बघा,
मौजबघे.

४ होअी बाला ती बेशुद्ध,
लोक अुभे हतबुद्ध !
— मेल्या आअीचें का दूध
प्याले होते !

५ दूध वाघिणीचें प्याले,
तरी शेळपट झाले !
मोठ्या व्यवस्थेने चाले
स्वत्वरक्षा !

६ तिची धोक्यामध्ये अब्रू
अेकाचीही चढे न भ्रू
अुभे सुसंस्कृत गब्रू
वेषवीर.

७ तों ये लङ्गोट्या अडाणी,
अशिक्षित कोणी प्राणी
परी डोळ्यामध्ये पाणी
पौरुषाचें.

८ अङ्गीं तारुण्याचा जोम,
प्याला सन्तापाचा सोम,
दीन शान्ततेचा होम
केला झणी—

९ येतां निर्वाणीचा क्षण
पाही कोण परिणाम !
विसरावें देहभान
हाच धर्म.

१० गेला कोपून कल्पान्त,
हाणी छातीवर लाथ
घाली नरडीला हात
त्या पशूच्या.

११ स्त्रीची रक्षायाला लाज
पुढे त्वेषाने ये आज
नरीं तोच नरराज,
धन्य तोच.

१२ अुडी सङ्कटीं घेअील
ठोसे खाअील देअील
वेळीं कामास येअील
तोच धन्य !

१३ आले कायद्याचे दूत,
आला अुद्धारांना अूत,
कोणी म्हणे, “ खरा पूत
माय व्याली. ”

१४ पडे पुण्ड गतप्राण,
मुक्तिदाता बन्दीवान !
नरहत्या न लहान
गुन्हा जाणा.

१५ म्हणा पुरुषाला पुण्ड,
करा कैद किंवा दण्ड,
परी तुम्ही सारे षण्ढ
वीर तोच.

१६ आता बालेला त्या टाका,
धर्म सनातन राखा !
काय धर्माची पताका
फडके वा !

१७ जा व्हा दुबळ्यांचे काळ
घोटा गुण्डांपुढे लाळ
कां न नरकाचा जाळ
जाळी तुम्हां !

१८ नाही अङ्गामध्ये राम,
रामासाठी कां सङ्ग्राम !
" राम बोला भाऊी राम !
राम गेला ! "

ता. २० ऑगस्ट १९२६]

४८ अैकव तव मधु बोल

[जाति चन्द्रकान्त]

अैकव तव मधु बोल कोकिळे, अैकव तव मधु बोल् ध्रु०

नकोत मजला मैना, राघू, साळुङ्की, चण्डोल्
नकोत मजला विविध सुरांचे कृत्रिम हे हिन्दोल् १

अेक तुझा स्वर आर्त खरोखर वाटे मज बिनमोल्,
वसन्त नाही अजुनि सम्पला, कां झालीस अबोल् ! २

सुखें वसन्तासङ्गे जा मग पहावया भूगोल्,
गा शेवटचा बोल लपूनहि पर्णामाजी खोल्. ३

पाहिन नन्तर वाट वर्षभर दाबुनि चित्त विलोल्,
नको करूं पण आस अेवढी जातां जातां फोल् ! ४

ता. २४ ऑगस्ट १९२६]

४९ वृद्ध कवि

[जाति मुद्रिका]

कां अुठतां ! खाली बसा तरुण मण्डळी,
अुपचार ठेवितां कां हा !
समताच योग्य या स्थळीं. १

लोचनांत आदर दिसे न हा थोडका,
स्तुतिहून नसे स्नेहाची
ही शान्त नजर गोड का ! २

म्हणण्याचा आग्रह नको, अहो वृद्ध मी;
नव कवनें अैकायाची
परि हौस न झाली कमी. ३

झोपली थकुनि अन्तरीं स्फूर्तिनन्दिनी,
जाहला पराक्रम मागे
जरि थोर आमुच्या दिनीं. ४

बदलली सृष्टि, सम्पले दिवस आमुचे,
ही समुद्धारिणी क्रान्ती
चालली प्रभूला रुचे. ५

मी झालों पिकलें पान आणखी तुम्ही
टवटवीत सुमनें नामी
काव्याच्या कल्पद्रुमीं. ६

वा क्षितिजीं तारे तुम्ही नवोदित पहा,
चालला लयाला माझा
क्षीणांशु काव्यदीप हा. ७

वा भाट अुषेचे तुम्ही, गीत गा नवें,
—क्रान्तिचें पुढील तुम्हांला
सौन्दर्य दिसें, वानवें. ८

मज तुमचें आशागीत आज अैकुं द्या,
नसणार कदाचित् येथे
मी अुषा पहाया अुद्या. ९

अन्धार कुन्द देवळांतुनी आमुच्या,
कां पुराण अैका गाता
कवि मोकळिकीच्या ऋचा ! १०

ही जडता जडुं पाहते, न ही परिणती;
वर्धिष्णु बाल्य मज लाभे
तुमच्याच पुन्हा सङ्गती. ११

शारदा दिव्य माअुली थोर आपुली,
अन् बाळें आपण सारीं
सोनुलीं तिचीं सानुलीं. १२

नाचलों खेळलों पुरा, अता भागलों,
मी माण्डीवर आअीच्या
हा पहुडाया चाललों. १३

परि दिन हा तुमचा, अुठा बागडा तुम्ही !
तुमच्याच गोड खेळांचें
पाहिन स्वप्न चारु मी. १४

ता. ५ सप्टेम्बर १९२६]

५० कलारहस्य

[जाति मुद्रिका]

“कल्पना तरल किति ! ललित नादमाधुरी,
भूमिका अुदात्त अहा ही
अप्रतिम कलाचातुरी ! १

कवि कोण ? गूढ तच्चरित कळूं द्या जरा,
अन् कोण अहो व्यक्ती जी
वाहवी स्फूर्तिचा झरा !” २

कवि कुणी असो, तो मला वाटतो सखा,
फाडुनी हृदय बघण्याचा
पाहिजे क्रूर सोस कां ? ३

पडसाद गोड कविगीत अुमटवी हृदीं,
जवळीक अुपजवी न्यारी
जशि कुमुदमनीं कौमुदी. ४

अुद्दिष्ट असो ती कुणि पार्थिव अङ्गना,
रञ्जवी अधिक तिजहूनी
मम हृदयीं ही व्यञ्जना. ५

आदर्शभूत ती तया, मला कासया !
हृत्तरलतरङ्गीं माझ्या
ही शोभे पद्मालया. ६

रेखीव अमुक ती असो कुणी कामिनी,
ही शाश्वत मम हृदयींची
मोहिनी कामरूपिणी. ७

हृत्पटावरिल भरकामचित्र टाकुनी
बघण्याला मागिल टाके
ठाकेल रसिक का कुणी ! ८

ता. १० सप्टेम्बर १९२६]

५१ वादळाची रात.

[ओवी]

१ होती वादळाची रात
अवसेच्या अन्धारांत
वाट कोणाची पहात
बाला अुभी !

हा विद्युल्लता वर,
खाली बेगम सुन्दर,
दिसे तिच्या मुखावर
काय भाव !

३ यायचा का प्रेमी वीर
कोणी तरुण अमीर !
दिसे भेटाया अधीर
कोणाला ही !

४ परी लागतां चाहूल
फिकें पडावें कां फूल !
हेरी कोणाचें पाअूल
कानोश्याने !

५ वीर येतां तो जवळी
दोघें मिळालीं कवळीं
अबला ही आणि बळी
झुन्जार तो.

६ ओसरतां प्रेमपूर
होतीं दोघें पुन्हा दूर
माजे कोणतें काहूर
त्याच्या चित्तीं !

७ चर्या जाहली भेसूर,
जरी भरूनि ये अूर,
निघे निश्चयी निष्ठुर
स्वर त्याचा.

८ " खालीं आशीर्वापें खन्त,
झाला अपमानें अन्त,
अन् तू शृङ्गारीं जिवन्त
ताअी केवी !

९ तूज पळवूनि आणी
—कुळाची ती मानहानि !—
अन् त्या चोराची तू राणी,
सौभाग्य हें !

१० ज्याने धर्म अुच्छेदावा,
ज्याचा घराण्याशी दावा,
त्याच्या प्रेमाचा पुरावा
तू करावा !

११ नको सप्तसहस्री ती !
माझी मन्सबी का प्रीती ?
नच स्वीकारी खत्री ती
दासदीक्षा.

१२ कुळ प्रेमाहून थोर
देश कुळाहून थोर
धर्म देशाहून थोर
केव्हांही गे !

१३ आअीबापें गेलीं जेथ
वैरी धाडिला मी तेथ
आता तू मी समवेत
जाअूं वर.

१४ घोर कर्मांची ती वेळ
खत्री हत्यारी हटेल
रणी काटील कटेल
जोहरी तो.

१५ ती घे आवळूनि दात
जातां कट्यार अुरांत !
त्याचा न चुकेच हात
निजवक्षीं.

१६ प्रेतें अेक झालीं तळी,
होती जगती निजली,
वरी ओरडे बिजली
मेघ रडे !

ता० १२ सप्टेंबर १९२६]

५२ पोचवणूक

[अभङ्ग]

१ घरीं बैसतां का वाया !
चला बाहेर हिण्डाया
खुल्या माळाला बाहेर
वारें चैतन्यमाहेर
सेवूं पश्चिमझुळूक
गाअूं अुजेडीं अन्धुक
चला करूं या बेडर
वाद प्रिय कलेवर—

कलेवर तोंच अेक
येअी समोरून देख.
कोणी म्हणे, "या साङ्गती
आटपले सारस्वती."
किती धन्दे ! काय अैट !
अन्तीं हीच वाट थेट.

२ फक्त पञ्चवीस जण
घेती अन्तींचें दर्शन
रूक्ष वाळुगोट्यांवरी
थाम्बे कुडी नदीतीरीं
नदीजळ झुळझूळ
हो न थोडेंही गढूळ
शेण्यालाकडांच्यासाठी
काहो साऱ्या खटपटी !
धुन्दी डोळां, नसीं रग
तृणापरी तेव्हा जग
देह जळे तृणापरी
अुरे सारस्वत परी
प्रभो, कठिण समयीं
धरी सेवक हृदयीं !

३ होतां माझी हीच गती
कोण येअील सङ्गती !
माझे कौतुकाचे बोल
शारदे, हे सारे फोल.
तुझा साधाया प्रसाद
देवी, केवी घालूं साद !
ज्ञान माझें हें अैकीव,
जाणशी तू कर कीव.
वेडेंवाकुडें मी गातों
आणि तुझा म्हणवितों
कीर्तिची ही कावकाव
करी कर्णमूळीं घाव.
कोकिळाची आळवणी
याया हवी ती लागणी

ता. १५ सप्टेम्बर १९२६]

५३ महाराष्ट्र गीत

[छन्द]

मराठीला सञ्जोपून वैभव दे ज्ञानेश
मराठ्यांना मेळवा हा समर्थाचा सन्देश
महाराष्ट्र जन्म पावे धन्य धन्य स्वदेश !
येअी शिव निवाराया सारे दास्याचे क्लेश. १

वतनाचे बन्दे खन्दे आपसांत लढले,
स्वामिभक्तीमध्ये राष्ट्र बुडवूनी चढले,
कुळ-वाडीपायी पहा कलमाही पढले,
परकीयदास्यपङ्कीं स्वस्थ झाले विशेष. २

भान्जलेल्या धर्ममूर्ती रानोमाळ पडती,
गान्जलेल्या हिन्दु देवी जनान्यांत कढती,
खेडवळ मुके जीव दारिद्र्यांत कुढती,
चाले परी अमीरांचा अैशाराम हमेश ! ३

पण्ढरीचा सन्त तोही भक्तिभाव गौरवी,
आध्यात्मिक मुक्तींतच मानी सुखथोरवी,
राष्ट्रमुक्तीचाच परी अुदयाला ये रवी
योगी कर्म-कुशलाला कशाचें हो अपेश ! ४

मावळींचे प्रामाणिक मावळे हे बावळे,
त्यांच्या पुढे शिद्दी-तुरुकांची छबी मावळे,
नेता यांचा श्रीशिवाजी तेज याचें आगळें,
हर हर महादेव ! चिरञ्जीव स्वदेश ! ५

म्लेञ्छापुढे मराठ्यांनो, कां व्हा दीन, कां वाका ?
फडफडे भोसल्यांच्या प्रतापाची पताका !
अल्पसन्तुष्टता का रे ! ठेवा थोर आवाका !
पसरूं द्या हिन्दुस्थानभर नवा आवेश ! ६

ता. ९ आक्टोबर १९२६]

५४ पाहुं कुठे तुज राया ?

[जाति साकी]

पाहुं, कुठे तुज राया कनया, पाहुं कुठे तुज राया ! ध्रु०
मोहरुनी सहकार चहुकडे घमघमती या राया १
शीळ मात्र तव कुठुनि तरी ती परिचित ये अैकाया २
कोकिळ न दिसे, साद परि पिसें लावी तशि तव माया ३
जवळ बोलवुनि जाशी फसवुनि, कठिणच तव लीला या ४
प्रीति तुला ही मानसचन्द्रा, बिलगुं बघे पण वाया ! ५
मी तव छाया सुखप्रकाशीं बसुं दे मज तव पायां. ६

ता. १५ ऑक्टोबर १९२६]

५५ अजुनि किती छळतोस्

[जाति चन्द्रकान्त]

अजुनि किती छळतोस दैवा, अजुनि किती छळतोस् ! ध्रु०

हृदय करपलें, योग्य अता मज मरुभूमी ही ओस्,
गोड भास तों अिथेहि दावुनि देशी कटु सन्तोष्. १

“ अखेरचा क्षण, जीवन जीवन ! ” जीव करी आक्रोश्,
म्हणशि, “ मृगाक्षीनयनीं पाणी तरल, शमव जा शोष् ! ” २

गुप्त भुकेने मी झुरझुरतां करावया परिपोष
नभीं कृत्तिका दावुनि म्हणशी, “ घे द्राक्षांचा घोस् ! ” ३

परिस्थितीने घट्ट जखडिशी, फोडूं का हा कोश !
क्षणभर झिङ्गुनि सुखप्रकाशीं नाचूं का बेहोश् ! ४

ता. ८ नोवेम्बर १९२६]

५६ अभिसारिका

नवतिच्या बहरामधि बालिका
करूनी साज तऱ्हेचा निका
चालली लगबगा कोठे अभिसारिका ! १

कोणता राजहंस मानसीं
हुरहुरे ज्यास बघाया अशी !
किती डौलदार चापल्य हें तिच्या नसीं ! २

चोळी अङ्गामधि जरतारी,
पातळ निळें खडीचें भारी,
सन्ध्येची लाली तनुमन रङ्गविणारी. ३

पुढे तिज ओढी रम्यायती,
वायुच्या लहरीपरि जाय ती,
थबकती बघुनि तिज हरिणें, गति काय ती ! ४

भागुनी विकल होय तनुलता,
स्त्रीची कुसुमासम मृदुलता,
लागतां दृष्टि कोमेजे फुलतां फुलतां. ५

तोंच ये वंशततींतुनि शील,
अुल्लसित हो युवती श्रमशील,
मनिं म्हणे, ‘ श्यामला, जवळच तू असशील.’ ६

जिवाला अतर्क्य ती लागणी,
मनाची तनुपुढे धावणी,
भेटला काय तिज कुठे जिवाचा धनी ! ७

दिसे तिज कोणाची साउली !
लागती कोणाच्या चाहुली !
ती क्षितिजीं भासे जणु छायाबाहुली. ८

ऐशी गूढरागरङ्गेली
नादें दूर कडेला गेली;
पडली का ? न दिसे, का कुणि तिजला झेली ! ९

‘ भेटी जिवाशिवांची घडली,
अवघी संसृतिचिन्ता झडली,
हा स्वर्भूसङ्गम !’ सन्ध्या अस्फुट वदली. १०

ता. २८ जानेवारी १९२७]

५७ तूच निर्वाणीचा सखा

[अभङ्ग]

तूच निर्वाणीचा सखा
तरी तुला मी पारखा
कुणा कुणासाठी आणि
करीं जिवाचें मी पाणी !
वेड तुझें नाही कां बा !
तूच सौन्दर्याचा गाभा
चाले रङ्गीत बाहुली
आणि जडे प्रीति खुळी.

मित्र तूच चिदानन्द
मन माझें परी अन्ध,
मित्र सुगीचे साङ्गाती
सुख माझें त्यांच्या हातीं
येतां दुर्दिनाची छाया
लागतों मी तुझ्या पायां
तूच सोडवीं हें कोडें—
प्रेम तुझे केवी जोडें !

ता. ६ फेब्रुवारी १९२७]

५८ भुकेलें हृदय

[अभङ्ग]

१ हृदय अेकाकी
कळवळे भारी
कोकिळ शेजारीं
म्हणे, कूअू !

२ विचित्र स्वप्नांची
सम्पली रजनी
शान्तिलाभ मनीं
परी नाही.

३ पडे गच्चीवर
गार दहिंवर
आणि गहिंवर
आंत दाटे.

४ जीव गोन्धळून
होतसे अुदास
म्लानता नभास
सकाळीं का ?

५ मित्र तो अुषेचा
धुक्यांत गवसे,
आशामुखीं हसें
म्लान म्लान.

६ खालती धावती
कामाची माणसें
विश्रान्तीच नसे
पोटाला या.

७ भुकेलें हृदय
धडधडे भारीं
कोकिळ शेजारीं
म्हणे, कूअू !

ता. २७ अेप्रील १९२७]

५९ बुल्बुलास

बुल्बुला, रडशि कां बसुनि दुरी ?
ही अशी प्रतीक्षा फोल पुरी ! ध्रु०
गुलाबकलिका ही बघ फुलली,
गन्धविभ्रमीं वाही जवळी—
अूठ, घाल झड, हृदयीं कवळी ! कण्टकभय का सले अुरीं ? १

कण्टक सन्तत मजही छळतो,
रुधिर न हा हृद्रङ्ग अुघळतो,
अन्तरङ्गकल अुगिच न कळतो; मित्रचा हा, कृति जरि असुरी. २

गुलाब कण्टकहीन असेना,
सुळाकडे ने वसन्तसेना,
श्रीहि साहसावीण हसेना, मर ! जाशिल मग अमरपुरी ! ३
ता. २७ मे १९२७]

६० अनामक वीराची समाधि

हें भव्य कुणाचें गे थडगें !
वाहती नृपहि सुम-मण्डल गे. ध्रु०

कुठले कुठले येअुनि लढले,
वीर क्षेत्रीं अगणित पडले;
निवारशी जें शव सापडलें, अुचलुनि धरिलें त्यास जगें. १

पोटासाठी कुणी शिपाअी,
वा नैराश्यें यमास बाही,
प्राण घे नि दे, भाण्डण नाही, सत्य काय पण कोण बघे ! २
असेल अन्य क्षेत्रीं लढला,
परिस्थितीशी बिकट झगडला
न कळे जितला अथवा पडला, का चोरुनि कुणि तद्यश घे. ३

नाव कळेना त्या समराचें,
नाव कळेना या वीराचें,
स्मारक पण हें राष्ट्रनराचें !— झुके खरोखर जग अवघें ! ४

सहुनि अुपेक्षा, कहर अवास्तव
असेल झुरला प्रेमवचास्तव,
वाद्यसङ्घ गाजवी अता स्तव, औषध मेल्यावर नलगे. ५
अनामका, तव सरली धडपड
नीज तळीं, जरि वर ही गडबड--
जगच्छान्तिची पोकळ बडबड ! खणखणती कोषीं खड्गें ! ६

ता. २७ मे १९२७]

६१ अन्धारून आलें

[अभङ्ग]

१ अन्धारून आलें,
चिम्ब झालें जग,
स्तब्ध झाले खग
झाडांवरी.

२ पागोळ्या वाजती,
वरकड शान्त,
धुन्दता दिशांत
कोन्दाटली.

३ डोङ्गराची बाह्य-
रेषा लुप्त झाली,
त्यास कुरवाळी
मेघमाला.

४ म्लान या प्रकाशीं
अेकला घरांत
बसें मी पहात
वर्षा-लीला.

५ पाण्याची चादर
जमे क्रीडाङ्गणीं,
पावसाचे मणी
क्रीडतात.

६ काय बरें चुके
माझ्या अन्तर्यामीं !
पुढील दर्या मी
केवी तरूं !

७ चोहिकडे पाणी
अथाङ्ग अफाट,
नाही जरी लाट
भिववाया.

८ मागे वाह्वेना,
पुढे पोह्वेना,
अिथे राह्वेना,
काय तळीं ?

९ आलों मी अेकला,
जाणार अेकला,
अेकान्त अेथला
कां न साहे ?

ता. १४ जून १९२७]

६२ चन्द्रिका आणि प्रिया

[वृत्त वियोगिनी]

किति निर्मळ रम्य चन्द्रिका
तनुची कान्ति तुझ्या जशी गडे !
पडती बघ तारका फिक्या
रमणी अन्य जशा तुझ्या पुढे.
झुळुका मधु मन्द वाह्ती,
परि झाडी दिसते पहा स्थिर,
दिसशी मृदु भावनांप्रती
दडवूनी जशि शान्त बाहिर.
निशिगन्ध विकास पावती
गुण जैसे तव मोह्कद्युती,
मधुगन्धतरङ्ग भावती
विरहीं गोड जशा तुझ्या स्मृती.
किति शान्त शशिप्रभा अगे
शुचि आशा तव जेवि मानसीं !
रजनी रमणीयताच घे
तव चित्तामधि काळजी जशी.

सखये, विधु आणि कैरवी
न कधी दूर, परन्तु आपण
जर सन्निध मुग्ध शैशवीं
तर आताच वियुक्त कां पण !

ता. १९ जून १९२७]

६३ केवढा अन्याय !

[छन्द]

१ प्रेम तुला कळविलें
माझा केवढा अन्याय !
तुझे अन्तरले पाय.

२ स्तुति काव्यदेवतेची
गातां ललित रागांत
झाला भलताच घात.

३ तुझ्या लावण्याला जणू
कवनाचा लागे डाग,
म्हणून का आला राग ?

४ तुला भाबड्या भक्तीचा
बोल अवघड वाटे—
स्त्रीचें मन अुफराटें !

५ भय प्रेमाचें वाटतें !
वर कशास तू आन,
होवो तुला समाधान.

६ नाही समाधान मला,
नको नको असें यश
न करी जें तुला वश !

७ मिश्र धातूचें शिक्क्याचें
नाणें खणाखण वाजें,
होतीं त्यानें जगीं काजें.

८ नाही चलन तें माझ्या
दरिद्र्याच्या भाण्डारांत,
दीस म्हणून हो रात.

९ आलों अुपेक्षाव्यथित
हळू हळू दूर दूर—
शमेनाच हुरहूर.

१० कळवळून दुरून
घालतां मी तुला साद,
अरण्य दे पडसाद.

११ मज काळ्याभोर छाया
वेढितात बाहुपाशीं
राही हृदय अुपाशी.

१२ वेङ्घ तोडाया तयांची
जीव कसा करी नेट,
जाया अुषेकडे थेट !

ता. १ जुलै १९२७]

६४ फेराचें गाणें

[छन्द पादाकुलक]

१ नागपञ्चमीच्या सणीं
अुठा अुठा साऱ्या जणी
हरपली तगमग
शान्त हिरवळें जग
श्रावणांत अेन वेळीं
मेघरायें कृपा केली
मेघराय काळा काळा
पोटीं अमृत-जिव्हाळा
वर झडे चौघडा का !
लवे सोनेरी पताका
वाऱ्यावर धावे स्वारी
राअूताची दौड भारी.

२ अुठा अुठा साऱ्या जणी
नागपञ्चमीच्या सणीं
स्वस्त झाली पाच रानीं
लोटें लाल नवें पाणी
जळें तुडुम्बल्या खाचा,
घोष अैका बेडकांचा
गेली भूमि गवतून
सोनियाचें वर अून
वर वारा येतां जातां
हेलावती तृणीं लाटा
पडे झिमझिम त्यांत
अूनपावसांची गाठ

३ नागपञ्चमीच्या सणीं
अुठा अुठा साऱ्या जणी
आज चला खेळूं खेळ
त्याला अेरव्ही न वेळ
साडी चोळी नवी लेअूं
केस अुदवून घेअूं
सोनचाफा घालूं केशीं
कस्तूरीची जणू पेशी

वारुळाला जाअूं सङ्गें
गाणीं गात गात रङ्गें
झेली पृथ्वी नागराज
त्याची पूजा चाले आज.

४ अुठा अुठा साऱ्या जणी
नागपञ्चमीच्या सणीं
फान्दियांना बान्धा दोर
झोका मोठा घ्या समोर
अुत्सवाच्या झोल्यावर
घेअूं झोके दिनभर
तृणाङ्गणीं फुगड्यांत
पाहूं कोण टिकतात
सायङ्काळीं स्वस्थ बसूं
खेळीमेळीनें या हसूं

कोणी चतुर शहाणी
मग साङ्गेल कहाणी

५ नागपञ्चमीच्या सणीं
अुठा अुठा साऱ्या जणी
पञ्चमीची रुन्द कोर
दिसे, न दिसे समोर
कोणी म्हणे आकाशांत
तारा फेर धरितात.
चञ्चल या चान्दण्यांत
फेर धरूं गाणें गात
कोणी अेक साङ्गा आधी
नाचूं म्हणूं आम्ही नादीं
हेलावत लहरींत
नागपञ्चमीचें गीत

ता. २ ऑगस्ट १९२७]

६५ तुझ्यावाचून

[वृत्त वसन्ततिलका]

येथे कला विकसुनी जरि मोद देअी
मोदामधे परि अुणीवच गे असे ही—
व्हायास रम्यतर रम्य कलाविलास
कोठें मनोज्ञ सहवास तुझा जिवास !

ता. ३ ऑगस्ट १९२७]

६६ कीर्ति आणि कान्ता

[जाति दिण्डी]

पुरे ! लौकिक तो यापुढे नको गे,
बैस, सम्मुख अेकत्र बसूं दोघे;
धरुनि माझ्या हातांत तुझे हात
स्वस्थ बसतों मी तुजकडे पहात. १

जरी नसले राहिले केस काळे,
जरी भाळीं ओढिले चरे काळें,
श्यामलारुण भोवती सान्ध्यराग,
अुषा फुलवी प्रीतिची हृदीं बाग २

प्रीतिकरुणादर मिळति तुझ्या नेत्रीं
म्हणुनि सुन्दर या पुण्यमधुक्षेत्रीं
शान्त व्हायाला आणखी पुनीत
स्नान करितों या नव त्रिवेणींत. ३

श्लोक म्हटला जो भीत तू विवाहीं
आज होअी तत्स्मरण अश्रुवाही;
सखे, योग्यांसहि गहन अन् अगम्य
धर्म केला तो तुवां सिद्ध रम्य ! ४

हेळसाण्डुनि तुज कष्टतां जनांत
पाहिली मी नाहीच दिवसरात;
लुब्ध होते जन फळावरच देख,
वृक्षचिन्ता वाहिली तूच अेक. ५

आणि खपतां मी अितर जनांसाठी
कधि न निढळीं तव आढळली आठी,
स्वार्थसाधू वरवरच मानितात,
स्निग्ध निस्स्पृहता नित तुझ्या स्मितांत. ६

यत्न केला नच हृदय पारखाया,
सहज तरुपरि मज दिली फलच्छाया,
आणि विहगापरि ठेविलें स्वतन्त्र
गाअिले मी स्फूर्तिने कला-मन्त्र. ७

भूस भेटे मृगमेवबिन्दु जेवी
तसा आलों मी तुझ्याकडे देवी,
घेअि गाढालिङ्गनीं त्यास भूमी,
तसें पावूं या अैक्य आज तू मी. ८

कीर्ति लाभे मज, हवी परि कशाला
गुलाबाची वा बकुळिचीहि माला!
हृदय अपुलें हृदयास भिडे अन्तीं,
नको, असली तरि मधे वैजयन्ती! ९

म्हणुनि कीर्तिस्रज धर शिरीं तुझ्याच,
तुझ्या प्रीतीसच शोभवील साच;
मला अद्वैतीं गमे बुडुनि जावें–
पुढे जाणें कुणि कुठे कुणा ठावें!

ता॰ ५ ऑगस्ट १९२७]

६७ कशासाठी ? पोटासाठी !

[छन्द पादाकुलक]

कशासाठी पोटासाठी
खण्डाळ्याच्या घाटासाठी ध्रु०

१ चला खेळूं आगगाडी,
झोका अुन्च कोण काढी ?
बाळू, नीट कडी धर
झोका चाले खाली वर
अैका कूकुक् ! शीट झाली
बोगद्यांत गाडी आली
खडखड भकभक
अन्धारांत लखलख
अेञ्जिनाची बघा खोडी
बोगद्यांत धूर सोडी
नका भिअूं थोडयासाठी
लागे कुत्रें भित्या पाठी.

२ अुजेड तो दूर कसा
अिवलासा कवडसा
नागफणी डावीकडे
कोकण तें तळीं पडे
पाठमोरी आता गाडी
वाट मुम्बअीची काढी
खोल दरी अुल्लासाची
दों डोक्याचा राजमाची
पडे खळाळत पाणी
फेसाळल्या दुधावाणी
आता जरा वाटे दाटी
थण्ड वारा वरघाटीं

३ डावलून माथेरान
धावे गाडी सुटे भान
तारखाम्ब हे वेगांत
मागे मागे धावतात
तार खाली वर डोले
तिच्यावर दोन डोले
झाडी फिरे मण्डलांत
रूळ सङ्गे धावतात
आली मुम्बअी या जाअूं
राणीचा तो बाग पाहूं
गर्दी झगमग हाटीं—
कशासाठी ! पोटासाठी !

ता. १९ ऑगस्ट १९२७

६८ संवाद

[अभङ्ग]

१ जुनें झालें झालें फोल–
काय बोलशी तू बोल ?
रूप सुन्दर बरवें
तूज हवें नित्य नवें.
नव्या सोङ्गाचिया फक्त
पायीं लागणार भक्त
रूपें अनन्त सुन्दर–
बघशील नीट तर.
माझ्या ठायीं तिन्ही काळीं
नान्दे लावण्यनव्हाळी.
वर फेक दृष्टि क्षण
आकाश हें सनातन
भव्य सुन्दर नवता
देख विभूति तत्त्वतां
ऐसे सगुण निर्गुण
तू न पाहशी ढुङ्कून
ठेव श्रद्धा तू भाबडी
आहेच मी सवगडी.

२ तुझा चातुरीचा बोल
भगवन्ता, पडे फोल
गप्प करिशी सम्प्रती
आहेच मी मन्दमती
अन्तरींची भूक माझी
गप्प राहीना देवाजी.
दोष मला कां रे आता
तूच जरी बुद्धिदाता !
चित्र रङ्गतां आभाळीं
रङ्गतों मी सन्ध्याकाळीं
चित्रामागील नीलिमा
शान्त गाम्भीर्याची सीमा–
तेथ वेड्या या जीवाला
काही दिसेना जिव्हाळा.
पटे ओळख देखून
ऐशी काही दाव खूण.
तूच माझा सवगडी,
गड्या, का रे देशी दडी !

ता. १९ ऑगस्ट १९२७]

६९ भातुकलीचें गाणें

[छन्द]

पाहूं तुझें तान्हुलें
घरकूल सानुलें
कोपऱ्यांत अन्धार
त्यांत तुझा संसार
चिमुकला चाङ्गला
पाटाआड माण्डला
ठाकठीक रहाणी
पोर माझी शहाणी
बाहुलीचें लगीन
सजली ही विहीण

खण घ्या हे तिकोनी
रुसूं नका हो कोणी
लाह्या पोहे खाऊस
पक्वान्नांचा पाऊस
हवें तें घ्या या काळीं
द्रौपदीची ही थाळी
बाळ माझी रमली
वाढतांना दमली
ताम्बूस ही गालाची
गुरोळी ग कोणाची !

ता. २६ ऑगस्ट १९२७]

७० माझी बाहुली

[छन्द]

१ नाना, बाहुली माझी
बघा कोनाड्यामाजी
तिला पिसांची गादी
तिची रेशमी साडी
तिला जरीचा काठ
बघा राणीचा थाट
शोभे श्रीमन्ती हिला
रङ्ग महालीं निळा
नाही चढेल हट्टी
हिची कोणाशी गट्टी !

२ तोण्ड पाहून लाजे
फूल गुलाबी ताजें
दात कुन्दाच्या कळ्या
गालीं सुन्दर खळ्या
काळे टपोर डोळे
भारी लाडिक भोळे
नाक चाफ्याची कळी
ओठ दोन पोवळीं
शब्द दिसती ओठीं
पण अबोल मोठी.

३ ठेवा अेकटी घरीं
धीट आनन्दी परी
थो थो काजळ वाला
नाही पाणी डोळ्याला
निजे पुढ्यांत माझ्या

कधी वाजेना बाजा
पोर गुणाची खाणी
व्हावी कुणाची राणी!
हिला आणाना राजा—
नाना, हासतां का? जा!

ता. २९ ऑगस्ट १९२७]

७१ अङ्गाअी

[छन्द]

१ कुणा नाही बघवलें
बाळ लुटुलुटू चालें
पडलें ग—काय झालें!

२ कुठे लागलें नाही ना
चिमुकल्यास या माझ्या?
अुगी अुगी माझ्या राजा.

३ पहा अुन्दिर पळाला,
देअूं त्याला असा मार
झाला खोडकर फार.

४ अुगी! कोण पाडसाला
माझ्या बोललें रागाने?
शहाणें गे माझें तान्हें!

५ अुद्या दुपारीं बान्धूं हं
त्याचें अुन्हामध्ये घर,
बाळ माझें खेळकर!

६ केलें अङ्गुलें मङ्गुलें
तीट लाविली बाळास.
दृष्ट गेली, गडे हास.

७ चल बाहेर कसा तू,
बघ चान्दण्या हासती,
बाळ, तुला खुणाविती.

८ बाळ, खेळून खेळून
आता येशी झोपायला,
वर चान्दोबा भागला.

९ चान्द निम्बोणीच्या झाडा-
मागे निजायला गेला
पाङ्घरून काळा शेला.

१० बाळ माझ्या ग पदरा-
खाली निजे माण्डीवर
रत्न माझें मनोहर!

११ काम राहिलें तुझ्याशी
खेळण्यांत नाना खेळ,
यायची ते झाली वेळ.

१२ बाळ, आहे मी येथेच,
अुठूं नको, कर गाअी–
सोनें कसें झोपीं जाअी !

ता. ८ सप्टेम्बर १९२७]

७२ आमचें घर

[छन्द ओवी]

१ आमुचें घर छान
शेजारीं वाहे ओढा
कागदी होड्या सोडा
दूर जाती

२ चतूर नव्हे तर
अभ्रकी पङ्खांचें तें
विमान अुडे तेथे
अुन्हामाजी

३ अुथळ वाहे पाणी
नितळ थण्डगार
नाचतां त्यांत फार
मौज वाटे

४ पाहून अङ्ग ओलें
भरतें रागें आअी
मागून देअी काही
खाअू गोड.

५ आमुचें घर छान
परसूं लाम्ब रुन्द
मोगरा जाअी कुन्द
फुलतात

६ खोबरें झेण्डूंतील
मागतो सदा बाळ
झेण्डूंचा पहा काळ
खोडकर.

७ अङ्कुळशाचीं फुलें
देठांत थेम्ब गोड
करितो गोड तोण्ड
मुलांचें तो.

८ सोलून कोरफड
पाण्यांत धुतां साफ
बर्फ हो आपोआप.
काचेवाणी

९ आमुचें घर छान,
म्हणती आम्हा द्वाड
करिती परी लाड
बाबा आओी

१० अङ्गणीं सारवल्या
खडूने काढूं शिडी
लङ्गडी चढोवढी
खेळायला.

११ घरांत जिन्याखाली
ताओीचें घरकूल
खड्यांची थण्ड चूल
पक्वान्नें दे

१२ भाण्डून केव्हा केव्हा
म्हणतों, जा ! फू गडी !
लागेना परी घडी
अेक व्हाया

. . .

१३ आमुचें घर सान
आतां तें कोठें गेलें !
बाल्याचें हें भुकेलें
मन पुसे

ता. १४ सप्टेम्बर १९२७]

७३ आगगाडी

[छन्द]

धडाड धडाड
खडाड खडाड
धावते ही गाडी
केवढी धडाडी !
खाअून रगड
काजळी दगड
पाण्याचे रान्जण
घोटांत पिअून

फुस्फुसे नागीण
वाऱ्याची बहीण
तोण्डाने जळते
सर्वाङ्ग वळते
पाठीचे मणके
पोकळ टणके
टाकिते तोडून
घेतेहि जोडून

माणसें पोटांत
बसती थाटांत
धावे ही अगीन–
गाडीची नागीण

डोङ्गर-बिळांत
शिरून पळत
नदीला ओलाण्डी
न जाय झोकाण्डी
पुलाची घर्घर
टाकून सत्वर
खडाड खडाड
धडाड धडाड
दूर हो वाघीण
अशी ही नागीण

फोडून किञ्चाळी
बसवी काण्ठाळी
धुराचा फवारा
झेण्ड्याचा फरारा
काजळी हवेंत
प्रवाह समेत
दिवसां दुपारीं
रात्रीच्या अन्धारीं
थण्डींत वाऱ्यांत
पाऊस पाण्यांत.

करीत फुम्पाट
धावते अचाट
रात्रींच्या प्रहरीं.
शोभे ही सुन्दरी
खालती तुटला.
तारा हा कुठला !
राङ्गेने वाटती
काजवे धावती
डोळ्यांत या गोल
विजेचा कल्लोळ

ही आली थाम्बली
माणसें धावली
ताम्बडा तो दिवा
झालाच हिरवा
अेटीने अेञ्जीन
कधी मी हाकीन !
वाटेंत फाटक
करितें अटक
वाजली ही शीट–
परन्तु तिकीट !

ता. १६ सप्टेम्बर १९२७]

७४ मेलों तरी मेलों

[अभङ्ग]

१ मेलों तरी मेलों
मरण न चुके
मन माझें भुके
ध्येयासाठी.

२ ध्येयाच्या कारणीं
श्रम आणि काळ
जाउनिया फळ
नाही, बरें !

३ परी थेम्ब थेम्ब
माझिया रक्ताचा
शूर वीर साचा
होईल ना ?

लढूनि मरतां
मरें सैन्य सारें,
परी उरें वारें
वीरश्रीचें.

५ जीविताचें माझ्या
निघेल तें सार
होवो अनिवार
माझ्यामागे.

६ तेंहि न निघालें
तरी चिन्ता नाही
ध्येया, तुझ्यापायीं
देह पडो.

७ पावोत सामान्य
आशा माझ्या भङ्ग
दृढ अन्तरङ्ग
तुझ्या ठायीं.

आक्टोबर १९२७]

७५ माळ-वारा

करीत भिरभिर वाहे वारा अखण्ड त्या माळावरती,
मुरमाडांतिल खुरट चेपलीं गवतें तींही थरथरतीं.
जडभरत परी असङ्ख्य पडले अफाट माळावर गोटे,
त्यांस अुपाधि न बाह्य जगाची, जीवन्मुक्त पहा मोठे !

नागफणी निवडुङ्ग अेकटा घालुनि चिल्खत काटेरी
ओसाडीचें राज्य चालवी मरुशान्तीच्या माहेरीं.
रानमाणिकें लेअुनि अङ्गीं आपुलेंच पुरवी कोड,
हिरव्यावर आरक्त छटा ती तेवढीच दुरुनी गोड !

अफाट माळावरी अेरव्ही अेक रङ्ग पिवळा करडा,
होअुनि मग तद्रूप विसावे दगडावर निर्भय सरडा.
माळावर त्या देखा कोठे जीवन मोहक नाहीच—
अफाट पसरे माळ अेकला दूरवरी अुन्नत नीच.

घालायाला शीळ मनोहर तिथे न बेटें बांसाचीं,
छायाकर तरुवेली कुठुनी ? कुठुनी सुमनें वासाचीं ?
न कुठे निर्झर वा पुष्करिणी साथ द्यावया सहकम्पें,
कुठुनि गारवा ? मळ-वाटहि नच कोठे, माळ न हा सम्पे.

चुकला रस्ता वाटसरू तर या माळावर यायाचा,
जगला तर मग विसरायाचा नाही तो अनुभव याचा.
भिरभिरतो परि सदैव वारा, वेडाला येअुनि भरती,
असे का कुठे भग्न-शून्य मग देअुळ त्या माळावरती !

ता. ११ नोवेम्बर १९२७]

७६ अुठा रे !

[छन्द]

अुठा रे ! चुलीशी का अशी दाटी !
न्हाणींत जा निघा आङ्घोळीसाठी
घाअी गे कशाची आदित्यवारीं !
थण्डीचा कडाका पडला भारी

हें पण सर्पण वाया जळतें
अङ्घोळीने थण्डी चट पळते
खाअून फुगीर आरोळी पोपी
अङ्गांत चढवा डगला टोपी

म्हणतें कुठे मी, ध्या बूक पाटी !
जा खेळा, न करा चुलीशी दाटी.
कोवळें धुकट सोनेरी अून
बोलावी तुम्हाला करून खूण

पोपटी गवतीं पडून दंव
पाण्ढुर पाण्ढुर ये रङ्ग नव
वाहूं द्या पूर्वेचा चावरा वारा
खेळाच्या अुबेचा तडाका न्यारा

धुक्याची धाबळी वेढून दूर
डोङ्गर आजोबा ध्यानांत चूर
खेळूं द्या मोकळा मुलांचा ताफा
नाकाने तोण्डाने निघूं द्या वाफा !

ता. २८ नोवेम्बर १९२७]

७७ नवीन भाऊ

[छन्द चन्द्रकान्त]

" बघूं आई, कुठे माझा नवीन भाऊ
काळोखांत कुठे येऊं, कुठे मी पाहूं ?"
" समजीची वात थोडी करितें पुढे,
ही आहें मी, समोर ये माझें छबुडें !"

" आळशी हा अजूनहि कसा निजला ?
आङ्घोळीला उठविती मात्र मजला.
शेगडीची ऊब याला, झोपे सारखा,
जागवाया गुदगुली याला करूं का ?

किलकिल्या डोळ्यांनी हा कुठे बघतो ?
बघ मला बघून हा कसा हसतो !
देऊं याला साञ्ज्यांतून थोडासा खाऊ ?
दे ग माझ्या माण्डीवर धाकुला भाऊ !

का नको ग ? चुरूचुरू तान्हुला पितो,
बाजेवर पाङ्घरुणामध्ये झोपतो.
गाल किती मऊ, खाती का ग हे साय ?
नाकावर दिला काय म्हशीने पाय ?

गाजराच्या सारखा हा ताम्बडा छान
होतो का ग मीहि असा लाल लहान ?
तारा पडला सोनेरी दाखवी माऊी
म्हणे असा घरीं आला आपुला भाऊी.

जसा कवडसा पडे छपरांतून
अलगत येअी तसा बाळ वरून;
बाजेवर आअी त्याला झेलून घेअी,
माखूं न्हाअूं घाली मग प्यायाला देअी. ”

“ नाही बाळ ! गुलाबाला आपुल्या फूल
येअी तसें रात्रीं घरीं सोनुलें मूल.
परसांतल्या पेरूला ये जसें फळ
तसें भेटे आअीलाहि सानुलें बाळ.

भूक जशी लागूनहि नच दिसते
हृदयांत बाळ तसें माझें असतें.
आअीसारखें तें होअी म्हणूनी बाळ –
मग देव साऱ्यांचाच करी साम्भाळ. ”

“ चिडविते ताअीटली कां मग मला ?
म्हणे, चतकोरावारी तुला घेतला. ”
“ नको अैकूं ताअीचें तू जा आता खेळ.
या बाळाची झोपायची झाली रे वेळ. ”

नोवेम्बर १९२७.

७८ देवळांत जाऊं

[छन्द]

देवळांत जाऊं
देवबाप्पा पाहूं
करूं नमस्कार
वाहूं फूलहार
आपुला कैवारी
सङ्कट निवारी

चौंहीकडे हात
त्याचे पोचतात
काळाचाहि काळ
होअी स्वतः बाळ
खोडकर तान्हा
यशोदेचा कान्हा !

डिसेम्बर १९२७]

७९ बाप्पा मोरया !

[छन्द]

कशी मजेची वेळा
आला बाळांचा मेळा
गाणें म्हणत येती
ताल टिपऱ्या देती
बघा टिपरघाअी
गोफ गुम्फला जाअी १

नाना गुम्फून छन्द
केला अेक आनन्द
शुभ्र दिव्यांचा थाट
वर रङ्गाची लाट
या रे सान थोर या
म्हणा ‘ बाप्पा मोरया ! ’ २

डिसेम्बर १९२७]

८० काअू काअू गे !

[छन्द]

१ काअू काअू गे
ये हा खाअू घे
काअूचा घास
नको बाळास

२ चिअू मावशी
अुडते कशी
अुचली शीत
फारच धीट

३ माअू लबाड
घालील धाड
माअू गोरटी
दूध चोरटी

४ काअू चिअू खा
या भिअूं नका
दूधभात हा
अुरला पहा.

बाळ जेवलें
गाढ झोपलें.

[डिसेम्बर १९२७]

८१ स्वप्नांची माला !

[जाति चन्द्रकान्त]

जीवित म्हणजे असे बापुडी स्वप्नांची माला—
स्वप्नहीन परि हाय न येअी झोपच जीवाला.
निमिषाचा लक्षांश टिको हें स्वप्न परि न खोटें,
त्यांतच हासे अन् वरणावे जीव, नवल मोठें.

ब्रह्मयाच्या त्या अेकच निमिषीं कितीक मनु होती,
जशा कदाचित् क्षणीं कुणाच्या ब्रह्मयाच्या कोटी !
आणि चिमुकलीं फुलें भूतलीं नक्षत्रापरि तीं
नसेतना दीर्घायु !! परन्तु स्मित गन्धित करिती.

अनाद्यनन्त प्रभु जो त्याला किती पुन्हा प्रिय तीं !
दुर्बल मानव, त्यास खरोखर अगम्य ही नियती.
म्हणून पुरवा आस अेवढी माझी देवा जी,
प्रीतिचारुता फुलवा माझ्या अुद्यानामाजी.

माळ सुगन्धी बकुळीच्यापरि कुतुकें ही घाला—
जीवित म्हणजे असो बापुडी स्वप्नांची माला !

ता. ४ जानेवारी १९२८]

८२ लेजीम

चला रे खेळूं लेजीम
म्हणाया जयजय बलभीम !
सम्पलें दिवसाचें काम
सान्जचा पुरतो आराम
सुगीचे त्यांतुनि हे दीस,
कशाची तोड न शेतीस
हरभरा शाळूचा हुरडा
मधूनी नित्याचा तुकडा
रसाने अूसहि भरलेला
चालतो भूकतहानेला
गुळाचा खमङ्ग हा वास
दरवळे खुलवित जीवास
अङ्गीं भर तारुण्याचा
कुणाला हिशेब कष्टांचा !

काम्बळीवरती म्हातारे
विसावा घेअुं देत सारे
आपण परी बालभीम
खळाखळ खेळूं लेजीम

वाजतो धुडुम् धुडुम् ढोल
गड्यांनो अुठा धरा गोल
फुरफुरे ढणाढणा पोत
दाखवी वाऱ्याचा झोत

चान्दण्या पहातात मौज
कष्ट ते आहेतच रोज
पाहते पाण्ढर पोशाखी
खेळते काळी, धौशा की !

धरा रे फेर कठिण बाका
पाअुलें तालावर टाका
खळाखळ लेजिम वाजूं द्या
अुभें हें शिवार गाजूं द्या

सरका अुठा बसा खाली
मागे पुढे भोवताली
खळाळुनि लेजिम फेरांत
दुमदुमे आनन्दें रात

स्फूर्तिचे अैका रे बोल
वाजे धुडुम् धुडुम् ढोल
चालुं द्या अेक धुमश्चक्री
चढूं द्या घोषें वीरश्री

दाखवा पायीं चपळाअी
होअुं द्या खूप हातघाअी
चालला घाअीचा ताल
चालला धुन्दीतच काळ
धुळोरा अुडला पायांनी
अुजेडीं पाण्डुरतो रानीं
लागती घामाच्या धारा
रानचा वरी गार वारा
जोम पण मराठबाण्याचा
मावळी जिवन्त पाण्याचा
खळाखळ वाजे लेजीम
दुमदुमे जयजय बलभीम

ता. ८ अेप्रील १९२८]

८३ प्रार्थना

[अभङ्ग]

१ प्रभो, मज भेट
परन्तु अेकाच
मूर्तीमाजी साच
दिसूं नको.

२ अनन्त गोचरीं
भरली ही सृष्टि
प्रत्येकांत दृष्टि
तुज बघो.

३ लाटांच्या नर्तनीं
पाअूस झडींत
अैकूं दे सङ्गीत
प्रभो, तुझें.

४ भव्य हें गगन
क्षुद्र खालीं तृण
दोहींत करुण-
रस तुझा

५ अणुरेणूंमाजी
तुझीच विभूती
याची अनुभूती
मला देअी.

६ वियोगाची भीती
वैराग्याची नीती
काही नसो चित्तीं
प्रीतीवीण.

७ वाटे तुझ्यावीण
मज नाही बळ
अन्तरीं विव्हळ
सदैव मी

ता. २७ जुलै १९२८]

८४ माझा व्याकुळतां जीव

[अभङ्ग]

माझा व्याकुळतां जीव
घेतों तुझ्याकडे धाव
घाव लागतां हृदयीं
येअी ओठीं 'आअी! आअी!'
अेकाकी मी हाय हाय !
वाटे जगीं असहाय.
सरे जग दूर दूर
भरे तुझ्या प्रेमें अूर
मागूं तुझ्यापाशी काय
न कळे हें देवराय !
श्रेय माझें कशामाजी
तूच जाणशी देवाजी
राहो निकोप शरीर
राहो मनीं शान्ति धीर
घडो तुझ्यासाठी देवा
तुझ्या प्रपञ्चाची सेवा
पटो सदैव जीवास
असशी तू आसपास.

ता. २६ ऑगस्ट १९२८]

८५ सृष्टीचें ध्यान

[जाति अञ्जनी]

पहा सृष्टिचें ध्यान मनोरम, पहा सृष्टिचें ध्यान्! ध्रु०

मुकुलित हृदयीं तव तम वाढे,
ग्रन्थ फोल मग जाडे जाडे,
चल पड बाहिर, उघड कवाडें,
खुल्या मोकळ्या वातावरणीं जा कर अमृतपान्. १

वेस सम्पली, जा तू पुढती,
दृष्टि दूरवर फिरवी भवती,
जिकडे तिकडे हिरवी नवती,
प्रकाश पाडी प्रसन्न गाळुनि विरल श्याम वितान्. २

जळच्च सरीं का जिवन्त कळकळ!
शमवी बाह्यान्तर हें जळजळ,
वळें वायुशी घाली खळखळ,
बन्धाऱ्याला छेडित कलरव काढुनि निववी कान्. ३

शेङ्गवलेले हे गुलमोहर
पल्लवभारें नम्र मनोहर,
विस्तृत छाया थरावरी थर
हिरवी हिरवी गार कशी ही नवस्नात अम्लान्! ४

निम्नोन्नत हे माळ पोपटी,
कुम्पणरेषा श्याम शोभती,
लवणोलवणीं श्याम तरुतती,
कमरेवर ये ऊस-जोन्धळा, गुडघ्यावर ये धान्. ५

तृण भिजुनी मधु सुटतो परिमळ,
पान्दीनें जळ येअी निर्मळ,
दिसे तरङ्गित वाळूचा तळ,
जळाकडे खळखळे पळे जळ द्याया जीवनदान्. ६

दूर पलिकडे त्या माळावर
नीलपटाच्या पुढे समान्तर
झाडांची ती राङ्ग पहा तर —
सडक जाय ती जोडित गावें करुनि जिवाचें रान्. ७

फूलपाखरें पण पायाशी
मजा मारिती तृणांत खाशी,
अुडति यथाबळ हीं अवकाशीं—
नको अुद्या वा काल, आजचें अूनच यांस निधान्. ८

शान्त सुखद हें सृष्टितपोवन !
निरपेक्षपणें अिथे रमो मन,
अुपाधि करितिल चित्तीं क्षोभ न,
हवें कशाला स्वर्गी चञ्चल जाया कल्पविमान् ? ९

दूर गडाचा शोभे डोङ्गर,
छातीवर जरि मेघाडम्बर,
धरी सावरुनि शीर्षी अम्बर,
तो तर पावन नील मर्गजी गमे स्वर्गसोपान् १०

. . .

दृश्यें अन्धुकतीं या समयीं
विरे विविधता हळुहळु विलयीं,
दिसे पसरली अफाट कढअी,
दुसरी तीवर अुपडी, मध्ये जीवन गूढ महान्. ११

ता॰ १ सप्टेम्बर १९२८]

८६ मुलांचा साङ्गाती

[अभङ्ग]

१ दुक्ख कधी तुला
होतें का प्रभो रे,
हट्टी तुझी पोरें
पाहुनीया !

२ हट्टाने अज्ञानें
सोडुनी तीं वाट
धावती सैराट
नादावून.

३ कुठे काटा बोंचे,
कुठे जळें बोट,
कुठे कडेलोट
तोंही होई.

४ सारीं अल्पमती
नसे दूर दृष्टि
मोहमयी सृष्टि
भव्य किती !

५ रडत हासत
जातीं बाळें दुरीं,
प्रभो, तुझ्या उरीं
शान्ति केवी !

६ नियमाचें राज्य
तुवां चालू केलें,
स्वातन्त्र्य का गेलें
त्वदिच्छेचें !

७ केवी म्हणे तुका,
तू माझा साङ्गाती
चाळविशी हाती
धरूनिया.

ता० १५ सप्टेंबर १९२८]

८७ सर्वस्वाचा यज्ञयाग

अन्तरीं सारखी आग आग !
दे दैव त्यांतुनी वरुनि डाग. ध्रु०

जीवनाविना मत्स्य तडफडे,
काठावर बन्धनीं धडपडे,
ध्येय जवळ तो बघे चरफडे–स्फटिकशान्त हिमजलतडाग ! १

स्वैरालापी, प्रेमपरायण
पुष्पविलासी, कविताचारण
पडे तोच खग फशीं पहा पण दृष्टिपुढें जों अिन्द्रबाग ! २

प्रीतिशोधनीं थकुनी भागुनि
होतां संन्यासी वैतागुनि
येअि सुभद्रा भेटीलागुनि निषिद्ध ते जंव रङ्ग-राग. ३

ज्याच्यासाठी झुरतें अन्तर
येअि निराशोत्तर तें मन्थर,
विलम्ब निमिषाचाच निरन्तर ! अवेळींच ये त्यास जाग. ४

मृत जीवित हें, जिवन्त ही मृति !
टिकेल कुठवर मनुजाची धृति !
अतर्क्य दैवा, काय तुझी कृति ! सर्वस्वाचा यज्ञयाग ! ५

ता. २२ सप्टेम्बर १९२८]

८८ पापाची चलती

का पापभीरुता हेंच पाप !
का सहृदयांस हो नित्य ताप ! ध्रु०

राष्ट्राशी राहूनि अिमानी
चढला का हा पूज्य गुणांनी !
प्रासादाच्या किती कमानी ! महाद्वार तर अिन्द्रचाप ! १

चुरडी जो बहु कलिका हुङ्गुनि
जाय न तद्रतिसमाधि भङ्गुनि,
अितर पडति त्यावरीच गुङ्गुनि भगिनींचे विसरूनि शाप ! २

चित्ता सुन्दर आणि भयङ्कर
ठार करी मृग सालस सुन्दर,
चोहिकडे मृगयाच निरन्तर ! प्रभु अवघ्यासहि मायबाप ! ३

राज्य करीं अनियन्त्रित राक्षस,
क्रान्तिदग्ध तर त्याचा वारस !
नच भरपाअी नसे जया यश, न्याय सबलतेविण दुराप. ४

विधिनिषेध परि ज्या दीनाशी
प्राप्त लटकणें त्यासच फाशीं;
मरणोत्तर कां स्तुतिसुमराशी आणि सभ्य हे कां विलाप ! ५

कुणी पाहिले स्वर्गनरक ते !
न त्या विचारें चित्त चरकतें
तेंच वस्तुसुख भोगूं शकतें, मरणोत्तर तर राख, वाफ ! ६

ता. २६ सप्टेम्बर १९२८]

८९ नावेंतील गाणें

[जाति मोहनी]

काय गाउं ! कोठुनि आणूं तुझी रागदारी !
तूच गा धरूनि सुकाणूं गीत कष्टहारी. ध्रु०

ललित तरल गीतें गाओी जिथे राग-राणी
तिथे काय विद्याजड मी बोलुं गे अडाणी !
रहा गात वागीश्वरि, तू सान्ध्य-भाव-गाणीं—
सान्जदीप अुजळे गगनीं, मार वर भरारी ! १

स्वर्ण सलिल चुम्बित रङ्गे दूर ती प्रतीची,
लीन शान्त होअुनि जाती पहा सलिल-वीची,
लीन शान्त त्यांतच झाडी दाट दों तटींची,
तुझ्या मात्र वसनीं, गानीं लहर चमक मारी. २

सहज गान जीवन तूझें शान्त या दिनान्तीं
यदा वरुण फेकी वरुनी अरुणरागकान्ती,
कष्ट हेंच जीवन माझें, असो नसो शान्ती,—
धरीं ताल तुज वल्हवित मी, भाग्य हेंच भारी ! ३

ता. ७ नोवेम्बर १९२८]

९० काय अवेळीं साद ?

[जाति चन्द्रकान्त]

घालिशी, काय अवेळीं साद् ! ध्रु०

पिका, निबिड अुत्तुङ्ग माजली अरण्यापरी बाग्,
आणि काय तुज होअुनि जाअी काही स्मरण अगाध् ! १

अुन्च नारळी, चिन्चा यांतुनि नान्दे मौन गभीर्,
वेड्या, हा पडसाद अुठे तुज तोच गमे संवाद् ! २

आम्रमञ्जरीपरिमळ अुधळी तो रङ्गेल वसन्त्,
हा हिरवट हेमन्त, कुठे तो वासन्तिक आल्हाद् ! ३

शाळुहरभऱ्यावरुनि चावरा ये पूर्वेचा वात्,
कोठें ती मधुवायुलहर जी स्फुरवी हृदिं अुन्माद् ! ४

होय तुला भ्रम कसें म्हणावें ! सृष्टिसखा असशी.
करिती बघ निष्पर्ण शिरीषीं शेङ्गा खुळखुळ नाद्. ५

अुत्कण्ठेने धीर सोडुनी का करिशी धावा !
का हा टाहो ' कुठे कुठे ! 'चा मागे काही दाद् ! ६

अधीर पागल वेडा म्हणुनी जन हसतील तुला,
सहानुभूतीलाहि फुकट रे रङ्क नित्य मोताद् ! ७

पिका, तुझा स्वर अुठवी विलपित करुणोत्कट हृदयीं
ज्यास चाटुनी गेला पावक जितेपणीं क्रव्याद्. ८

ता. १ डिसेम्बर १९२८]

९१ वृद्ध भटजी

[जाति मुद्रिका]

कां अुठतां ? बैसा अहो रसिक मण्डळी !
नच कामाची ही घाअी,
होअुं द्या स्वस्थ या स्थळीं. १

सङ्कोच भोजनीं गोड परी थोडका;
थकलात तुम्ही पण आम्ही
अुठवूंच नये झोड का ? २

छे ! आग्रह मजला नको. अहो, वृद्ध मी;
पक्वान्नें पचवायाची
परि शक्ति न झाली कमी. ३

जीवन्त अजुनि पोटाग रसग्राहिणी,
किति करी पराक्रम मागे
ही रावबाजिच्या दिनीं ! ४

बदलली सृष्टि, सम्पले दिवस आमुचे;
ती षड्रसभक्ती गेली,
विरस हा कुणाला रुचे ? ५

मी चिवटच पिकलें पान चिकटतों द्रुमीं,
अन् सोडुनि भरलीं पानें
अुठतसां, तरुण ना तुम्ही ? ६

मावळते तारे तुम्ही सकाळीं पहा,
अुजळतों परी गाभारा
मी घृतनन्दादीप हा ! ७

पाश्चात्य पाठ पढणारे राघू खरे !
    ह्या निरशनमहिमा गातां
दुष्काळ म्हणुनि ये बरें. ८

श्लोकोत्तर ‘ हरहर महादेव ! ’ होअुं द्या,
    ही पङ्क्ति-भेट मी माझी
नच चुकवायाचा अुद्या. ९

ते गृहस्थ जणु ओखटें घरिंच जेविती,
    मज रुचे प्रयोजन जेथे
दक्षिणा पुढे ठेविती. १०

स्थूलता दिसे मजमधे जरी सम्प्रती,
    जातांना तुळशीबागीं
परि पाय न हे कम्पती. ११

आमुची अन्नपूर्णाच माअुली मुळी,
    रुचिवीर वाग्भटांच्या ती
पेटूं न दे घरीं चुली. १२

भूदेव किती जेवतों तरि न भागतों,
    जेवूनि पुन्हा जेवाया
किति दाक्षिण्यें लागतों ! १३

जाहलें अेकचित्त हां ! अुठा की तुम्ही !
    पडतात कष्ट अुठतांना
तरि न घरीं मनिं किन्तु मी. १४

ता. २७ डिसेम्बर १९२८]

९२ सर्वां खल्वियं माया !

नादावुनि केलें मी भ्रमण किति अहो तें !
विश्रान्तिस्थल अन्तीं हेंच हाय होतें. ध्रु०

हमरस्त्याहूनि दूर चिमुकलाच गाव,
डाकघराचाहि जिथे नेणवे अभाव,
कष्टकरी दीनांचा मूठभर जमाव,—
जीवन अज्ञात तिथे वाटे मज कोतें. १

ते तिकडे पीत माळ पसरती अफाट,
हा अिकडे रम्य गार हरित नदीकाठ,
लवणांतुनि अूसगहूशाळुचाहि थाट !
स्वगृहांत परि गवसे सौन्दर्य न कोठे. २

हृद्वीणा अननुभूत सहजकम्प पावे,
सहकम्पें अतिकाङ्क्षा स्फुरित हो स्वभावें,
गमे रूढि भङ्गुनि मी ध्येय नवें गावें
की सीमोल्लङ्घनींच पौरुष तें मोठें ! ३

होतां वश वाग्देवी निघे प्रेमबोल,
हृदय हेंच मोल जया, न हो हेम मोल,
भावसिन्धुवर होती रसिक किति विलोल,
रिक्त-हस्त मी, जनता वेची मणिमोत्यें. ४

तो मीनाबाजार न, हसे रङ्ग-रात,
ज्योतींवर किति पतङ्ग झेप टाकितात !
मीहि मग्न मुक्तमधुपभावगुञ्जनांत—
मोहनलहरींत आणि जीव खाय गोते ! ५

भरतवाक्य सम्पुनि हो शान्त गानवीची,
काव्यदीप विझतां हो स्मृति खऱ्या भवींची,
तों न दिसे लोचनास शुक्र वा मरीची,
रङ्गसौध कोसळुनी उरे भग्न जोतें. १

दैव करी गुप्त पाठलाग, जीव धावे,
सावज हें मी धरीन, तो म्हणे प्रभावें,
टाकित धापाच पुन्हा प्रथम पदीं पावें,
अन्त्यक्षणिं वेडावी स्वप्न गत,– नको तें ! ७

ता. १ जानेवारी १९२९]

९३ मधुसुन्दरीस

मोहीं मज कां आता पाडिशी कुमारी !
टाक कुणा तरुणावर अरुण जादुगारी ! ध्रु०

खोल चरे हेंच दैवलिखित या कपाळीं,
आस जळुनि तीच राख जणु शिरीं उडाली,
क्षारोदक ऊन गळुनि करपळी नव्हाळी,
मरुभूवर काय बाग करिल तो फुलारी ! १

जाउं कुठे ! चाललोंच खात रात-वारा,
ताराद्युति दूर, कुठे जवळ नच निवारा,
क्षुधित जीव देहभार वाहतो बिचारा,—
कधि विरामसूचक ती व्हायची तुतारी ! २

हो असाच आजवरी कितिदा मज भास,
अन् बघतां कवटाळुनि जाह्लों निराश !
अदय भूत कां तें मम करी दुर्विलास ?
काय वञ्चनींच वसे प्रीतिची खुमारी ! ३

तू का क्षीराब्धिसुता ? येशि कुणिकडून ?
पथ चुकलिस का धुक्यांत तूहि सापडून ?
अन्तर्हित हो जा वा भेट कडकडून !
पुरे पुरे चेष्टा ही जरी चारु सारी ! ४

ता. १५ फेब्रुवारी १९२९]

१४ श्रान्त पान्थास

धूसर गिरि, पीत माळ, नभीं रङ्ग लाल,
तरुशिखरीं सोनेरी स्मित करी सकाळ,
लागे पथ अुतरणीस अता सुकर चाल—
अैक शब्द अुत्तेजक भाट पिक पुकारी. ३

करवन्दीवर सुमें न, सूक्ष्मगन्धि तारा;
गलितपर्ण पळस फुले अरुणवर्ण सारा;
सहकारहि मोहरुनी मधुर दे अिशारा;
अब्दान्त न, ये वसन्त चेतनानुसारी. ४

सोडिन मी काय तूज! गडे सोड भीती!
मी तुझी न झालें तरि काय नसे प्रीती!
बद्ध करुनि मज व्हावी प्रगति तव कशी ती!
अूठ, अुचल ओझें, चल, मार्ग निज सुधारी. ५

[ता. १७ फेब्रुवारी १९२९]

१५ ७।८।।

विनायकाची रसरसल ठे प्रतिभा ती
गावया पुरुषाची छाती ! ध्रु०

प्रतिष्ठाच जी धर्माची ही स्त्री हिच्यासाठी
स्फुरावी पुरुषाची छाती;
धन रक्षाया, धन वेचाया प्रिय तत्त्वासाठी
धजावी पुरुषाची छाती;
त्यास सिंहबळ येअी घेअी जो शिर तळहातीं,
दे पुढे पुरुषाची छाती !
रौरवीं पचत दैन्याच्या
जगतीं तें जीवन खोटें !
वाटून लाज जगण्याची
मरुनीच काज हो मोठें !
तत्त्वास्तव येणें कामीं
हौतात्म्य दिव्य तें कोठे !
मात करिल बन्दुकीवरीही वेताची काठी,
पाहिजे पुरुषाची छाती ! १

बान्धिली मोट

किति मञू स्थूल तो प्राणी !

हतबुद्ध अुभी, रडवेना,

कोपऱ्यामधे शेटाणी—

जिकडे साहस तिकडे श्रीयश हीं होअुनि जाती,

पाहिजे पुरुषाची छाती ! २

शेजारी जागले परन्तू भयग्रस्त चित्तीं,

काळजें जणुं हरिणांचीं तीं !

विश्वासुनि दुसऱ्यावर अपुलें रक्षण टाकून

पहुडती तोण्डें झाकून—

दागदागिने रोकड सगळी हो अिकडे गोळा,

जाय मग अबलेवर डोळा.

धमकीची सुटता आज्ञा

थरथरा कापते बाला;

लगबगा बघे काढाया

पायिंचा निघेना वाळा

तों अेक अधीर पुढे हो
तो पायच तोडायाला—
वाडीबाहिर मौजबघ्यांची जमे हळू दाटी—
पाहिजे पुरुषाची छाती ! ३

तों धावे, ये तरुण मराठी अबलांचा वाली,
सतीला पाठीशी घाली.
पट्टा कुठला ? वेत भिणभिणूं वेगाने लागे,
दचकले खल सरले मागे.
दूर दिसे तों अुजेड, गडबड ये काही कानीं,
ठेपली आणि आणिबाणी.
कडकडाडली तों गोळी,
तो वीर तळीं कोसळला;
बोचकें अुचलुनी पुण्ड
अेकेक तमीं मावळला.
वाचली मराठी कीर्ती,
वाचली सङ्कटीं अबला !
रक्तपात का अरुणोदय तो ? मृति न, चेतना ती !
धन्य ती पुरुषाची छाती ! ४

ता० २२ मार्च १९२९]

९७ जा स्वतन्त्रतेची मौज चाख !

जा, स्वतन्त्रतेची मौज चाख !
कां, तुला कुणाचा आज धाक ! ध्रु०

मोहरला सहकार तुझ्यास्तव,
पहा शिरीषीं नूतन पल्लव,
गाजवील पिक अता मधूत्सव, अनुरागाची अैक हाक ! १

पञ्जरींच तुज चारा घालूं
अन् सुखशब्दीं मी कुरवाळूं,
गमेन मग म्हणजेच दयाळू कातरुनिहि तव मऊ पांख ! २

छे ! प्रेम हवें मुक्त मनाचें,
रक्त नसांमधुनी जंव नाचें,
बन्धनीं जरी प्रथम रसाचें सार मानिती लोक लाख. ३

गारठल्या या हृदयीं माझ्या
अूब अुरे ती तुझीच राजा !
फीर ! सवगडी योग्य पहा जा ! पङ्ख सुरक्षित मुक्त राख ! ४

[ता. २० अेप्रील १९२९]

९८ भ्रष्टा

[जाति चन्द्रकान्त]

देवा, तू का आम्ही क्रूर् ! ध्रु०

कुणी अचानक अनाथ केलें सुन्दर तरुणीला !
क्षण स्तिमित कां, केलें कां नच तनुमन दोन्ही चर् ! १

हाय जिवट तनु ! हाय जिवट मन ! लीला प्रकृतिची !
सुटे ग्रहण तों पूर्णशशिमुखीं ये पूर्वीचा नूर्. २

विरक्त ऋषिही सत्यवतीचा रसिक राहु जर हो,
काय बुभुक्षित न करिल दिसतां टन्च सरस अङ्गूर् ३

जरी बहात्तर हुरी प्रतीक्षा करिती बेहेस्तीं
गाजी घाली झडप भूवरहि कोठे दिसतां हूर् ! ४

अबला, मोहक, अजाण–छे ! हा जगीं त्रिदोषच की !
त्यांतुनि विधवा अपशकुनी– तिज पळवी शकुनी दूर् ! ५

रामराज्य तें, जनापवादें सती गृहास मुके,
भूशशिलक्ष्माविषयी काढी न कुणि ‘ मलिनमपि ’–सूर्. ६

गोशांतच खितपणें अरींची वाढवीत सङ्ख्या—
लोकसङ्ग्रह क्षेत्रन्यायी व्यक्तींना न जरूर्. ७

कां नाजुक अन्याय चोरटा वेशीवर टाङ्गा ?
झाका, राखा अब्रु ! होउंद्या चोर थोर मग्रूर् ! ८

बडे शिष्ट कुणि देउंहि बघतिल आश्रय सोयीचा,
उद्धारक सहधर्मिणीत्व तें द्याया कोठे शूर् ? ९

परि नरजननी, तू एकाकी अनिकेत न राही,
परित्यक्त पोरका मीहि, धडधडे तुझ्यास्तव ऊर् ! १०

प्रकाश शीतल वरसत राहीं, तापुनि शापुं नको;
बुडविशील तर बुडव वाहवुनि कारुण्याचा पूर् ! ११

ता. १२ ऑक्टोम्बर १९२९]

९९ दग्धपक्ष पतङ्ग

[छन्द]

अजूनही आशा वेड्या, ठेविशी का पोटीं ! ध्रु०

भव्य गौरीची आरास,
चलज्ज्योतींचा विलास,
स्मितें अहा दिव्य भास !
चटकाच लावी जीवा मोहिनी ही मोठी. १

वासन्तिक नृत्याङ्गण
हिरण्मयींसाठी जाण,
निर्धनांना कैंचा सण !
कुठे पोत, हिऱ्यांची त्या कुठे अुच्च कोटी ! २

भाळून रे आगन्तुका,
आंत झुकलास फुका !
जीव मीलनाचा भुका
दृष्टिसुखें धाअीना, घे अुडी अुन्च खोटी ! ३

व्हावें ज्योतीशी तन्मय
स्वर्गसुख तें अक्षय !
परी दैवीं हा निरय !
मूल्यहीन निर्धनाची या जगीं सचोटी ! ४

पङ्ख मात्र दग्ध झाले,
हाय मरण न आलें !
जीवीं तळमळ चाले,
जीवन्मृति हीच काय भक्तीची कसोटी ! ५

दीपोत्सव चोहीकडे,
कोण किड्यासाठी रडे!
कां न शिरीं पाय पडे!
कां न केरसुणी झणी दूर तरी लोटी! ६

ता. ३० मे १९३१]

१०० बरा सुटला बिचारा!

Peace peace! disturb him not
After life's fitful fever he sleeps well.

— *Shakespeare*

[वृत्त वसन्ततिलका]

कां सभ्य शोक जन हो करितां अकाली!
प्रत्यक्ष हानि तुमची किति काय झाली!
मेला मयूर, उरलाच परी पिसारा—
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा! १

मागे पुसे कुणि, "अहो, कविता नटी का!"
"दुर्वृत्त साहजिक ही!" करि आन टीका.
सोसावया अजि नकोच दुरुक्ति-मारा—
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा! २

आशाज्वरें विकल तप्त पडे, झुरे तो,
स्वप्नांत काव्य करुणोत्कट तें स्फुरे तों;
भिन्ती नसूनि जग त्या विहगास कारा—
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा! ३

टाकी कशावर तनू, कवि काय खाओी ?
काव्यात्मजीवित कसें असहाय जाओी ?
हे प्रश्न कां करिल काव्यसुधा पिणारा ?
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा ! ४

गेला जरी न चरकांतुनि अिक्षुदण्ड,
वाहेल केवि रस गोड तरी अुदण्ड ?
घ्या शर्करा धवल, भाव हिचा विचारा –
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा ! ५

काव्याहुनी खचित जीवित होय थोर,
पाही मजाच्च परि दैव कठोर घोर.
काव्यास थाम्बुनि तरी जग देअि थारा –
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा ! ६

प्रीत्यर्थ तो तडफडे, झगडे जनाशी,
प्रक्षुब्ध होय भवसागर सर्वनाशी;
आता असेल दिसला तळ वा किनारा –
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा ! ७

हो आज शान्त कवि मारुनि आर्त हाका,
प्रेमप्रकोप मरणोत्तर हाय हा कां ?
कां तत्स्मृतीवर अता स्तुतिचा निखारा ?
गेला कवीश्वर, बरा सुटला बिचारा ! ८

ता. १४ ऑक्टोबर १९२१]

१०१ आत्मप्रतीति

"पशूनामस्मि गर्दभः" खरी गीता.

हें अेकुलतें अेक गूढगुञ्जित आहे. हें सुनीत नसेल, स्वनितक नसेल, निदान स्वनित – ज्यांत दुसरा चरण पुन्हा चौदावा असतो असें भूपतिजातीय चतुर्दशचरणी गीत तरी आहेच आहे. 'अेको देवः सर्वभूतान्तरात्मा' असें तें अनिर्वचनीय तत्त्व जसें पुरुषोत्तमांत तसेंच मानवादि सर्व पशूंत, व सर्व पशूंत अवधूत अशा त्या खरवरांतहि आहे हें पाहून त्याच्याशी क्षणभर तल्लीन होअूं पहाणाऱ्या साधकाची येथे भूमिका आहे, सिद्धाची नाही. विचारसरणी बहुतांशी औपनिषदिक आहे. सार्वत्रिक शहाणपणाच्या सुबत्तेच्या या काळांत हा 'गाढवपणा' योग्य तो रुचिपालट करील. तेव्हा ज्ञानेश्वर-रवीन्द्रनाथाच्या दायादांनी क्षमाच करावी. शेवटी मराठीच्या परीक्षकांस विनन्ति हीच की, या कवितेंतील गूढार्थ प्रयत्नें सापडेल या आशेने ही कविता प्रश्नपत्रिकेंत घालूं नये. हींत अर्थ नाही. अर्थप्राप्तीसाठी ही कविता नाही; परन्तु 'व्यर्थी अधिकचि अर्थ असे' अशी आशा कोणी केल्यास त्यास कळावें कीं 'तो ज्यांस दिसे त्यां म्हणती पिसे!' या साठी, झपूर्झा! जपून जा!

[जाति भूपति]

अवधूत खरा, तू खरा तू स्वयंमन्य!
पटविलें पूर्ण तू मज मी तूच अनन्य.
जागूनि जगाच्या निशीं[1] कम्बुवत् शब्द
करितां तू राही निजुनि हें जगत् स्तब्ध.

---

१ "या निशा सर्व भूतानां" अि०

तें अस्फुट अव्यक्ताचें स्वनितें[2] गभीर
मज चिदामृतास्तव टाकी करुनि अधीर.
तव तत्त्व चहुंकडे अनस्यूत अविभाज्य
पटतांच लाभतें सदानन्दसाम्राज्य.
मी आत्मसुखी[3] समदर्शी[4] शून्यमनाने
जाणूनि गातसें नेणीवेचें[5] गाणें.
तिमिरांत तेज मी आणि तिमिर मी तेजीं
कीं गेलें मीपण पण तूपण उरलें जी.
आयतश्रुति[6] नसो अथवा कूर्च जघन्यें[7]—
पटविलें पूर्ण तू मज मी तूच अनन्य.

ता. १६ सप्टेंबर १९३२]

१०२ सेवा-धर्म

[जाति मुद्रिका]

हें धनावलम्बन बघुनि जीव हा गळे,
मी बाणा स्वातन्त्र्याचा
चालवूं कशाच्या बळें ! १

दिडकीसहि किति लागती अर्ज-आर्जवें !
भागे न कष्टकामाने
आंणखी स्वभावार्जवें. २

---

२ स्वनितं मेघगर्जितम्. ३ "आत्मन्येवात्मना तुष्टः" अ० ४ "पण्डिताः समदर्शिनः" अ० ५ "जाणोनि नेणतें करी माझें मन" तुकाराम. ६ लम्बकर्ण. ७ जघनस्थ.

निढळाच्या घामें मिळे सुका चौत हा,
अुपकार गणावा लागे
हा न्याय धन्याचा पहा ! ३

कष्टांची चिन्ता नसे, तपस्याच ही !
पण अेक तपें खितपे तों
दुसराच भोगितो मही. ४

जाणूनि नेणतें परी व्हायला हवें,
भूपरी तप्त रस पोटीं
पचवाच जरि न साहवे. ५

माझेच हात पण त्यांस वळवितां धनी
खपुं कैसा पोटासाठी
मी नरकाच्या साधनीं ! ६

गेलाच आजचा दिवस, अुद्याचा पुढे;
हें निशीं परी न विसावें
कष्टलें हृदय बापुडें. ७

बाहेर चान्दणें पडे दुधासारखें,
परि भरेल का बाळाचें
पोट या दुधाने सखे ! ८

वाटतें नको हें पोट, नको हें जिणें !
ही पापभीरुता जाची
पैक्याच्या छत्राविणें ! ९

ता. ६ फेब्रुवारी १९३३]

१०३ निर्झरास

[छन्द]

१ बाळ ! खळाळत जाशी,
तुझा खेळकर ध्वनी
स्निग्ध घुमे माझ्या मनीं.

२ अुषा करिते पाहून
तुझें रञ्जन समोर
होअी हृदय हें थोर.

३ तुझ्या हास्यांत चमके
साऱ्या विश्वाचें चैतन्य–
धन्य माझे डोळे धन्य !

४ तुझ्या मुखींच्या दर्पणीं
बघतां मी माझें मुख
वाटे अथाङ्ग कौतुक.

५ बाळ, तुझ्या रे वाचून
कळणार तरी कुणा
भग्न अन्तरींच्या खुणा !

६ म्हणो पाषाण हृदय
कोणी घालो हृदीं घाव,
घेतला तू माझा ठाव.

७ भाव कित्येक वर्षांचे
साचलेले राजसा रे,
घेअीं तूच आज सारे !

८ माझ्या जीविताच्या आशा
तुझ्या मध्येच सकल
आता व्हायच्या सफल.

९ दृष्टि पुढेच तुझी ही,
निजानन्द लहरींत
जाशी दुरी गात गीत.

१० अुरीं आडवूं कशाला !
तुझा प्रवाह हा गोड
जावो जेथे जेथे ओढ.

११ तुला वाटेने भेटोत
सान थोर नवे स्नेही,
भेटी सुखें घेअीं देअीं.

१२ पृथ्वी विपुल पहा ही,
धाव कुठेहि जा स्वैर,
सृष्टि फुलव चौफेरं.

१३ कर पराक्रम मोठा
पुढे सहस्र हातांनी
वसवुनी पुरें रानीं.

१४ लोकीं तुझिया नावाचा
होतां मोठा गाजावाजा
शोध निघेलच माझा.

१५ मग अज्ञात हें नाव
फैलावेल जगामधीं,
दूर अैकेल जलधी.

बा. १२ मार्च १९३३]

१०४ अेक कणिका

हें मचूळ पाणी गोड न लागे तुला,
कां रडुनि कोरडा घसा करिशि रे मुला !
घे तहान थोडी भागवूनि, जा पुढे—
तू रडुनि कसें मधुरत्व ये मला नवें !
करितील खारटच मला तुझीं आसवें.

बा. १३ एप्रील १९३३]

१०५ पापशङ्की

[सुनीत वृत्त शार्दूलविक्रीडित]

मी सन्ध्यासमयास कष्ट करुनी येतों घरासन्निध
तों येतात मनीं तशा झरझरा शङ्काहि नानाविध;
कानीं धावुनि जीव आतुर बसे घ्याया तुझी चाहुल,
अन् माझें थबकून जों जड पडे दारामधे पाउल,

तों येअी तव शब्द खोडकर तो खेळांत आअीसवें,
तों येअी तव शब्द खोडकर तो खेळांत आअीसवें,

तू जों अर्पिशि पाहुनी वर मला नेत्रांतुनी माधुरी
तों चुम्बीं तुज मी झणी अुचलुनी दावीत माझ्या अुरीं !

मी कार्यीं गढतां कुठूनिहि जरी ये क्रन्दनाचा स्वर
दे धक्का हृदयास तो, दवडवी तूझ्याकडे सत्वर;
पाहीं मी तर पाळण्यांत दिसशी तू शान्त निद्रासुखें,
शीर्षी ठेवुनि हात खिन्न कुतुकें घेअीं तुझे मी मुके.

व्यापी बाहिर मेघराजि नभ हें, पाअूसही पाडिते—
बाळा, यांतुनि फाकतीं मधुर हीं तूझीं सुवर्ण-स्मितें !
ता. १७ जुलै १९३३]

१०६ हरिताम्बरा

[जाति केशवकरणी]

विलसत जावी हिरवळींतुनी स्फटिकाची जशि झरी
तशी ही तव तनु हरिताम्बरीं.
शारदसन्ध्याराग ठसावा प्रशान्त सरसीहृदीं
छटा ती ये तव कान्तीमधी.
चित्रास्वाती जशा हसाव्या अथाङ्ग तम-सागरीं
चमक ती तव नेत्रीं सुन्दरी.
कुतुकद्युति वितरिशी किशोरी, अूनपावसापरी,
भरे तव माया हृदयान्तरीं.
ज्योत्स्नेपरि रमणीय गूढ तू अन् शारद केवल
— बघुनि परि का हृदयीं ये कळ !
ता. १ ऑगस्ट १९३३]

१०७ चल अुडुनि पाखरा !

चल अुडुनि पाखरा, पहा जरा—
किति रम्य पसरली वसुन्धरा ! ध्रु०

चोच तुझ्या चोचींत घालितां
गाढ अुरीं तुज धरुनि पाळितां
न हो काळ कधि सुखाचा रिता; स्वार्थच पण हा, न हा बरा ! १

कोश फाडुनी कळ्या अुमलती,
खुल्या अङ्गणीं मुलें खिदळतीं,
खुल्या प्रकाशाकडे द्रुतगती पळे खळाळत कसा झरा ! २

अूब अिथे तुज मअू पिसांची,
गोड ओढ जरि या घरिं साची,
पण ही छाया किती दिसांची ! तुझें निळें नभ पक्षधरा ! ३

विहङ्गमा रे, निज पङ्खांनी
अुडुनि विहर या जगदुद्यानीं—
सराग गाअुनि जीवन-गाणीं अमृत हर रे मनोहरा ! ४

[ता. २ ऑगस्ट १९३३]

१०८ चन्दाराणी

[ओवी]

१ कोठे ती चन्दाराणी
राजस रूपखाणी,
गातात गोड गाणीं
कवि जिची !

२ श्यामल पटावरी
हिऱ्यांचा सडा पडे,
टपोर त्यांत खडे
गुरु शुक्र.

३ असोत तेजोगिरि
परन्तु चन्द्रेपुढे
पडती ते बापुडे
मोलहीन.

४ साण्डतें तिचें तेज,
सुधेची होओी वृष्टि,
रञ्जवी स्वप्नसृष्टि
चन्द्राराणी.

५ ती का ही चन्द्राराणी
फिकट दीनवाणी !
जीवाचें होओी पाणी
दिसतां ही.

६ ढगाची पाण्डुरक्या
फाटली दिसे चिन्धी,
नभःश्री लेओी बिन्दी
ही का भाळीं !

७ पेठेंत दिनभर
सुवर्णव्यवहार;
ढुङ्कून पाहणार
कोण हिला !

८ सौभाग्यच्युत होतां
कोठुन ती प्रतिष्ठा !
अश्रूंनी माझी निष्ठा
हीस न्हाणी,

९ बोले तों चन्द्राराणी
'गाशी तू योग-गाणीं,
अजाण परी प्राणी
दिसशी तू.

१० अशोकवनामध्ये
लङ्केचीं वैभवें ती
जीवाला शान्ति देतीं
किमंपि न.

११ त्याहून गोदातटीं
शीणल्या कष्टें देहीं
रुचतीं वल्कलेंही
सौभाग्याचीं.

१२ हृदयीं ओक ज्योति
भ्रमण दुज्याभोती;
आपत्ति हीच मोठी
दैव आणी.

१३ आमुची चन्द्राराणी
म्हणून गातां गाणीं;
स्वार्थच बघे वाणी
तुमची ही.

१४ भ्रमतां अन्तराळीं
निस्तेज होतें तेव्हा
असतें माझ्या देवा —
जवळ मी.

१५ चुकून कधी काळीं
मित्राशी तोण्डभेट
होतां तो काळ थेट
अशुभ का !

१६ कणव नका करूं !
नादांत फिरतें मी
विलीन मित्रप्रेमीं
चन्दाराणी.'

[ता. ५ ऑगस्ट १९३३]

१०९ गोड बाल्य

[चाल " मशि बोलुं० "]

सर्वस्व सुखाचें वाटे न कुणाला बाल्य गोड् ! ध्रु०

काहीहि मिळो त्या सङ्गें
खेळांत कुतुकुनी रङ्गे;
मन भङ्गे नच जरि चाले संसारीं मोडतोड्. १

हट्टही करी परि माझा
चिमुकला घरींचा राजा,
सवगडी हवा मी त्याला, नित त्याची एक खोड्. २

किति लाडिक हाका मारी !
आर्तता मधुर ती न्यारी,
याचना करी कशि नेत्रीं मी म्हणतां 'सोड सोड् !' ३

निरुपायदूर मी होतां
हम्बरडा फोडी मोठा-
-मज सहन न हो कळ त्याची, तळहातींचाच फोड् ! ४

बाल्यावर शोकच्छाया
न पडे हें म्हणणें वाया;
तीव्रतेस या शोकाच्या कोठे मी पाहुं जोड् ! ५

निमिषैक अश्रु चमकूनी
जरि जाती सहज सुकूनी,
चाहुलीसरशि परि घेअी चमकूनी बाळ ओढ्. ६

कालची खन्त ती नाही,
चिन्ता न अुद्याची काही,
मग आज निराशा कां ही ! नच पुरती सर्व कोड्. ७

प्राप्तस्थिति आणिक वाञ्छा
बाल्यांतहि कलहच यांचा-
गतबाल्य दुरूनि विराजे म्हणुनिच तें गोड गोड्. ८

ता. २९ सप्टेम्बर १९३३]

११० डोला बाअी, डोला !

[छन्द]

डोला बाअी डोला
हाताचा घ्या झोला
डोळा कां हो ओला !
बोळकें हें खोला
गोड गोड बोला
कछा हवा नोला
नको काळा, गोला।

ता. ७ ऑक्टोबर १९३३]

१११ राजभक्ति

[जाति भूपति]

कां हवा तमाशा असा राजभक्तीचा ! ध्रु०

लाविती तोरणें, चित्रें जन पुरवासी,
मण्डपास अुजळी बिजली होअुनि दासी,
जयघोषें शीण न ये पोकळ वाद्यांसी,
आक्रोष परि बुडे कष्टचूर जगतीचा. १

चालत्या काळचे अनुचर भूपवराचे
कारन्जें अुडवित गन्धोदकधारांचें
प्रतिमेस भार घालीत पुष्पहारांचे,
ही पोट-पुजा ! हा मान कसा व्यक्तीचा ! २

हें पोट गावविल त्याचेंही स्तुतिगीत
राष्ट्रीय दिव्य, हित जो राही न करीत,
हतबुद्ध मत्त जो जन्मदत्त मधु पीत—
कळसूत्री पुतळा वा बागुल सत्तीचा ! ३

जो जातां सिंहासनीं येअिलच कोणी,
घेअील सत्व जो कष्टकऱ्यांस पिळोनी,
देअील अुपाशी नृसिंहपाठीं गोणी,
श्वानांस आणखी लाभ खास-पङ्क्तीचा ! ४

परि 'चिरञ्जीव !' कां तुज न म्हणावें राजा !
जनहितार्थ खपशी, न परी गाजावाजा;
कृति तुझी, स्मृति तुझी ठसे अन्तरीं माझ्या,
जनदास तू नृपा, वाट-करी प्रगतीचा ! ५

ता. ९ जानेवारी १९३४]

११२ बघें प्रथम मी बालवयीं

[जाति दोहा]

बघें प्रथम मी बालवयीं
पोर सतेज सुशील्,
जणू अुजळती अुषाच वा
हिम मधुमासांतील्. १

दिवसभर तिचे खेळगडी
गुलाब अन् गुल्बास्;
तिच्यामधे त्यांचाच दिसे
मुग्ध तरल अुल्लास्. २

मग ती अठरा वर्षांची
दिसली बाला गौर्,
मनोविकारें रूपभरें
चमके काही और्! ३

चन्द्रिकाच ती कान्ति तिची,
सङ्गीतच अुद्गार्!
विफलाशा बहुतांची ती,
अेकाचें सुख-सार्! ४

बहु वर्षांनी ठेवीं मी
तिच्याजवळ पाअूल् –
फूल कळीचें झालेलें,
दिसें स-फल तें फूल्. ५

पोक्त माय ती अता दिसे,
धरी अुरीं निज बाळ्,
पूर्वीहूनहि सुन्दर ती
मला गमे तत्काळ्. ६

पुन्हा अेकदा मी पाहीं
अन्तदिनीं तें तीस्.
दिव्य द्युतिमण्डल भवती,
समीप राहे अीश्. ७

न वासनांचा ताप तदा
लवहि न भीति-विमर्श्,–
दिसला मज तेव्हाच तिचा
तो सौन्दर्योत्कर्ष् ! ८

ता. २२ ऑगस्ट १९३४]

११३ सुप्रभात !

[जाति दोहा]

मुम्बअीमधे पहाल तो
आपुल्याच घाअींत्;
क्वचितच शेजाऱ्याचेंही
असे नाव माहीत्. १

दिल्यावीण परिचय करुनी
पुसे कुणी न कुणास्;
शिकलेले बैठकीमधे
बसती मूक अुदास्. २

माणुसघाणा हा कुठला
   मुलांस शिष्टाचार् !
हसुनि हसविती विश्वासें
   फुलांपरी साचार्. ३

असा अेकदा जातांना
   थबकें मी रस्त्यांत्
पाहुनि अेका पोरीने
   केला पुढती हात्. ४

कन्या दिसली धनिकाची
   खेळकर स्नेहाळ्;
क्षेत्र गमे सौभाग्याचें
   अैसें विलसे भाळ्. ५

गुलाबापरी कान्ति तिची
   अन् सोनेरी केस्;
वेषहि हलका फुगीर तो
   जलावरिल जणु फेस्. ६

सुरगाडीवरती अुजवा;
   डावा खाली पाय्;
करुनि हसतमुख वरी पुसे
   मूकपणें जणु ‘ काय् ! ’ ७

विश्वासी कौतुकच्छटा
   नील लोचनीं रम्य्;
दूर पळे पाहतां तिला
   जगांतील वैषम्य्. ८

स्वीकारील न कोण बरें
अशा मुलीचा हात् !
स्पर्शिल गाल न अङ्गुलिने
वात्सल्यें वाहात् ! ९

'सुप्रभात' ! मी जों वदलों
तीहि वदे तो बोल् ;
अन् सुरगाडीवर निसटे
सहज सावरित तोल्. १०

गुदमरत्या हृदयास मिळे
जणू सकाळ-झुळूक्;
तळमळत्या हृदयाची ती
क्षणांत शमवी भूक्. ११

ता. ३१ ऑगस्ट १९३४]

कठिण शब्दांचे अर्थ

अल्हम्दु०, प्रभूची स्तुति असो.
अिन्शाल्ला, प्रभु अिच्छील तर.
अिरम, अिराणांतील प्रति-स्वर्ग.
अिल्लल्लाह०, अल्लाच अनन्य प्रभु.
अुक्तुलू, ठार मारा.
कलन्दर, मुक्त भिक्षु.
गाथा, सूक्तिसंहिता.
गिरेबाज, गिरक्या घेत अुतरणारें.
चङ्ग-तम्बूर, वाद्यविशेष.
चन्दिरी, चान्दण्याचा.
चुकूर, चुकल्यासारखें अस्थिर.
जङ्घा, पोटऱ्या.
टिपूर, (∠ त्रिपुरी) स्वच्छ, शारद.
तपन, नरकविशेष.
ताळें, कुलूप.
धान, भात.
नबी, पैगम्बर.
नर्मद्युति, परिहासरसिकत्व.
निम्रूद्, अेका राजाचें नाव.
पद्मराग, माणिक.
परिखा, चर, खन्दक.
पिङ्गल, पिङ्गळा.
भङ्गुर, निम्नोन्नत.
भावुक, रसिक.
मधुक्रम, मद्यबैठक.
मर्यम झमानी, अक्बरपत्नी.
रूप्य, रुप्याचें, सुन्दर.
रूरू, प्रमद्वरेचा प्रेमी पति.
वरणावणें, झोपेंत बडबडणें.
वेताळ, भाण्डारकरप्राच्यमन्दिरा- मागील टेकडीचें नाव.
शरपाण्डुर, सायीच्या रङ्गाचें.
शाद, हिरवें गवत.
शामी झेनोबिया, पामिराची रसिक शूर राणी.
हारीत, कबूतर.
हुर्मुजी, हुर्मुझ्दच्या आखातांतील.

प्रथम चरणांची सूचि